

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ. ΜΩΡΑΪΤΟΥ

Υποδιευθυντοῦ τοῦ Διδασκαλείου τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσως.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΛΕΞΗ ΔΗΜΑΡΑ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ

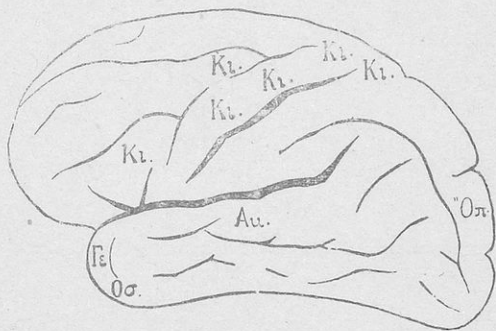
ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

ΤΗΣ Γ' ΤΑΞΕΩΣ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

Ἐγκριμένη δυνάμει τῆς ὑπ' ἀριθ. 605 καὶ ἀπὸ 29 Ἰου-
νίου 1923 ἐγκριτ. ἀποφάσεως τοῦ Ὑπουργ. τῆς Παιδείας.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ

46—ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ—46 (Μέγαρον Ἀριστοτέλους)

1924

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΓ. ΠΑΥΛΟΥ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ. ΜΩΡΑΪΤΟΥ

Υποδιευθυντοῦ τοῦ Διδασκαλείου τῆς Μέσης Ἐκπαιδείσεως.

144

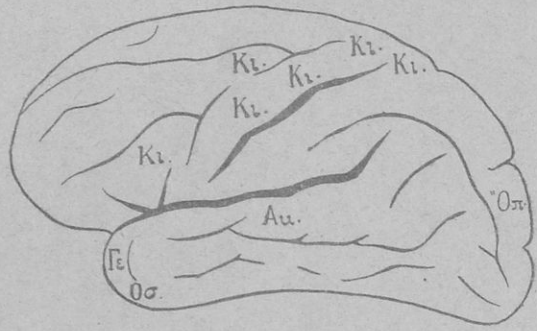
*Ἐξ ἰσῶ ἀνατολῆς πρὸς
Γκάροπ Πόστλιν
Σάχη α ἔχθρον
Κάροπος*

ΣΤΟΙΧΕΙΑ

ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ
ΤΗΣ Γ' ΤΑΞΕΩΣ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ
ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

Ἐγκριμένη δυνάμει τῆς ὑπ' ἀριθ. 28283 καὶ ἀπὸ 27 Ἰου-
λίου 1923 ἐγκριτ. ἀποφάσεως τοῦ Ὑπουργ. τῆς Παιδείας.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ
46— ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ—46 (Μέγαρον Ἀρσακείου)
1924

Αριθ. Πρωτ. 28283

Ἐν Ἀθήναις τῇ 27ῃ Ἰουλίου 1923.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Πρὸς τὸν κ. Δημήτριον Γ. Μωραΐτην
Συγγραφεὰ διδακτικῶν βιβλίων

Ἀνακοινοῦμεν ὑμῖν ὅτι δι' ἡμετέρας πράξεως τῇ 4ῃ τοῦ λήγοντο-
μηνὸς ἐκδοθείσης καὶ τῇ 23ῃ τοῦ αὐτοῦ δημοσιευθείσης ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμ.
56 δευτέρῳ τεύχει τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, ἐνεκρίθη, συμφώ-
τως τῷ νόμῳ 1332 καὶ τῇ ὑπ' ἀριθ. 605 πράξει τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμ-
βουλίου τῆς 29ῆς Ἰουνίου ἐ. ἔ. τὸ πρὸς κρίσιν ἐν χειρογράφῳ ὑποβλη-
θὲν ὑμέτερον βιβλίον, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ψυχολογία διὰ τὴν Γ' τάξιν
τῶν γυμνασίων», εἰσακτέον εἰς τὰ εἰρημένα σχολεῖα ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ
ἔτους 1924—1925.

Ἐντολῇ τοῦ Ἐπιτρόπου
Ὁ Τμηματάρχης
Ἰ. Γεωργιάδης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Τί εξετάζει ή ψυχολογία.

Ένα παιδάκι διηγήθη εις ήμās τὰ ἐξῆς ζωῆς του: «Χθές τὸ πρωί ὅταν ἐξύπνησα ἔπειτα ἴδον ἕνα ἄνθρωπο ἔρχομαι καὶ εὐχόμενος ἔλεῖψέν με καὶ ἔλεῖψεν τὴν μητέρα μου νὰ παρατηρῆ εἰς τὸ παράθυρον καὶ νὰ μοῦ λέγῃ: «σῆκω, Γεῶργο, νὰ δῆς τὸ χιόνι». Χαρά, περιέργεια καὶ ἐπιθυμία με κατέλαβε νὰ δῶ, διότι θυμήθηκα τὰ ὠραία παιγνίδια ποῦ ἐπαιζα πέρυσσι με τὸ χιόνι. Ἀμέσως σηκώθηκα καὶ πῆγα στὸ παράθυρο. . . κ.λ.π.»

Ἐν τῷ σημειώσωμεν καὶ ὀνομάσωμεν μερικὰ ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ παιδίου. Εἶπεν, ὅτι ἠσθάνθη ψῆχος, ἥτοι εἶχεν αἰσθημα ψύχους, ὅτι ἀντελήφθη τὴν μητέρα του, ἥτοι εἶχεν ἀντίληψιν τῆς μητέρας, ὅτι τὸ κατέλαβε χαρά, περιέργεια καὶ ἐπιθυμία, ὅτι ἐνεθυμήθη τὰς περυσινὰς παιδιὰς, ἥτοι εἶχε παραστάσιν τῶν περυσινῶν παιδιῶν. Τὸ αἰσθημα τοῦ ψύχους, ἡ ἀντίληψις τῆς μητέρας, ἡ παραστάσις τῶν περυσινῶν παιδιῶν, ἡ χαρά, ἡ περιέργεια καὶ ἡ ἐπιθυμία εἶναι γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ παιδίου, εἶναι ψυχικὰ γεγονότα, ἢ ψυχικὰ φαινόμενα.

Ψυχικὰ γεγονότα συμβαίνουν εἰς πάντα ζῶντα ἄνθρωπον κατὰ πᾶσαν χρονικὴν στιγμήν ἀποτελοῦντα ἐκεῖνο, ὅπερ ὀνομάζομεν ψυχικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὑποίθεται δέ, ὅτι ταῦτα εἶναι μεταβολαὶ ἢ ἐκδηλώσεις μιᾶς ἀγνώστου οὐσίας, τῆς ψυχῆς.

Τὰ ψυχικὰ γεγονότα-ἢ φαινόμενα εξετάζει ἡ ψυχολογία.

2. Ποῶν τὸ ἔργον τῆς ψυχολογίας.

Ἡ ψυχολογία πρὸς ἔρευναν τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἐργάζεται ὡς ἑξῆς. Ἐν πρώτοις παρατηρεῖ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, δευτερον περιγράφει αὐτά, δηλαδὴ ἐκθέτει τὰ παρατηρηθέντα γνωρίσματα αὐτῶν, τρίτον ὀνομάζει αὐτά, π. χ. αἴσθημα ψύχους, ἀντίληψις ἀντικειμένου κινός, κ.λ.π. εἶναι ὀνομασίαι ψυχικῶν φαινομένων. Τέταρτον τακτοποιεῖ αὐτὰ καθ' ὁμάδας, π. χ. αἰλέξεις αἴσθημα, ἀντίληψις, ἐπιθυμία, παράστασις, συναἴσθημα καὶ βούλησις ἐκφράζουν ὁμάδας ψυχικῶν φαινομένων.

Τέλος ἐξηγεῖ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, δηλαδὴ εὐρίσκει πῶς ἀπὸ τὰ ἀπλούστερα παράγονται τὰ συνθετώτερα, τὴν βαθμιαίαν ἐξέλιξιν, τὸν σκοπὸν, τὴν αἰτίαν ἑνὸς φαινομένου, τὰς λειτουργίας αἱ ὁποῖαι παράγουν ταῦτα καὶ ἔν γένει τοὺς νόμους, οἱ ὁποῖοι ἰσχύουν εἰς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα.

3. Ποῖαι αἱ μέθοδοι τῆς ψυχολογίας.

Διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τὸ ἔργον τῆς ἡ ψυχολογία ἀκολουθεῖ ὀρισμένης μεθόδου. α') *Ἀυτοπαρατηρησίαν*. Ἀφοῦ τὰ ψυχικὰ γεγονότα συμβαίνουν εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον, διὰ τὴν ἐξετάσιν ὁ ψυχολόγος ταῦτα ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσῃ αὐτὰ εἰς τὸν ἑαυτὸν του κατὰ τὴν στιγμήν τῆς παραγωγῆς ἢ ὀλίγον κατόπιν διὰ τῆς ἀναμνήσεως. Ἡ μέθοδος αὕτη λέγεται αὐτοπαρατηρησίαι. Π. χ. παρατηρῶν τὸν ἑαυτὸν μου σημειῶνω τὰ ὄνειρα ἅτινα βλέπω, ἢ σημειῶνω πῶς κατώρθωσα νὰ ἀπομνημονεύσω ἕν ποίημα ἢ τίνα ἐντύπωσιν μοῦ ἐπροξένησε μία εἰκὼν κ.λ.π. Ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι ἀρχαιοτέρα καὶ σπουδαιότερη, ἀλλ' ἔχει δυσκολίας τινάς, διότι ἀφ' ἑνὸς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα μεταβάλλονται ἀκαταπαύστως ἀπὸ μίαν χρονικὴν στιγμήν εἰς ἄλλην, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ παρατηρητὴς εἶναι τὸ παρατηρούμενον ἀντικείμενον.

Διὰ τοῦτο ἡ μέθοδος αὕτη πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ ὄριμον, μορφωμένον καὶ ὑγιῶς ἔχοντα (κανονικὸν) ἄνθρωπον.

β') *Ἐτεροπαρατηρησίαν*. Ὅταν εἶμαι θυμωμένος, τὸ πρόσωπόν μου ἔχει ἰδιαιτέραν ἔκφρασιν, αἱ χεῖρες καὶ ἐν γένει τὸ σῶμά μου κινουῦνται, οἱ λόγοι μου εἶναι διάφοροι τοῦ συνήθους, τὸ αἷμά μου κινεῖται ἀτάκτως καὶ ἡ ἀναπνοὴ ἐπίσης, εἶναι δὲ δυνατόν νὰ ἐκτελέσω καὶ πράξεις τινὰς ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἐπροκάλεσε τὴν ὀργὴν μου. Ὁ θυμὸς λοιπόν, ὁ ὁποῖος εἶναι γεγονὸς ἐσωτερικόν, ἐκδηλοῦται ἐξωτερικῶς διὰ σωματικῶν κινήσεων, τὰς ὁποῖας δύνανται ἄλλοι ἄνθρωποι νὰ παρατηρήσουν. Ὅμοιον συμβαίνει δι' ὅλα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, δηλ. ἔχουν ἐξωτερικὴν ἐκδήλωσιν. Ὁ ψυχολόγος λοιπὸν δύναται νὰ παρατηρῇ τὰς ἐξωτερικὰς ἐκδηλώσεις τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Ἡ μέθοδος αὕτη λέγεται *ἐτεροπαρατηρησία*. Π. χ. Διὰ νὰ ἐξετάσῃ ὁ ψυχολόγος τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἰς τὸ βρέφος, παρατηρεῖ καὶ σημειῶνει πάσας τὰς κινήσεις του, τὰς κραυγὰς του, τὰς παιδιὰς του, τὰς πρώτας λέξεις του κ.λ.π. Διὰ τῆς ἐτεροπαρατηρησίας γνωρίζομεν τὸν χαρακτήρα καὶ τὰ φρονήματα τῶν ἀνθρώπων τοὺς ὁποῖους βλέπομεν, διότι παρατηροῦμεν τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις τῶν.

γ') *Πείραμα*. Τὸ πείραμα, ὡς γνωστόν, εἶναι σκόπιμος ἀναπαραγωγή τοῦ φαινομένου τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ ἐξετασθῇ. Π.χ. Θέλων νὰ ἐξετάσω τὴν ἀντίληψιν τῶν μαθητῶν μου δίδω εἰς χεῖράς των ἐν οἰοδηποτε ἀντικείμενον π. χ. φύλλον συκῆς, κιμωλίαν, κ.λ.π. καὶ ζητῶ νὰ μοῦ γράψουν περὶ αὐτοῦ ὅ,τι θέλουν. Ἀπὸ τὴν μικρὰν αὐτὴν ἐλευθέραν ἔκθεσιν θὰ ἐνοήσω τί πράγματα παρατήρησεν ἐλευθέρως ἕκαστος μαθητῆς εἰς τὸ ἀντικείμενον. Διὰ νὰ ἐρευνήσω τὴν ἀξίαν τῆς παιδικῆς μαρτυρίας κάμνω τὸ ἔξῃς πείραμα. Διηγούμαι εἰς ἓνα παιδί ἰδιαιτέρως μικρὰν ἱστορίαν καὶ ὑποχρεῶνω αὐτὸ νὰ μοῦ γράψῃ ὅ,τι ἤκουσε. Τὸ πρῶτον παιδίον ἀναγινώσκει ὅ,τι ἔγραψεν εἰς δεύτερον, τὸ ὁποῖον ὑποχρεοῦται νὰ γράψῃ ἀμέσως ὅ,τι ἤκουσεν ἀπὸ τὸ πρῶ-

τον. Όμοίως τὸ δεύτερον παιδίον κάμνει τὸ ἴδιον εἰς τρίτον καὶ ο. κ. μέχρι 10 ἢ καὶ περισσοτέρων παιδίων. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι, ὅτι πᾶσαι αἱ μικραὶ αὐταὶ ἱστορίαι διαφέρουσιν ἀλλήλων, ἢ δὲ τοῦ τελευταίου παιδίου ἔχει τὴν μεγαλύτεραν διαφορὰν ἀπὸ τὴν πρώτην. Διὰ τὴν ἐξετάσω τὴν μνήμην τῶν μαθητῶν μου ἀπαγγέλλω εἰς αὐτοὺς τρεῖς φορές τὰς ἐξῆς συλλαβίας, βαρ, χοπ, μερ, σιπ, λεμ, δερ, χιθ, φοδ, ταρ, δηπ καὶ ζητῶ νὰ γράψουν ποίας καὶ πόσας συνεκράτησαν διὰ τῆς μνήμης. Ἐκεῖνος ὅστις συνεκράτησε περισσοτέρας ἔχει τὴν καλύτεραν μηχανικὴν μνήμην. Διὰ τὴν ἐξετάσω τὴν καλαισθησίαν τῶν μαθητῶν μου, δεικνύω εἰς αὐτοὺς διαφόρους καλλιτεχνικὰς εἰκόνας ἢ ἄλλα καλλιτεχνικὰ ἀντικείμενα καὶ τοὺς ζητῶ νὰ εἴπουν ποῖα εἶναι τὰ ὠραιότερα.

Ἡ αὐτοπαρατηρησία, ἡ ἕτεροπαρατηρησία καὶ τὸ πείραμα εἶναι αἱ τρεῖς σπουδαιότεραι μέθοδοι τῆς ψυχολογίας.

Πλὴν αὐτῶν τῶν κυρίων μεθόδων οἱ ψυχολόγοι μεταχειρίζονται καὶ ἄλλας, ἐκ τῶν ὁποίων θὰ ἀναφέρω μόνον δύο. 1) *Τὴν ἐξελικτικὴν*. Κατ' αὐτὴν οἱ ψυχολόγοι παρατηροῦν τὴν ἐξέλιξιν τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἀπὸ τὰ ἀπλοῦστερα εἰς τὰ συνθετώτερα καὶ πολυπλοκώτερα. Οὕτως ἀρχίζουσι ἀπὸ τὴν ἔρευναν τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἰς τὰ ζῷα, ἔπειτα εἰς τὸ βρέφος, εἰς τὸ παιδίον, εἰς τὸν ἔφηβον καὶ τέλος εἰς τὸν ὄριμον ἄνθρωπον. 2) *Τὴν παθολογικὴν*. Κατ' αὐτὴν οἱ ψυχολόγοι κάμνουσι ὅ,τι κάμνει ὁ ἀρχάριος εἰς τὴν τέχνην τοῦ ὠρολογιοποιοῦ, ὅστις εἰς ἓνα χαλασμένον ὠρολόγιον προσπαθεῖ νὰ ἐννοήσῃ τὸν μηχανισμόν τοῦ καλοῦ ὠρολογίου. Οὕτω καὶ ὁ ψυχολόγος παρατηρεῖ τὰ παθολογικὰ ψυχικὰ φαινόμενα τὰ ὁποῖα ἐκδηλοῦνται εἰς τοὺς ἔχοντας κάποιαν πάθησιν. π.χ. εἰς τοὺς τυφλοὺς, κωφολάλους, ἡμιθίους, φρενοπαθεῖς κ.λ.π. Ἐκ τῆς διαταραχῆς ταύτης προσπαθεῖ νὰ ἐννοήσῃ τὴν σύστασιν τῶν κανονικῶν ψυχικῶν φαινομένων.

4. Εἰς πόσους κλάδους διαιρεῖται ἡ ψυχολογία.

Ἡ ἔρευνα τῶν ψυχικῶν φαινομένων παρήγαγε τόσον πλῆθος γνώσεων, ὥστε πρὸς σκοπιμωτέραν ἐξέτασιν καὶ χρησιμοποίησιν αὐτῶν κατένειμαν τὴν ἐργασίαν εἰς μέρη, τὰ ὅποια ὀνόμασαν *κλάδους* τῆς ψυχολογίας. Οἱ κλάδοι καθορίζονται ἐκ τῆς ἐπικρατεστέρως χρήσεως μεθόδου τινός. Π.χ. Ἡ μέθοδος τῆς αὐτοπαρατηρησίας παρήγαγε τὴν *ψυχολογίαν τοῦ ὄριμου, μορφωμένου καὶ κανονικοῦ ἀνθρώπου*, ἣτις χρησιμεύει ὡς ἀπαραίτητος ὄρος κατανοήσεως τῶν ἄλλων κλάδων, ἐπειδὴ εἰς τὸν ὄριμον ἀνθρώπου τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἐκδηλοῦνται ἐν τελειότητι. Ἐκ τῆς ἑτεροπαρατηρησίας καὶ ἐξελικτικῆς μεθόδου ἐμορφώθησαν πολλοὶ κλάδοι: 1) *ἡ ψυχολογία τῶν ζώων*, 2) *ἡ ψυχολογία τοῦ παιδίου*, 3) *ἡ ψυχολογία τοῦ ἐφήβου* καὶ 4) *ἡ κοινωνικὴ ψυχολογία*. Ἡ τελευταία ἐξετάζει τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἐκάστου λαοῦ ὡς ἀποτελοῦντα μίαν ἐνότητα ψυχικὴν. π.χ. ἐξετάζει τοὺς μύθους, τὰς παραδόσεις, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα κ.λ.π. ἐκάστου λαοῦ, διότι ταῦτα ἀποτελοῦν ἐκδηλώσεις τῆς λαϊκῆς ψυχῆς. Ἐκ τοῦ πειράματος παρήχθη ἡ *πειραματικὴ ψυχολογία*, ἣτις χρησιμοποιεῖ πρὸς ἔρευναν τῶν ψυχικῶν φαινομένων κυρίως τὸ πείραμα. Ἐκ τῆς τάσεως νὰ ἐξηγήσωμεν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ὡς φαινόμενα τοῦ νευρικοῦ συστήματος, παρήχθη ἡ *φυσιολογικὴ ψυχολογία*. Τέλος ἐκ τῶν ἐφαρμογῶν τῆς ψυχολογίας παρήχθησαν πολλοὶ ἄλλοι κλάδοι ὡς ἡ *παιδαγωγικὴ ψυχολογία*, ἡ *δικαστικὴ ψυχολογία* κ.ά. Ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὰ κεφάλαια ἐκεῖνα τῆς ψυχολογίας, τὰ ὅποια χρησιμεύουν διὰ τὴν ἀνατροφήν τῶν παιδίων, ἡ δευτέρα ὅσα χρησιμεύουν εἰς τὸν δικαστὴν ἵνα κρίνῃ ὀρθῶς.

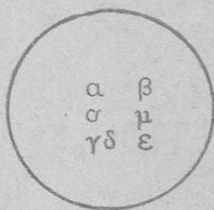
Τὸ παρὸν μικρὸν βιβλίον εἶναι πειραματικὴ ψυχολογία τοῦ ὄριμου ἀνθρώπου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

ΤΟ ΠΑΡΙΣΤΑΝΑΙ

Ι. Περὶ τῆς συνειδήσεως.

Τὰ ψυχικὰ γεγονότα εἶναι συνειδητὰ ἢ μὴ. Εἰς μίαν χρονικὴν στιγμὴν εἶναι συνειδητὸν πλῆθος τι ψυχικῶν γεγονότων. Αὐτὴν τὴν στιγμὴν π.χ. οἱ μαθηταὶ ἀκούουν τὸ μάθημα τῆς ψυχολογίας, ἔχουν γνῶσιν τῶν ὧσων λέγει ὁ καθηγητής, ἔχουν τὴν ἀντίληψιν τοῦ καθηγητοῦ καὶ τινων ἐκ τῶν συμμαθητῶν των· πάντα τὰ ἄλλα, ὅσα γνωρίζουν, ἔχουν λησμονηθῆ. Τὸ πλῆθος αὐτὸ τῶν ψυχικῶν φαινομένων, τὸ ὁποῖον εἰς μίαν χρονικὴν σαγμὴν εἶναι γνωστὸν ἢ συνειδητὸν, λέγεται *στιγμαία συνειδήσις ἢ πεδῖον τῆς συνειδήσεως*, ὅπως λέγομεν εἰς τὸ μι-

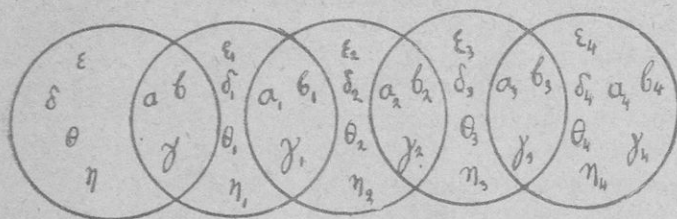
Σχ. 1

Πεδῖον τῆς συνειδήσεως· α, β, γ, δ, ε. ψυχικὰ γεγονότα συνειδητὰ.

κροσκόπιον ἢ τηλεσκόπιον ὀπτικὸν πεδῖον αὐτῶν, ὅσα βλέπομεν δι' αὐτῶν κατὰ μίαν παρατήρησιν. Τὸ πλῆθος τῶν μὴ συνειδητῶν ψυχικῶν φαινομένων λέγομεν *ὑποσυνειδητὸν*. Δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν τὸ πεδῖον τῆς συνειδήσεως μὲ ἕνα κύκλον. Τὸ ἐντὸς τοῦ κύκλου εἶναι ἡ στιγμαία συνειδήσις, τὸ ἔκτος εἶναι τὸ

ὑποσυνειδήτων καὶ ἡ περιφέρεια τὸ κατώφλιον τῆς συνειδήσεως (ιδὲ σχ. 1).

Ἐξετάσωμεν νῦν διὰ τῆς αὐτοπαρατηρησίας τὴν στιγμιαίαν συνείδησιν. Ἐν πρώτοις παρατηροῦμεν ταχεῖαν ἀλλαγὴν τοῦ περιεχομένου τῆς συνειδήσεως. Πεδία διαδέχονται ἄλληλα ἀκαταπαύστως μεταβαλλόμενα. Ἐν ᾧ π. γ. ὁ μαθητὴς Πέτρος ἐπρόσεχεν εἰς τὸ μάθημα, ἰώρα προσέχει νὰ γελᾷ μὲ τὸν συμμαθητὴν του, δηλαδὴ τὸ πεδῖον τῆς συνειδήσεως ἤλλαξεν. Ἡ ἀλλαγὴ αὕτη τοῦ πεδίου τῆς συνειδήσεως ὀνομάζεται *ῥοή τῆς συνειδήσεως* καὶ παρομοιάζεται πρὸς τὴν κίνησιν ποταμοῦ, παριστανομένη διὰ τοῦ κάτωθι σχήματος.

Σχ. 2.

Ῥοή τῆς συνειδήσεως.

Οἱ κύκλοι παριστάνουν τὰ διαδοχικὰ πεδία τῆς συνειδήσεως, τὰ δὲ γράμματα τὰ ψυχικὰ γεγονότα. Τὰ γράμματα (α, β, γ) (α₁, β₁, γ₁) (α₂, β₂, γ₂) (α₃, β₃, γ₃) καὶ (α₄, β₄, γ₄) παριστάνουν ψυχικὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦν ὡς σύνδεσμοι τῶν διαδοχικῶν πεδίων τῆς συνειδήσεως.

Ἡ ῥοή τῆς συνειδήσεως διακόπτεται κατὰ τὸν ὕπνον συνειζομένη διὰ τῶν ὄνείρων. Ἡ ῥοή εἶναι ἡ πρώτη ιδιότης τῆς συνειδήσεως.

Οἱ ψυχολόγοι ἐπεχείρησαν νὰ μετρήσουν τὸ περιεχόμενον ἐνὸς πεδίου τῆς συνειδήσεως διὰ τοῦ ἐξῆς πειράματος. Ἐπὶ τετραγώνου γράφουν 16 ἢ 25 γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου (ιδὲ σχ. 3). Ἐπιδεικνύουν ταῦτα ἐπὶ ὀλίγα δευτερόλεπτα τῆς ὥρας εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ ἔπειτα ζητοῦν ἀπὸ αὐτοῦς νὰ γράψουν, πόσα καὶ ποῖα γράμματα ἀντελήφθησαν. Κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐπιδείξεως τῶν

γραμμάτων εἰς τὸ πεδίον τῆς συνειδήσεως τῶν μαθητῶν προσέτεσε τὸ σύνολον τῶν γραμμάτων. Παρατηρήθη, ὅτι οἱ μαθηταὶ ἠδυνήθησαν νὰ συγκρατήσουν εἰς τὸ πεδίον τῆς συνειδήσεώς των τὸ ὀλιγώτερον 4 καὶ τὸ περισσότερον 16 γράμματα. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν, ὅτι ἡ συνείδησις εἶναι *στενή*. Ἡ *στενότης* εἶναι ἡ δευτέρα ιδιότης τῆς συνειδήσεως.

ε	γ	α	θ
π	β	η	ν
φ	δ	ζ	ρ
ι	ι	μ	κ

Σχ. 3.

Στενότης τῆς συνειδήσεως.

Ἡ στενότης τῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ προσέχωμεν συγχρόνως εἰς πολλὰ. Μολονοῦτι ἔχομεν τόσας γνώσεις ἀποκτήσει, ἐν τούτοις εἰς μίαν στιγμὴν ὀλίγας ἐξ αὐτῶν παριστάνομεν εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν. Ἡ στενότης τῆς συνειδήσεως προκαλεῖ τὴν ἀλλαγὴν τοῦ περιεχομένου της, ὅπως εἰς στενὸν τινα χῶρον διὰ νὰ περάσῃ πλήθος τι, παρουσιάζεται ἡ ἀνάγκη νὰ φεύγουν οἱ μὲν καὶ νὰ ἔρχονται οἱ δέ. Ἡ συνείδησις λοιπὸν δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἐπισκοπῶμεν εἰς μίαν χρονικὴν στιγμὴν πάσας τὰς γνώσεις ἡμῶν, ἀλλὰ μέρος αὐτῶν, τὸ ὁποῖον λέγομεν ὅτι εἶναι τὸ παρὸν ψυχικὸν γεγονός, τὰ δὲ πρὸ αὐτοῦ καὶ τὰ μετ' αὐτοῦ ὀνομάζομεν παρελθόντα καὶ μέλλοντα.

Ἡ συνείδησις μεταβάλλεται· διάφορα πεδία διαδέχονται ἀλλήλα· ἐν τούτοις ὅμως ταῦτα δὲν παριστάνουν κεχωρισμένας συνειδήσεις, ἀλλὰ μίαν ἐνιαίαν συνείδησιν, καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν, ὅτι αἱ μεταβολαὶ αὗται συμβαίνουν εἰς τὸ ἄτομόν μας. Ἡ συνείδησις λοιπὸν ἔχει *ἐνότητα*. Ἡ *ἐνότης* εἶναι τρίτη ιδιότης τῆς συνειδήσεως.

Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἔχουν καὶ τετάρτην ιδιότητα. Συνδεό-

μενα διὰ τοῦ νευρικοῦ συστήματος πρὸς τὸ σῶμα ἀπολήγουν εἰς κίνησιν ἢ κώλυσιν κινήσεως φανεράν ἢ ἀφανῆ. Π.χ. ἡ χαρὰ προκαλεῖ ἰδιαίτεράν ἔκφρασιν ἐπὶ τοῦ προσώπου καὶ μεταβολὴν τῆς κινήσεως τοῦ αἵματος καὶ τῆς ἀναπνοῆς· ληφθεῖσα ἀπόφασις θέτει εἰς κίνησιν τοὺς μῦς πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῆς. Ὄταν ἔλθῃ εἰς τὴν συνείδησιν μαθητοῦ τὸ ψυχικὸν γεγονός π.χ. ὅτι πρέπει νὰ μελετήσῃ, τότε πηγαίνει εἰς τὸ σπῆτι καὶ κάθηται πρὸς μελέτην. Εἶναι δυνατὸν ὅμως αὐτὸ νὰ μὴ γίνῃ, διότι ἠμποδίσθῃ ἡ ἐκτέλεσις ἀπὸ ἄλλο γεγονός β, τὴν εὐχαρίστησιν π.χ. ἀπὸ τὸν περίπατον, ἣτις οὕτω κωλύει τὴν κίνησιν τοῦ ψυχικοῦ γεγονότος α.

Ἡ τετάρτη αὕτη ἰδιότης ἀποτελεῖ θεμελιώδη λειτουργίαν τῆς συνειδήσεως.

Ἡ συνείδησις λοιπὸν ἔχει *στενότητα, ῥοήν, ἐνότητα καὶ σωματικὴν ἐκδήλωσιν.*

2. Ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου τῆς συνειδήσεως. Εὑρεσις τῶν ψυχικῶν στοιχείων.

Ἄς ἀναλύσωμεν διὰ τῆς αὐτοπαρατηρησίας τὸ περιεχόμενον εἰς ἓν πεδίον τῆς συνειδήσεως.

Δεικνύω ἓν μῆλον εἰς παιδίον ἡλικίας 6 μηνῶν. Παρατηρῶ ὅτι ἐκτείνει τὸ χεῖρ του πρὸς τὴν ὀρθὴν διεύθυνσιν διὰ νὰ τὸ πιάσῃ· ὁμοίως πράττει καὶ δι' ἄλλα ἀντικείμενα. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ παιδίον αὐτὸ θεωρεῖ τὴν ἐντύπωσιν ὡς προερχομένην ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον καὶ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀπομονώσῃ ἓν ψυχικὸν γεγονός ἀπὸ πολλὰ ἄλλα. Ἐπίσης τὸ παιδίον αὐτὸ στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ μέρος ἀκουομένης φωνῆς. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει λέγομεν, ὅτι τὸ παιδίον ἔχει *ἀντίληψιν ἀντικειμένων*. Παιδίον ὅμως ἡλικίας 3 μηνῶν οὔτε τὴν χεῖρα ἐκτείνει ἵνα πιάσῃ οἷονδήποτε ἀντικείμενον, οὔτε τὴν κεφαλὴν στρέφει πρὸς τὸ μέρος τῆς φωνῆς. Τὸ παιδίον αὐτὸ ἀγνοεῖ ὅτι ἡ ἐντύπωσις τὴν ὁποίαν ἔχει προέρχεται ἀπὸ ἐξωτερικὸν ἔρεθι.

σμόν, οὔτε εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀπομονώσῃ καὶ διακρίνῃ ἐν ψυχικὸν γεγονός ἀπὸ ἄλλα. Τὸ δευτερον παιδίον λέγομεν ἔχει *αἰσθημα*. Ἐὰν δείξω μῆλον εἰς ὄριμον ἄνθρωπον καὶ τὸν ἐρωτήσω τί εἶναι αὐτό, θὰ μοῦ ἀποκριθῇ ὅτι εἶναι ἓνα μῆλον κόκκινο, καρπὸς ποῦ τρώγομεν κ.λ.π. Ὁ ὄριμος ἄνθρωπος ἔχει *ἀντίληψιν ὄρισμένου ἀντικειμένου, τοῦ μῆλου*. Ἐπίσης, ὅταν παιδίον 6 μηνῶν πονῆ εἰς τὸν στόμαχον, δὲν γνωρίζει τοῦ πονεῖ καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν, κλαίει μόνον· ἔχει *αἰσθημα πόνου*. Ἐὰν ὅμως συνέβαινε τοῦτο εἰς ἡμᾶς, θὰ εἶχομεν *ἀντίληψιν πόνου τοῦ στομάχου ἐξ αἰτίας π. χ. πολυφαγίας*. Ἐὰν κρύψω τὸ μῆλον καὶ ἐρωτήσω τοὺς ἀντιληφθέντας αὐτό, θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ περιγράψουν τὰ γνωρίσματα αὐτοῦ, π. χ. τὸ ὄνομα, τὸ χρῶμα, τὸ μέγεθος, κ.λ.π. μολῶντί δὲν βλέπουν πλέον τὸ μῆλον. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν, ὅτι τὸ βλέπουν ἐσωτερικῶς εἰς τὴν συνείδησίν των, ἔχουν *παράστασιν τοῦ μῆλου*. Ἡ παράστασις εἶναι ὅ,τι ἀπέμεινε μετὰ τὴν ἀντίληψιν ἢ τὸ αἰσθημα, τρόπον τινὰ ἀντίγραφον τῆς ἀντιλήψεως ἢ τοῦ αἰσθήματος. Οὕτως ἔχομεν παράστασιν τῆς ὁδοῦ Σταδίου, τοῦ Βασιλικοῦ Κήπου, κ.λ.π. Ἡ *παράστασις* εἶναι ψυχικὸν γεγονός διάφορον τῶν ἄλλων. Ἄμα χάρισω αὐτὸ τὸ ὄραϊον μῆλον εἰς μικρὸν μαθητὴν θὰ τὸν ἴδω νὰ γελᾷ, νὰ χαίρῃ· ὁ ἄλλος μαθητὴς εἰς τὸν ὁποῖον δὲν ἔδωκα μῆλον, κλαίει. Ἡ χαρὰ ἢ ἡ λύπη, ἢ εὐαρέσκεια ἢ ἡ δυσαρέσκεια εἶναι διάφορον τῶν ἄλλων ψυχικὸν φαινόμενον, καλούμενον *συναίσθημα*. Ὁ θαυμασμός, ὁ ἐνθουσιασμός, ἡ ὀδύνη, κ.λ.π. εἶναι *συναισθήματα*.

Ἔως τώρα εὐρήκαμεν τὰ ἐξῆς εἶδη ψυχικῶν φαινομένων:
1) τὸ αἰσθημα, 2) τὴν ἀντίληψιν, 3) τὴν παράστασιν καὶ 4) τὸ συναίσθημα.

Ἄς ἴδωμεν ποῖον εἶναι ἀπλούστερον καὶ πρωτοτυπώτερον τῶν ἄλλων. Συγκρίνοντες τὴν ἀντίληψιν πρὸς τὴν παράστασιν παρρηροῦμεν, ὅτι ἡ παράστασις εἶναι παράγωγον γεγονός, διότι θεωρεῖται τρόπον τινὰ ἀντίγραφον ἀντιλήψεως. Ἄν συγ-

κρίνωμεν τὴν ἀντίληψιν πρὸς τὸ αἶσθημα βλέπομεν ὅτι ἀμφότερα προέρχονται ἀπὸ ἐξωτερικὸν ἔρεθισμόν, ἀλλὰ εἰς μὲν τὸ αἶσθημα ἔλλειπει πᾶσα γνῶσις περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἔρεθισμοῦ, ἐν δὲ εἰς τὴν ἀντίληψιν γνωρίζομεν ὅτι ἡ ἐντύπωσις προέρχεται ἀπὸ ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον, προσέτι δὲ ἔχομεν καὶ ἄλλα ἀκόμη γνωρίσματα αὐτοῦ. Τὰ γνωρίσματα αὐτὰ εἶναι παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι συγχωνεύονται μαζὶ μὲ τὸ αἶσθημα. "Ὅστε ἡ ἀντίληψις εἶναι σύνθετον γεγονός. "Ἄν θελήσωμεν νὰ ἀναλύσωμεν περισσότερον τὸ συναίσθημα θὰ ἴδωμεν ὅτι δὲν ἀναλύεται, παραμένον πάντοτε κάποια λύπη ἢ χαρὰ ἰσχυρὰ ἢ ἀσθενής.

Ἐκ τούτων συμπεραίνομεν ὅτι τὸ αἶσθημα καὶ τὸ συναίσθημα εἶναι τὰ ἀπλούστερα καὶ τὰ πρωτότυπα ψυχικὰ γεγονότα, ἡ δὲ ἀντίληψις καὶ ἡ παράστασις τὰ σύνθετα καὶ παράγωγα.

Τὴν παραγωγὴν τῶν αἰσθημάτων ἀποδίδομεν εἰς λειτουργίαν τινά, τὴν ὁποῖαν ὀνομάζομεν *αἶσθησιν*. Ὅμοίως τὴν ἀντίληψιν θεωροῦμεν ὡς προϊὸν λειτουργίας τὴν ὁποῖαν ὀνομάζομεν πάλιν *ἀντίληψιν*. Τὸ συναίσθημα ὡς προϊὸν λειτουργίας, ἦν καλοῦμεν *συναίσθησιν*. Ἡ λειτουργία εἶναι ψυχικὴ ἐνέργεια, δηλ. σειρά μεταβολῶν ὕλικῶν καὶ ψυχικῶν ὑποσυνειδητῶν, ἢ εἶναι μηχανισμός, τὸν ὁποῖον ὑποθέτομεν ὑπάρχοντα διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν παραγωγὴν τῶν συνειδητῶν ψυχικῶν γεγονότων. Ἡ λειτουργία λοιπὸν δὲν εἶναι συνειδητὴ, μόνον δὲ τὰ προϊόντα αὐτῆς εἶναι γνωστά, ὁμοιάζει τρόπον τινὰ πρὸς μηχανισμόν ὥρολογίου, τοῦ ὁποῖου βλέπομεν μόνον τοὺς δείκτας καὶ οὐχὶ τοὺς τροχοὺς.

Τοιαύτας λειτουργίας πρὸς ἐξήγησιν τῶν φαινομένων δεχόμεθα τρεῖς κυρίως: 1) *Τὸ παριστάναι*, 2) *Τὸ συναισθάνεσθαι* καὶ 3) *Τὸ βούλεσθαι*. Εἰς τὸ παριστάναι περιλαμβάνεται ἡ αἶσθησις, ἡ ἀντίληψις, ἡ μνήμη, ἡ φαντασία, ἡ πρόσληψις καὶ ἡ νόησις, ὡς μερικαὶ πνευματικαὶ λειτουργίαι. Εἰς τὸ συναισθά-

νεσθαι ἀποδίδουν ὅλα τὰ συναισθήματα. Εἰς δὲ τὸ βούλεσθαι ἀποδίδουν ὅλας τὰς πράξεις.

3. Περὶ τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

1. Περιγραφή.

Οἱ ψυχολόγοι διὰ νὰ ἐξηγήσουν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, ἤτοι νὰ ἀνεύρουν τὴν βαθυτέραν αἰτίαν τῆς παραγωγῆς τῶν, ἔχουν ὑπ' ὄψιν τῶν τὴν φυσιολογικὴν λειτουργίαν τοῦ νευρικοῦ συστήματος. Πράττουν δὲ τοῦτο διότι παρατήρησαν ὅτι ὑφίσταται κάποια σχέσις μεταξὺ τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ τῶν φυσιολογικῶν τοῦ νευρικοῦ συστήματος. Παρατήρησαν π. χ. ὅτι ψυχικὰ φαινόμενα παράγονται εἰς ζῶα τὰ ὁποῖα ἔχουν νευρικὸν σύστημα, μέρη δὲ τοῦ σώματος αὐτῶν, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν νεῦρα, κοπτόμενα, οὐδὲν αἶσθημα παράγουν. Δεύτερον, βλάβη τοῦ μετωπικοῦ λοβοῦ ἐπιφέρει ἀφασίαν, αἱμορραγία τοῦ ἐγκεφάλου προσωρινὴν ἔλλειψιν τῆς συνειδήσεως, βλάβη τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ἀταξίαν τῶν κινήσεων κ.λ.π. Αἱ παρατηρήσεις αὗται καὶ ἄλλαι ἀκόμη ἔπεισαν τοὺς ψυχολόγους ὅτι ὑπάρχει σχέσις τις μεταξὺ τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν καὶ τῶν φυσιολογικῶν τοῦ νευρικοῦ συστήματος, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ καθορίσουν. Ἐνεκα τοῦτου ἐξετάζουν οἱ ψυχολόγοι μετὰ μεγάλης προσοχῆς τὴν λειτουργίαν τοῦ νευρικοῦ συστήματος. Τοῦτο θὰ πράξωμεν καὶ ἡμεῖς ἐν συντομίᾳ.

Τὸ νευρικὸν σύστημα τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ ἑξῆς μέρη.

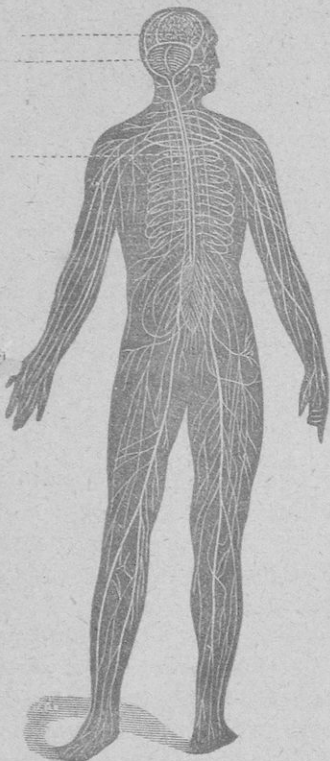
- A'. Τὸ ἐγκεφαλονωτιαῖον ἢ κεντρικόν, περιλαμβάνον τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸν νωτιαῖον μυελόν.
- B'. Τὰ νεῦρα ἢ τὸ περιφερικόν, ἀποτελούμενον ἀπὸ νευρικὰς ἴνας διακλαδιζομένας εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος.

Γ'. Τὰ αἰσθητήρια ὄργανα, τὰ ὁποῖα εἶναι εἰδικαὶ συσκευαί πρὸς ὑποδοχὴν τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν.

Τὸ ἐγκεφαλονωτιαῖον ἢ κεντρικὸν εἶναι μαλακὴ οὐσία προφυλασσομένη ἀπὸ βλάβης ἐντὸς τοῦ κρανίου καὶ τῆς σπονδυλικῆς στήλης. Ἡ μὲν ἐντὸς τοῦ κρανίου εὐρισκομένη οὐσία λέγεται ἐγκέφαλος, ἡ δὲ ἐντὸς τῆς σπονδυλικῆς στήλης *νωτιαῖος μυελός*. Ὁ ἐγκέφαλος χωρίζεται εἰς τρία διακεκοιμένα μέρη, τὸν *μέγαν* ἐγκέφαλον, ὁ πῶς ὁποῖος κεῖται πρὸς τὸ πρόσθιον καὶ ἄνω μέρος τοῦ κρανίου, εἰς τὸν *μικρὸν* ἐγκέφαλον ἢ *παρεγκεφαλίδα*, ἣτις κεῖται πρὸς τὸ ὀπισθεν καὶ κάτω μέρος τοῦ κρανίου, καὶ τρίτον εἰς τὸν *προμήκη* μυελόν, ὁ ὁποῖος κεῖται εἰς τὴν ὀπὴν τοῦ κρανίου καὶ συνδέει τὸν ἐγκέφαλον μετὰ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ (ιδὲ εἰκόνα 1).

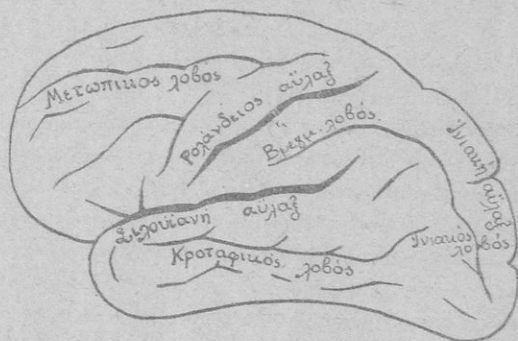
Ὁ μέγας ἐγκέφαλος καὶ ἡ παρεγκεφαλὶς χωρίζονται διὰ βαθεῖας αὐλακος εἰς δύο ἡμισφαίρια, τὸ δεξιὸν καὶ τὸ ἀριστερόν.

Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐγκεφάλου δὲν εἶναι ὀμαλή, ἀλλ' ἔχει ἐσοχάς, αἱ ὁποῖαι λέγονται *αὐλακες* καὶ *ἐξοχάς*, αἱ ὁποῖαι λέγονται

Εικ. 1.

έλικες. Αί έλικες τής παρεγκεφαλίδος έχουν παράλληλον διάταξιν. Έάν κόψωμεν τόν έγκέφαλον θά ιδώμεν, ότι έξωθεν μέχρι πάχους 2—4 χιλιοστών του μέτρου έχει χρώμα φαιόν, έσωθεν δέ είναι λευκός. Το φαιόν αυτό στρώμα τό όποϊον λέγεται *φλοιός* του έγκεφάλου περιβάλλει ώς μανδύας τήν έσω ευρισκομένην λευκήν ουσίαν. 'Ο φλοιός έκάστου ημισφαιρίου του μεγάλου έγκεφάλου διαιρείται διά τριών αυλάκων, τής *σουλζανής*, τής *ρολανδείου* και τής *βρεγματοεινικής* εις διάφορα μέρη, τά όποια λέγονται *λοβοί* του έγκεφάλου ούτος λαμβάνουν τό όνομα από

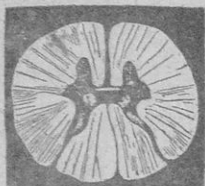

Εικ. 2.

τό όστούν του κρανίου κάτωθεν του όποϊου ευρίσκονται. Ούτω έχομεν έμπροσθεν δύο *μετωπικούς* λοβούς, πλαγίως δύο *κροταφικούς*, άνω δύο *βρεγματικούς* και όπισθεν δύο *ινιακούς*. Διά μικροτέρων αυλάκων έκαστος λοβός χωρίζεται εις τρεις έλικας, τας όποιας αριθμούμεν εκ των άνω: πρώτη, δευτέρα, τρίτη, ή άνω, μέση και κάτω (ιδε εικόνα 2).

Ο νωτιαίος μυελός κείται, ώς είπομεν, έντός τής σπονδυλικής στήλης, συνδεόμενος διά του προμήκους μετά του έγκεφάλου. Έάν κάμωμεν έγκαρσίαν τομήν του νωτιαίου μυελού, θά παρατηρήσωμεν ότι τό έξω μέρος αυτού έχει χρώμα φαιόν και

σχῆμα πεταλούδας, τὸ δὲ ἔξω χρῶμα λευκὸν χωριζόμενον διὰ δύο σχισμῶν εἰς δύο μέρη (ιδὲ εἰκόνα 3).

Εἰκὼν 3.

Ἐγκαρσία τομὴ νωτιαίου μυελοῦ.

Τὸ ἄνω μέρος τῆς εἰκόνης μετὰ τὴν βαθεῖαν σχισμὴν εἶναι τὸ ἐμπρόσθιον.

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὸν ἐγκέφαλον, τὸν νωτιαῖον μυελὸν καὶ τὰ νεῦρα διὰ τοῦ μικροσκοπίου θὰ ἴδωμεν ὅτι ἀποτελοῦνται ἀπὸ πολλὰ δισεκατομμύρια ἐπιμήκη σχήματα, τὰ ὁποῖα λέγονται *νευράδες*. Ἐκάστη νευρὰς ἀποτελεῖται πάλιν ἀπὸ τὸ *κύτταρον* καὶ τὴν *νευρικὴν ἴνα*. Τὸ κύτταρον, σῶμα στρογγυλὸν ἢ ἀκτινωτὸν πάχους $\frac{1}{10}$ τοῦ χιλιοστοῦ, περιέχει πυρῆνα πυκνότερον, πρωτόπλασμα καὶ μεμβράνην. Τὸ κύτταρον ἔχει προεκτάσεις τοὺς *δενδρίτας*. Μετὰ τοῦ κυττάρου συνδέεται ἡ νευρικὴ ἴς, ἡ ὁποία εἶναι λεπτότατον νῆμα διακλαδιζόμενον εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος. Δέσμη νευρικῶν ἰνῶν ἀποτελεῖ τὸ νεῦρον. Ἡ νευρικὴ ἴς ἔχουσα πάχος $\frac{1}{500}$ ἕως $\frac{1}{50}$ τοῦ χιλιοστομέτρου ἀποτελεῖται ἀπὸ δέσμην λεπτοτάτων *ινιδίων*. Τὰ νευρικά κύτταρα εὐρίσκονται εἰς τὴν φαιὰν οὐσίαν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ, αἱ δὲ νευρικαὶ ἴνες εἰς τὴν λευκὴν. Αἱ νευράδες συνδέονται πρὸς ἀλλήλας ἢ μὲ τὰ *τελικὰ κλωνία* ἢ μὲ τοὺς *δενδρίτας* (ιδὲ εἰκ. 4).

2. Τὸ ἔργον τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

Παρατηρήθη ὅτι ἀπὸ τὴν φαιὰν οὐσίαν τοῦ ἐγκεφάλου δηλ. τὰ κύτταρα ἔξαρτῶνται κυρίως τὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Ὁ φλοιὸς

Εικόνη 4. Νευράς.

Πρὸς τὰ ἄνω τὸ βῆταρον
 δ=δενδρίται, α=ἄξων νευρ.
 ἴνός, ξ=τελικὰ κλωνία.

θεωρεῖται τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς βουλήσεως.

Ἡ λευκὴ οὐσία ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ νευρα τὰ ὁποῖα ἐκπληροῦν ἔργον μεταβιβαστικὸν ὡς σύρματα τηλεγράφου. Μερικὰ ἐξ αὐτῶν, ἀρχόμενα ἀπὸ τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ ἀπολήγοντα εἰς τὰ αἰσθητήρια ὄργανα, χρησιμεύουν νὰ μεταβιβάξουν τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς εἰς τὸν ἐγκέφαλον. Ταῦτα ὀνομάζονται *αἰσθητήρια νευρα*. Ἄλλα ἀντιστρόφως μεταβιβάξουν τοὺς ἐρεθισμοὺς τοῦ ἐγκεφάλου εἰς τοὺς μῆς, οἵτινες οὕτω ἐκτελοῦν τὰς κινήσεις· ταῦτα ὀνομάζονται *κινήτρια νευρα*. Τέλος ἄλλα μεταφέρουν ἐρεθισμοὺς ἀπὸ ἓν μέρος τοῦ ἐγκεφάλου εἰς ἄλλο, λεγόμενα *συνδετικά*.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἰδιαιτέρον ἔργον ἐκάστου μέρους τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ γνωρίζομεν ὅτι ὁ νωτιαῖος μυελὸς εἶναι κέντρον τῶν λεγομένων ἀνακλαστικῶν κινήσεων ὡς εἶναι π. χ. τὸ κλείσιμον τῶν βλεφάρων, ὁ βῆξ, τὸ πιάρνισμα, τὸ ἐρύθημα κλπ. διότι ζῶα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀφαιρέσει τὸν ἐγκέφαλον ἐκτελοῦν τὰς κινήσεις ταύτας. Ἐπίσης ὁ προμήκης μυελὸς εἶναι τὸ κέντρον τῆς κινήσεως

τῆς καρδίας, τῶν πνευμόνων, τοῦ στομάχου καὶ τοῦ λάρυγγος.

Διὰ τὰ κέντρα τῶν ἄλλων λειτουργιῶν θὰ ἀναφέρωμεν ὅταν ἐξετάζωμεν ἐκάστην λειτουργίαν.

4. Περὶ αἰσθημάτων.

Τὸ ἀπλούστερον ψυχικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον παράγεται, ὅταν ἐξωτερικὸς τις ἐρεθισμὸς τῶν αἰσθητηρίων νεύρων γίνῃ συνειδητός, εἶναι τὸ αἰσθημα. Κατωτέρω θὰ ἐξετάσωμεν πάντα τὰ εἶδη τῶν αἰσθημάτων.

1. Αἰσθήματα ἀκουστικά.

Παραδείγματα. Ἐὰν ἀφήσωμεν σῶμα νὰ πέσῃ εἰς τὸ πάτωμα, θὰ αἰσθανθῶμεν κρότον, ὅταν τὸ νερὸ πρόκειται νὰ βράσῃ ἀκούομεν σιγμόν, ὅταν τὰ κύματα τῆς θαλάσσης κτυποῦν εἰς τὴν ἀκτὴν ἀκούομεν παφλασμόν, ὁ ξένος εἰσερχόμενος εἰς οἰκίαν ἔχουσαν κύνα ἀκούει τὴν ὕλακὴν του, ὅταν ἄνθρωπός τις μᾶς ὀμιλῇ ἀκούομεν τὴν φωνὴν του, ὅταν θέσωμεν εἰς παλμικὴν κίνησιν τὴν χορδὴν κιθάρας ἀκούομεν ἓνα φθόγγον, ὅταν πλήξωμεν τὸ διαπασῶν ἀκούομεν τὸν φθόγγον Ia, ὅταν παΐξῃ ἡ μουσικὴ ἀκούομεν πολλοὺς φθόγγους εὐαρέστους κ.λ.π.

Ὁ κρότος, ὁ σιγμός, ὁ παφλασμός, ἡ ὕλακὴ, ὁ μουσικὸς φθόγγος, ἡ φωνὴ κλπ. εἶναι ἀκουστικὰ αἰσθήματα. Ἐκ τούτων ὁ κρότος, ὁ σιγμός, ὁ παφλασμός καὶ ἡ ὕλακὴ λέγονται θόρυβοι, οἱ φθόγγοι καὶ ἓν μέρει ἡ φωνὴ λέγονται τόνοι. Αἰσθανόμεθα λοιπὸν δύο κυρίας ποιότητος ἀκουστικῶν αἰσθημάτων, τοὺς θορύβους καὶ τοὺς τόνους.

Διακρίνομεν μέγα πλῆθος θορύβων, διὰ τοὺς ὁποίους ἔχομεν καὶ ἰδιαιτέρας λέξεις π. χ. τριγμός, δοῦπος, συριγμός, θροῦς, χρεμετισμός, μυκηθμός κλπ.

Οἱ μὲν θόρυβοι προκαλοῦν δυσαρέσκειαν καὶ ἀνησυχίαν, οἱ δὲ τόνοι εὐαρέσκειαν καὶ ἡρεμίαν. Συνήθως οἱ θόρυβοι παρουσιάζονται μετὰ τῶν τόνων π. χ. ἡ ἀνθρωπίνῃ φωνῇ ἀποτελεῖται ἀπὸ μίγμα θορύβων παραγομένων κατὰ τὴν προφορὰν τῶν συμφώνων καὶ τόνων κατὰ τὴν προφορὰν τῶν φωνηέντων.

Οἱ τόνοι do καὶ sol τῆς μουσικῆς κλίμακος προξενοῦν διάφορον κατὰ τὸ ὕψος αἰσθημα· λέγομεν ὅτι ὁ sol εἶναι ὀξύτερος τοῦ do. Ὡς πρὸς τὸ ὕψος διακρίνομεν μέγα πλῆθος τόνων, οἱ ὅποιοι εἰς τὴν μουσικὴν ἀποτελοῦν τὰς λεγομένας *μουσικὰς κλίμακας*.

Ὅταν παιδίον καὶ ὄριμος ἄνθρωπος προφέρουν ἐνώπιόν μας τὸν αὐτὸν κατὰ τὸ ὕψος τόνον la, αἰσθανόμεθα δύο διαφόρους ὡς πρὸς τὴν *ισχὴν* τόνους· ὁ ἐκ τοῦ ὀρίμου ἀνθρώπου τόνος εἶναι ἰσχυρότερος τοῦ τόνου τοῦ παιδίου.

Ἐπίσης ὁ τόνος do τῆς κιθάρας καὶ τοῦ μαντολίνου διαφέρουν καὶ ὡς πρὸς τὸ *χρῶμα*.

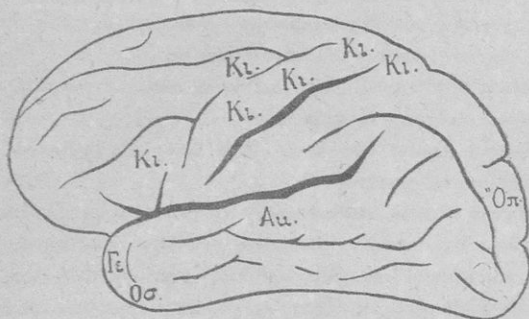
Εἰς τοὺς τόνους καὶ τοὺς θορύβους διακρίνομεν λοιπὸν *ὕψος, ἰσχὴν καὶ χρῶμα*.

Ἐξήγησις τῶν ἀκουστικῶν αἰσθημάτων. Πειραματικῶς ἀπεδείχθη, ὅτι κατὰ τὴν παραγωγὴν τοῦ ἀκουστικοῦ αἰσθήματος συμβαίνουν τὰ ἐξῆς φυσικὰ καὶ φυσιολογικὰ φαινόμενα. Πρῶτον σῶμά τι (ἠχογόνον) τίθεται εἰς παλμικὴν κίνησιν, ἣτις παράγει τὰ ἠχητικὰ κύματα τοῦ πέραξ ἀέρος. Τὰ κύματα ταῦτα μεταφερόμενα μέχρι τῆς κόγχης τοῦ ὠτός θέτουν εἰς παλμικὴν κίνησιν τὸ ἀκουστικὸν τύμπανον, τοῦτο πάλιν θέτει εἰς κίνησιν τὸν ὄπισθεν τοῦ τυμπάνου αἴερα καὶ τὰ ὀστέρια, ἐξ ὧν τὸ τελευταῖον κινεῖ τὸ ἐν τῷ λαβυρίνθῳ ὑγρόν, ὅπερ οὕτω προσενεῖ χημικὴν τινα μεταβολὴν εἰς τὸ ἐν τῷ λαβυρίνθῳ εὐρισκόμενον ἄκρον τοῦ αἰσθητηρίου νεύρου. Τέλος τὸ ἀκουστικὸν νεῦρον μεταφέρει τὴν μεταβολὴν εἰς τὴν *πρώτην κροταφικὴν ἑλικά* τοῦ ἐγκεφάλου, ὅπου μετατρέπεται εἰς *αἰσθημα ἀκουστικόν* (ἰδὲ εἰκόνα 5).

Τὴν κίνησιν αὐτὴν τῆς ὕλης ἀπὸ τοῦ ἠχογόνου σώματος μέχρι τοῦ ἐγκεφάλου ὀνομάζομεν *ἐξωτερικὸν ἐρεθισμόν τῆς ἀκοῆς*. Οὗτος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη, τὸ ἀπὸ τοῦ ἠχογόνου σώματος μέχρι τοῦ ἄκρου τοῦ αἰσθητηρίου, τὸ ὁποῖον λέγεται *φυσικὸν μέρος τοῦ ἐρεθισμοῦ* καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ αἰσθητηρίου μέ-

χει τοῦ ἐγκεφάλου *φυσιολογικὸν μέρος τοῦ ἐρεθισμοῦ*. Τὸ φυσιολογικὸν μέρος τοῦ ἐρεθισμοῦ εἶναι πιθανῶς χημικὴ τις μεταβολή. Ἡ πρώτη κροταφικὴ ἕλιξ εἶναι τὸ *κέντρον τῶν ἀκουστικῶν αἰσθημάτων*.

Διὰ πειραμάτων ἐπίσης εὐρέθη, ὅτι οἱ μὲν τόνοι παράγονται ἀπὸ *κανονικὴν* παλμικὴν κίνησιν, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἀριθμὸς τῶν

Εἰκὼν 5.

παλμῶν τοῦ ἠχογόνου σώματος εἰς ὀρισμένον χρόνον μένει σταθερός, οἱ δὲ θόρυβοι ἀπὸ ἀκανόνιστον παλμικὴν κίνησιν.

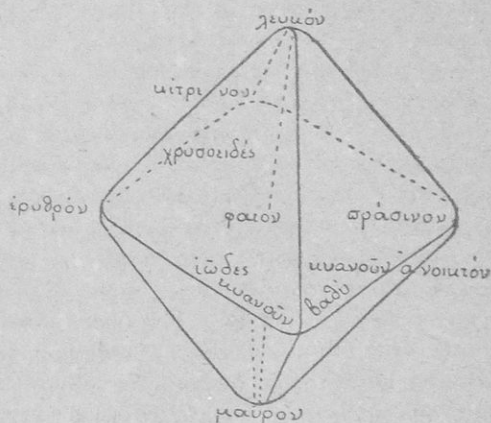
Τὸ ὕψος τοῦ ἀκουστικοῦ αἰσθήματος ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παλμῶν οἱ ὁποῖοι παράγονται εἰς ἓν δευτερόλεπτον ὅσον μεγαλύτερος εἶναι ὁ ἀριθμὸς αὐτός, τόσον ὀξύτερον τὸ ἀκουστικὸν αἰσθημα. Π.χ. ὁ φθόγγος *la* εἶναι ὀξύτερος τοῦ *do*, διότι ὁ μὲν πρῶτος παράγεται ἀπὸ 435 παλμοὺς κατὰ δευτερόλεπτον, ὁ δὲ δεύτερος ἀπὸ 261.

Ἡ ἰσχὺς τοῦ ἀκουστικοῦ αἰσθήματος ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ πλάτους τῶν παλμῶν ὅταν δηλ. αὐξάνη τὸ πλάτος, αὐξάνει καὶ ἡ ἰσχὺς.

Τὸ δὲ χρῶμα παντὸς τόνου παράγεται ἀπὸ τοὺς ὁμοφωνοῦντας πρὸς αὐτὸν τόνους.

2. Ὀπτικὰ αἰσθήματα.

Παραδείγματα. Τὴν ἡμέραν αἰσθανόμεθα τὸ φῶς, τὴν τὴν νύκτα τὸ σκότος. Τὰ ἀντικείμενα φαίνονται εἰς ἡμᾶς ἄλλοτε λαμπρά, ἄλλοτε σκοτεινὰ ἢ φαῖά. Ἐπίσης εἰς τὰ ἀντικείμενα βλέπομεν διάφορα χρώματα, πράσινον, κυανοῦν, ἔρυθρόν, κίτρινον κ.λ.π. Εἰς τὸ οὐράνιον τόξον διακρίνομεν τὰ λεγόμενα ἑπτὰ χρώματα τῆς ἱριδος.

Σχῆμα 4.

Τὸ ὀκτάεδρον τῶν χρωμάτων.

Αἱ λέξεις φῶς, σκότος, λαμπρόν, φαιόν, πράσινον, κυανοῦν κ.λ.π. ἐκφράζουν ὀπτικὰ αἰσθήματα.

Αἰσθανόμεθα δύο ποιότητες ὀπτικῶν αἰσθημάτων: α') αἰσθήματα λαμπρότητος, ὡς εἶναι τὰ αἰσθήματα τοῦ φωτός, τοῦ σκότους, τοῦ λευκοῦ καὶ ὄλων τῶν ἀποχρώσεων τοῦ φαιοῦ μέχρι τοῦ μαύρου: β') αἰσθήματα χρώματος, ὡς εἶναι ὅλαι αἱ

ἀποχρώσεις καὶ συνθέσεις τῶν ἑπτὰ χρωμάτων τῆς ἴριδος ἦτοι τοῦ ἐρυθροῦ, χρυσοειδοῦς, κιτρίνου, πρασίνου, κυανοῦ βαθέος, κυανοῦ ἀνοικτοῦ καὶ ἰώδους.

Τὰ αἰσθητά χρώματος αἰσθανόμεθα πάντοτε ἠνωμένα μετὰ τῶν αἰσθημάτων λαμπρότητος.

Τὸ πλήθος τῶν διαφορῶν ἀποχρώσεων τῶν ὀπτικῶν αἰσθημάτων εἶναι μέγα. Ἐὰν θελήσωμεν νὰ τακτοποιήσωμεν ταῦτα, θὰ θέσωμεν τὰς μὲν ἀποχρώσεις τοῦ λευκοῦ μέχρι τοῦ μαύρου ἐπὶ μιᾶς εὐθείας, τῆς ὁποίας τὸ μὲν ἐν ἄκρον κατέχει τὸ λευκόν, τὸ δὲ ἄλλο τὸ μαῦρον. Τὰς δὲ ἀποχρώσεις τῶν χρωμάτων ἐπὶ ἐνὸς ὀκταέδρου ὡς ἐξῆς: (ιδεὲ σχ. 4). Εἰς τὰς ἀπέναντι κορυφὰς θὰ θέσωμεν τὰ χρώματα λευκὸν — μαῦρον, κυανοῦν βαθύ — κιτρίνον, ἐρυθρόν — πρασίνον. Μεταξὺ δύο οἰωνδήποτε διαδοχικῶν κορυφῶν θὰ τεθοῦν αἱ ἀποχρώσεις τοῦ χρώματος τῶν δύο κορυφῶν. Π. χ. μεταξὺ τοῦ ἐρυθροῦ καὶ τοῦ κιτρίνου θὰ τεθοῦν ἐπὶ τῆς ἀκμῆς, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ὅσονδήποτε μεγάλην, πᾶσαι αἱ ἀποχρώσεις αἵτινες εἶναι μίγμα ἐρυθροῦ καὶ κιτρίνου. Ὅμοίως καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἀκμὰς.

Ἐξηγήσεις τῶν ὀπτικῶν αἰσθημάτων. Διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν παραγωγὴν τῶν ὀπτικῶν αἰσθημάτων ὑποθέτομεν, ὅτι ὑπάρχει πανταχοῦ ὕλη τις ἀβαρῆς, ἡ αἰθήρ. Οὗτος τίθεται εἰς παλμικὴν κίνησιν ὑπὸ φωτοβόλου τινὸς σώματος σχηματίζων τὰ κύματα τοῦ αἰθέρος, τὰ ὁποῖα λέγονται καὶ ἀκτῖνες φωτός. Ἡ κίνησις αὕτη εἶναι ταχυτάτη καὶ διάφορος εἰς τὰ διάφορα χρώματα: οὕτω αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἐρυθροῦ παράγουν 400 δισεκατομμύρια παλμικὰς κινήσεις εἰς τὸ δευτερόλεπτον. Αἱ ἀκτῖνες αὗται τοῦ φωτός εισέρχονται εἰς τὸν ὀφθαλμόν. Οὗτος εἶναι συσκευὴ σύνθετος, ἔχουσα ὡς κύριον σκοπὸν τὸν σχηματισμὸν τῶν εἰδώλων τῶν ἀντικειμένων ἐπὶ τοῦ μέρους, εἰς ὃ ἀπολύγει τὸ ὀπτικὸν νεῦρον, δηλαδὴ ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος. Διὰ τοῦτο δύναται νὰ παραβληθῇ μὲ φωτογραφικὴν μηχανήν, ἣτις ἔχει φακόν, σκοτεινὸν θάλαμον καὶ πλάκα.

Τὸ ὀπτικὸν νεῦρον ἐρεθιζόμενον μεταφέρει τὸν ἐρεθισμόν εἰς τὴν *κορυφὴν τοῦ ἰνιακοῦ λοβοῦ*, ὅστις θεωρεῖται τὸ *ὀπτικὸν κέντρον*. Στρατιῶται, οἱ ὁποῖοι εἶχον πληγωθῆ εἰς τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ ἐγκεφάλου, ἔπαθον διαταραγὰς τῆς ὁράσεως. Ἐὰν τὸ κέντρον αὐτὸ καταστραφῆ τελείως, ὁ ἄνθρωπος τυφλοῦται.

Τὰ αἰσθήματα τοῦ χρώματος ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ταχύτητος τῶν παλμικῶν κινήσεων τοῦ αἰθέρου. Ὡς εἶδομεν τὸ αἶσθημα τοῦ ἐρυθροῦ παράγεται ἀπὸ 400 δισεκ. παλμοῦς τοῦ αἰθέρου· εἰς τὸ δευτερόλεπτον. Αὐξανόμενου τοῦ ἀριθμοῦ τούτου παράγονται κατὰ σειρὰν τὰ χρώματα τῆς ἴριδος μέχρι τοῦ ἰώδους, τὸ ὁποῖον παράγεται ἀπὸ 800 δισεκ. παλμοῦς εἰς τὸ δευτερόλεπτον.

Ὁ αἰθῆρ διὰ τὰ τετῆ εἰς παλμικὴν κίνησιν, ἥτις νὰ παραγάγῃ εἰς ἡμᾶς ὀπτικὸν αἶσθημα, πρέπει νὰ λάβῃ τὴν πρώτην ὠθῆσιν ἀπὸ φωτοβόλον σώμα, ὡς εἶναι π. χ. ὁ ἥλιος, τὸ ἠλεκτρικὸν φῶς, κ.λ.π. Ἄλλ' ἡμεῖς αἰσθανόμεθα ὀπτικὰ αἰσθήματα καὶ ἀπὸ τὰ σκιερὰ ἀντικείμενα. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐξηγεῖται ὡς ἑξῆς. Ἐκαστὸν σκιερὸν ἀντικείμενον δέχεται τὰς ἡλιακὰς ἢ ἄλλας φωτεινὰς ἀκτῖνας, ἐξ ὧν ἄλλας μὲν ἀπορροφᾷ, ἄλλας δὲ ἐκπέμπει εἰς τοὺς ὀφθαλμούς μας. Τὸ ἰδιάζον εἰς τὸ ἀντικείμενον χρῶμα παράγουν αἱ ἐκπεμπόμεναι ἀκτῖνες. Οὕτω, ἂν ἐκπέμπῃ τὰς δονήσεις τοῦ πρασίνου, τὸ ἀντικείμενον μᾶς φαίνεται *πράσινον*.

Τὸ αἶσθημα τοῦ μαύρου παράγεται ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν πάσης παλμικῆς τοῦ αἰθέρου κινήσεως, δηλ. ὀπτικοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ.

Τὰ αἰσθήματα τῆς λαμπρότητος ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἰσχὺν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ.

Ὅσφραντικὰ αἰσθήματα.

Παραδείγματα. Ἐὰν πλησιάσωμεν εἰς τὴν μύτην μας καφουράν, διακρίνομεν ἐν *ιδιαιτέρον αἶσθημα* ὁμοίως ἔαν μυρί-

σωμεν καφέν, βούτυρον, γάλα κ.λ.π. αισθανόμεθα ιδιαίτερα αισθήματα. Τὰ αισθήματα ταῦτα λέγονται *δσφραντικά ἢ δσμάι*.

Ἐκ τῆς δσμῆς ἀναγνωρίζομεν πλείστα ἀντικείμενα. Τοῦτο σημαίνει ὅτι αισθανόμεθα πολλάς ποιότητας δσφραντικῶν αισθημάτων, διὰ τὰς ὁποίας ἡ γλῶσσα δέν ἔχει ιδιαίτερας λέξεις. Συνήθως ὀνομαζόμεν τὰ δσφραντικά αισθήματα διὰ τῶν ἀντικειμένων ἢ σωμάτων τὰ ὁποία παράγουν ταῦτα. Λέγομεν π.χ. δσμὴ καφουράς, δσμὴ κρέατος, δσμὴ βουτύρου κ.λ.π. Μὲ ιδιαίτερον ὄνομα ἔχομεν τὸ εὖοσμον καὶ τὸ δύσοσμον.

Ἐξήγησις τῶν δσφραντικῶν αισθημάτων. Τὸ δσφραντικὸν αἶσθημα τῆς καφουράς παράγεται ὡς ἑξῆς. Ἡ καφουρὰ ἔχει τὴν ιδιότητα νὰ ξηαερώνηται ἀπὸ τῆς στερεᾶς καταστάσεως. Μόριά τινα αὐτῆς ἀεροειδῆ διὰ τοῦ εἰσπνεομένου ἀέρου, ἐρχόμενα ἐπικάθηται ἐπὶ τῆς βλεννομεμβράνης τῆς ρινός. Ἐκεῖ διαλύονται ὑπὸ τῆς βλέννης προκαλοῦντα ἔρεθισμὸν τινα εἰς τὸ ἐκεῖ ἀπολήγον δσφραντικὸν νεῦρον. Τὸν ἔρεθισμὸν τοῦτον μεταφέρει τὸ νεῦρον εἰς τὸ μέρος τοῦ ἐγκεφάλου τὸ ὁποῖον λέγεται *ἱπποκάμπειος ἐλιξ* (ιδὲ εἰκόνα δ δσ.), ὅπου παράγεται νέα μεταβολὴ εἰς τὰ νευρικά κύτταρα, ἥτις γίνεται συνειδητὴ ὡς δσφραντικὸν αἶσθημα. Ὅμοίως συμβαίνει διὰ τὴν δσμὴν τοῦ ῥόδου, τοῦ μόσχου κ.λ.π.

Ἴνα μία οὐσία παραγάγῃ δσφραντικὸν αἶσθημα πρέπει 1) νὰ εἰδρῖσκηται εἰς ἀεροειδῆ κατάστασιν, 2) νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ῥινικὴν κοιλότητα καὶ 3) νὰ ἀνήκῃ εἰς ιδιαίτερας οὐσίας, ὀνομαζόμενας *δσμηράς*.

4. Γευσιτικά αισθήματα.

Παραδείγματα. Ἐὰν διαλύσωμεν εἰς τὸ στόμα ζάχαριν αισθανόμεθα τὸ *γλυκύ*, ἐὰν φάγωμεν τὸν χυμὸν λεμονιοῦ δοκιμάζομεν τὸ αἶσθημα τοῦ *ξυνοῦ*, ἐὰν διαλύσωμεν ἅλατι εἰς τὸ στόμα αισθανόμεθα τὸ *ἀλμυρόν*, ἡ κινίνη μᾶς φαίνεται *πικρά*.

Τὸ γλυκύ, τὸ ξυνόν, τὸ ἀλμυρὸν καὶ τὸ πικρὸν εἶναι ἰδι-
αίτερα αἰσθήματα τὰ ὁποῖα λέγονται *γευστικά*.

Διακρίνομεν μόνον τὰς τέσσαρας ποιότητας τῶν γευστικῶν
αἰσθημάτων τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν, δηλ. τὸ γλυκύ, τὸ πικρὸν,
τὸ ξυνόν καὶ τὸ ἀλμυρὸν. Ἡ γεῦσις λοιπὸν εἶναι πτωχὴ αἰσθησις.

Ἐξήγησις τῶν γευστικῶν αἰσθημάτων. Διὰ νὰ δοκιμάσω-
μεν ἂν οὐσία τις ἔχει γεῦσιν τινα πρέπει νὰ διαλύσωμεν αὐτὴν
ἐντὸς ὕδατος καὶ νὰ θέσωμεν τὸ ὑγρὸν εἰς τὸ στόμα ἢ νὰ διαλύ-
σωμεν αὐτὴν διὰ τοῦ σιέλου. Τὸ ὑγρὸν τοῦτο ἐρεθίζει τὸ γε-
υστικὸν νεῦρον τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὴν γλῶσσαν, τὰ χεῖλη
καὶ τὸν οὐρανίσκον. Τὸν ἐρεθισμὸν τοῦτον μεταφέρει εἰς τὴν
ἱπποκάμπειον ἕλικα τοῦ ἐγκεφάλου, ὅπου παράγεται μεταβολὴ
τις ἥτις ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ γευστικὸν αἶσθημα.

5. Δερμικὰ αἰσθήματα.

Παραδείγματα. Ἐὰν διὰ τῆς βελόνης ἐγγίσωμεν ἐλαφρῶς
ἐν μέρος τῆς ἐπιδερμίδος, αἰσθανόμεθα ἐντύπωσιν τινα, ἣν κα-
λοῦμεν αἶσθημα ἀφῆς. Ἐὰν πιέσωμεν τὴν βελόνην ἢ θέσωμεν
ἐπὶ τῆς ἐπιδερμίδος βάρος τι θὰ αἰσθανθῶμεν αἶσθημα *πιέσεως*
ἢ *βάρους*. Ἐὰν ἐγγίσωμεν πυρακτωμένην βελόνην θὰ ἔχω-
μεν αἶσθημα *θερμοκρασίας*. Ἐὰν ἐγγίσωμεν πάγον, αἶσθημα
ψύχους. Τέλος, ἐὰν κεντήσωμεν διὰ τῆς βελόνης τὸ δέρμα,
αἰσθανόμεθα *πόνον*.

Εἰς πάντα τὰ ἀναφερθέντα παραδείγματα τὸ αἶσθημα λέγε-
ται *δερμικόν*. Ἐχομεν 4 ποιότητας δερμικῶν αἰσθημάτων:
1) αἶσθημα ἀφῆς, 2) πιέσεως, 3) θερμοκρασίας καὶ ψύχους καὶ
4) πόνου.

Τὰ ἄκρα τῶν αἰσθητηρίων νεύρων τῶν δερμικῶν αἰσθημά-
των εὑρίσκονται ὑπὸ τὴν ἐπιδερμίδα σχηματίζοντα πλέγμα καὶ
ἀπολήγοντα εἰς τὰ ἀπτικά σωματία. Τὰ νεῦρα ταῦτα ἐρεθιζόμενα
μεταφέρουν τὸν ἐρεθισμὸν εἰς τὴν *κεντρικὴν ἕλικα* τοῦ ἐγκε-
φάλου, ὅπου γίνεται συνειδητὸς ὡς δερμικὸν αἶσθημα.

Ἐπὶ τῶν ἐπιφανείων τοῦ δέρματος εὐρίσκονται τὰ νεῦρα δι' ἐκάστην ποιότητα τοῦ δερμικοῦ αἰσθήματος. Τὰ μέρη τοῦ δέρματος ὑπὸ τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται τὰ νεῦρα ταῦτα λέγονται *σημεῖα* πίεσεως, θερμοκρασίας, ψύχους καὶ πόνου. Τὰ σημεῖα ταῦτα δὲν εὐρίσκονται μεμονωμένα, ἀλλ' ἀναμειξ εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δέρματος.

Τὰ σημεῖα τοῦ πόνου εἶναι πολυαριθμότερα τῶν ἄλλων, ὑπάρχουν δὲ ἄφθονα εἰς τὸν σκληρωτικὸν χιτῶνα τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ ἐλάχιστα εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ στόματος. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ἰσχυροῦ πόνου τὸν ὁποῖον αἰσθανόμεθα ὅταν μῦρον τι κόνεως ἐγγίση τὸν βολβὸν καὶ ἐκ τῆς ἀναλγησίας ὅταν κεντήσωμεν μὲ βελόνην τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ στόματος. Τὰ σημεῖα τοῦ ψύχους εὐρίσκονται ἄφθονα μεταξὺ τῶν δακτύλων τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, παράγονται δὲ καὶ ὅταν ἀπλῶς ἐγγίσωμεν μὲ βελόνην τὰ μέρη ταῦτα. Ἀντικείμενον τι τὸ ὁποῖον ἐγγίζομεν παράγει αἰσθημα θερμοκρασίας, ἔαν εἶναι θερμότερον τοῦ μέρους τῆς ἐπιδερμίδος τὸ ὁποῖον ἐγγίζει.

Ἐὰν κεντήσωμεν τὴν ἐπιδερμίδα ταυτοχρόνως καὶ διὰ τῶν δύο σκελῶν διαβήτου, θὰ αἰσθανθῶμεν εἰς ἄλλο μὲν μέρος αὐτῆς δύο αἰσθήματα, εἰς ἄλλο δὲ ἓν. Ἡ ἀπόστασις, τὴν ὁποῖαν πρέπει νὰ ἔχουν τὰ σκέλη τοῦ διαβήτου, ἵνα ἀντιληφθῶμεν δύο χωρισμένα αἰσθήματα, δὲν εἶναι ἢ αὐτὴ εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἐπιδερμίδος, ἀλλὰ ποικίλλει ἀπὸ ἓν ἕως δύο χιλιοστὰ τοῦ μέτρου ἐπὶ τῶν ἄκρων τῆς γλώσσης καὶ τοῦ ἄκρου τῶν δακτύλων, μέχρι 68 χιλιοστῶν ἐπὶ τῶν νώτων, τοῦ βραχίονος καὶ ἀλαχοῦ. Ἡ ἀπόστασις αὕτη χρησιμεύει πρὸς μέτρησιν τῆς τοπικῆς εὐαισθησίας τῶν μερῶν τῆς ἐπιδερμίδος.

6. Αἰσθήματα κινητικά.

Ἐὰν κινήσωμεν μέρος τοῦ σώματος ἡμῶν, αἰσθανόμεθα τὴν κίνησιν ἔστω καὶ ἔαν ἔχωμεν κλειστοὺς τοὺς ὀφθαλμούς. Ἐπίσης αἰσθανόμεθα τὴν θέσιν τὴν ὁποῖαν κατέχει ἓν μέλος τοῦ σώμα-

τός μας, όταν Ιστάμεθα. Τὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα καθιστοῦν εἰς ἡμᾶς γνωστὴν τὴν κίνησιν καὶ τὴν θέσιν τῶν μελῶν τοῦ σώματος, ὀνομάζονται *κινητικά*.

Τὰ ἄκρα τῶν αἰσθητηρίων νεύρων τῶν κινητικῶν αἰσθημάτων ἀπολήγουν εἰς τοὺς μῦς, εἰς τοὺς τένοντας καὶ εἰς τὰς ἀρθρώσεις ἀφ' ἑνός, καὶ εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἀφ' ἑτέρου καὶ διὰ εἰς τὸν μετωπικὸν βρεγματικὸν λοβόν. Τὰ ὄργανα λοιπὸν τῶν κινητικῶν αἰσθημάτων εἶναι οἱ *μῦες*, οἱ *τένοντες* καὶ οἱ *ἀρθρώσεις*.

Οἱ ἐρεθισμοὶ οἱ προκαλοῦντες κινητικὰ αἰσθήματα εἶναι τάσις καὶ χαλάρωσις τῶν μυῶν καὶ τῶν τενόντων, καὶ τριβὴ τῶν ἀρθρώσεων.

Αἱ ποιότητες τῶν κινητικῶν αἰσθημάτων εἶναι δύο: *αἰσθήματα κινήσεως* καὶ *αἰσθήματα θέσεως*.

Τὰ κινητικὰ αἰσθήματα δὲν εἶναι τόσον σαφῆ ὅπως τὰ ἄλλα αἰσθήματα, αἰσθανόμεθα δὲ ταῦτα μετὰ τῶν ἄλλων, διότι τὰ αἰσθητήρια ὄργανα τῶν ἄλλων αἰσθήσεων ἐκτελοῦν πάντοτε κινήσεις τινὰς προσαρμογῆς πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν ἐρεθισμόν, ἰδίως δὲ συνδέονται μετὰ τῶν δερμικῶν αἰσθημάτων. Αἱ λέξεις τραχύ, λείον, μαλακόν, σκληρόν, ὀξύ, ἀμβλύ, ἐλαστικόν, μέγα, μικρόν κ.λ.π. ἐκφράζουν συνδυασμὸν δερμικῶν καὶ κινητικῶν αἰσθημάτων. Τὸ αἶσθημα π. χ. τοῦ λείου διὰ νὰ παραχθῆ πρέπει νὰ κινήσωμεν τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σώματος ὁπότε θὰ αἰσθανθῶμεν ἀφῆς καὶ κινήσεως αἶσθημα. Τὰ ἄπτικά καὶ κινητικὰ αἰσθήματα εἰς τοὺς τυφλοὺς ἀποκτοῦν μεγάλην σαφήνειαν, συντελοῦντα εἰς τὴν ἐκτέλεσιν πολλῶν ἐργασιῶν καὶ δεξιότητων. Οὕτω πολλοὶ τυφλοὶ ἀναγινώσκουν, κεντοῦν, ὄπτουν, πλέκουν καὶ ἄλλας ἀκόμη χειροτεχνικὰς ἐργασίας ἐκτελοῦν, βοηθούμενοι μόνον ἀπὸ τὰ ἄπτικά καὶ κινητικὰ αἰσθήματα.

Ἐν γένει δὲ ἡ ἐκμάθησις οἰασθήποτε δεξιότητος, ἐπειδὴ ἀπαιτεῖ κινήσεις τῶν χειρῶν καὶ τοῦ σώματος, στηρίζεται ἐπὶ τῶν κινητικῶν αἰσθημάτων. Π. χ. διὰ νὰ μάθη κανεὶς ξυλουρ-

γός, θά κόψη, θά προνίση κ.λ.π. τὸ ξύλον. Αἱ κινήσεις δὲ αὐταὶ θά γίνουν καλύτερα, ὅσον σαφέστερα εἶναι τὰ κινητικὰ αἰσθήματα καὶ ὅσον μακρότερον διατηρεῖ αὐτὰ ἡ μνήμη.

7. Ὄργανικὰ αἰσθήματα.

Ὅταν ἡ καρδία ἢ ἄλλο ὄργανον πάθῃ βλάβην τινά, καθίσταται τοῦτο τελείως γνωστὸν ἡμῖν δι' ἰδίων αἰσθημάτων, τὰ ὁποῖα καλοῦνται *ὄργανικά*. Τὰ ὄργανικὰ αἰσθήματα καθιστοῦν εἰς ἡμᾶς γνωστὴν τὴν κατάστασιν τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος ἡμῶν. Τὰ αἰσθητήρια νεῦρα τῶν ὄργανικῶν αἰσθημάτων ἀπολήγουν εἰς τὰ ὄργανα ταῦτα. Τὰ αἰσθήματα τῆς πείνης, τῆς δίψης, τοῦ πυρετοῦ, τῆς δυσπνοίας κ.λ.π. εἶναι ὄργανικά.

Τὰ ὄργανικὰ αἰσθήματα ἔχουν σπουδαιότητα διὰ τὴν διατήρησιν τῆς σωματικῆς ζωῆς, διότι ἄνευ αὐτῶν δὲν θά ἔχομεν γνῶσιν τῶν διαφόρων βλαβῶν τῶν ὀργάνων καὶ συνεπῶς δὲν θά προελαμβάνομεν τὴν καταστροφὴν τῶν ὀργάνων.

8. Γενικαὶ ιδιότητες τῶν αἰσθημάτων.

Περιεχόμενον. Πᾶν αἶσθημα ἔχει ὀρισμένον περιεχόμενον, ὃπερ ἀποτελεῖ οὐσιῶδες γνώρισμα διὰ τοῦ ὁποίου διακρίνεται τῶν ἄλλων αἰσθημάτων τῆς αὐτῆς αἰσθήσεως καὶ τῶν αἰσθημάτων ἄλλης αἰσθήσεως. Π. χ. ὁ κρότος ἔχει περιεχόμενον διάφορον ἀπὸ τὸν τριγμόν, σιγμόν, τόνον καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα ἀκουστικὰ αἰσθήματα καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν ἄλλων αἰσθήσεων. Ἡ ποικιλία τοῦ περιεχομένου τοῦ αἰσθήματος ὀφείλεται κατὰ πρῶτον εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν καὶ δεῦτερον εἰς τὴν προσαρμογὴν τοῦ νευρικοῦ συστήματος εἰς αὐτούς. Ἡ προσαρμογὴ αὕτη ἢ σήμερον ὑπάρχουσα εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο βραδύτατα. Δηλαδή παρὰ τῷ ἄνθρωπῳ κατ' ἀρχάς, ὡς συμβαίνει σήμερον εἰς πολλὰ ἀτελῆ ζῶα, ἐν καὶ τὸ αὐτὸ αἰσθητήριον νεῦρον μετεβίβαζε πάντα τὰ εἶδη τῶν ἐρεθισμῶν. Κατό-

πιν ὅμως σιγὰ σιγὰ ἐμορφώθησαν ἰδιαίτερα νεῦρα δι' ἐκάστην ὀμάδα ἐρεθισμῶν προσαρμοσθέντα πρὸς αὐτούς, καὶ οὕτω π. χ. τὰς παλμικὰς κινήσεις τοῦ αἰθέρος δέχονται τὰ ὀπτικά μόνον νεῦρα, τὰς δὲ τοῦ ἀέρος τὰ ἀκουστικά.

Ἴσχύς. Πᾶν αἶσθημα ἔχει καὶ ὠρισμένην ἰσχύν. Οὕτω ὅταν κρατῶ 20 ὀκάδας βάρους μὲ τὴν μίαν χεῖρα καὶ 5 μὲ τὴν ἄλλην, τὸ ἐκ τῶν 20 ὀκάδων αἶσθημα πίεσεως μοι φαίνεται ἰσχυρότερον τοῦ ἐκ τῶν 5 ὀκάδων προερχομένου. Ἐπίσης αἰσθάνομαι ἰσχυροτέραν τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην. Ἡ ἰσχὺς τοῦ αἰσθήματος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἰσχύος τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ, δηλαδὴ μεταβαλλομένης τῆς ἰσχύος τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ μεταβάλλεται καὶ ἡ ἰσχὺς τοῦ αἰσθήματος.

Διάρκεια. Πᾶν αἶσθημα ἔχει ὠρισμένην διάρκειαν. Π. χ. τὸ αἶσθημα τοῦ πόνου, τὸ ὅποιον δοκιμάζω ὅταν κόψω τὸν δάκτυλόν μου, διαρκεῖ περισσότερο ἀπὸ τὸ αἶσθημα τοῦ πόνου, τὸ παραγόμενον ἀπὸ τὸ κέντημα τῆς βελόνης. Ἡ διάρκεια τοῦ αἰσθήματος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς διαρκείας τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ· ὁ πληγωθεὶς δάκτυλος π. χ. θὰ πονῇ μέχρι τῆς θεραπείας του.

Ἐὰν τὸ αἶσθημα διαρκέσῃ μακρότερον χρόνον ὑφίσταται μεταβολὰς τινας: α') Ἐπειδὴ σὺν τῷ χρόνῳ τὸ αἰσθητήριον προσαρμόζεται καλύτερον εἰς τὸν ἐξωτερικὸν ἐρεθισμὸν, τὸ αἶσθημα γίνεται σαφέστερον. Π. χ. ὁ πληγωθεὶς στρατιώτης κατ' ἀρχὰς δὲν αἰσθάνεται τοὺς πόνους τῆς πληγῆς, ἀργότερον ὅμως αἰσθάνεται τούτους σαφέστατα.

β') Ἡ ἰσχὺς τοῦ αἰσθήματος ὑφίσταται κυμάνσεις. Π. χ. Ἐὰν ἐξ ἀποστάσεώς τινος μόλις ἀκούωμεν τὸν κτύπον ὄρολογίου, θὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ὁ κτύπος ἔχει διαλείψεις κανονικὰς· ἄλλοτε ἀκούομεν καὶ ἄλλοτε δὲν ἀκούομεν αὐτόν. Ἐὰν δὲ ὁ ἐρεθισμὸς ἐξακολουθήσῃ ἐπὶ μακρότερον χρόνον, ἡ ἰσχὺς τοῦ αἰσθήματος ἐλάττωται ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ τέλος παύει. Π. χ. ὁ θόρυβος τῆς ὁδοῦ μετὰ τινα χρόνον διαμονῆς παρ' αὐτῷ, παύει νὰ μᾶς ἐνοχλῇ.

Τὰ φαινόμενα ταῦτα ὀφείλονται εἰς τὴν προσοχὴν μεθ' ἧς γίνονται συνειδητὰ τὰ αἰσθήματα καὶ εἰς τὴν κόπωσιν τοῦ αἰσθητήριου. Οὕτω π. χ. ἡ προσοχὴ καθιστᾷ σαφέστερον τὸ αἶσθημα. Ἡ κυμαίνουμένη προσοχὴ προκαλεῖ τὰς διαλείψεις καὶ τὴν μὴ συνείδησιν τοῦ αἰσθήματος. Ἡ κόπωσις ἐπίσης συντελεῖ εἰς ταῦτα.

9. Τόνος τοῦ αἰσθήματος.

Ὅταν τρώγω ζάχαριν, μετὰ τοῦ αἰσθήματος τοῦ ἠδέος αἰσθάνομαι καὶ εὐχαρίστησιν τινα· τὸ αἶσθημα τῆς πείνης προξενεῖ δυσσρέσκειαν· τὸ ἰσχυρὸν φῶς ἐπίσης. Τὸ αἶσθημα λοιπὸν τοῦ ἠδέος, τῆς πείνης καὶ τοῦ φωτός παρακολουθοῦνται ἀπὸ ἓν συναἶσθημα. Οὕτω συμβαίνει εἰς τὰ πλεῖστα αἰσθήματα. Τὸ συναἶσθημα αὐτό, τὸ ὁποῖον παρακολουθεῖ τὸ αἶσθημα, ἐθεωρεῖτο ἄλλοτε ὡς τρίτη γενικὴ ἰδιότης τοῦ αἰσθήματος, ὀνομαζομένη *τόνος* τοῦ αἰσθήματος. Δὲν εἶναι ὁμῶς ἰδιότης διότι, ἂν ἦτο τοιαυτὴ, ἔπρεπε πάντοτε νὰ ἐμφανίζεταί ἀμετάβλητος μετὰ ὀρισμένου τινὸς αἰσθήματος, ὅπερ δὲν συμβαίνει. Π. χ. τὸ ἐκ τῆς πόσεως ψυχροῦ ὕδατος αἶσθημα κατὰ μὲν τὸ θέρος προξενεῖ εὐχαρίστησιν, τὸν δὲ χειμῶνα δυσσρέσκειαν. Ἐν καὶ τὸ αὐτὸ φαγητὸν ἄλλοτε μᾶς φαίνεται εὐχάριστον, ἄλλοτε ἀδιάφορον καὶ ἄλλοτε δυσάρεστον.

10. Σχέσις ἐρεθισμοῦ καὶ αἰσθήματος.

Ἐὰν παραβάλωμεν τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς πρὸς τὸ ἕξ αὐτῶν παραγόμενον αἶσθημα, θὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι οὐδόλως ὁμοιάζουν. Π. χ. ὁ ἐρεθισμὸς εἰς τὰ ἀκουστικά αἰσθήματα εἶναι πάλμικὴ κίνησις ὑλικῶν σωμάτων, τὸ δὲ αἶσθημα εἶναι ὁ ἦχος, κάτι δηλαδὴ ἐντελῶς διάφορον. Ἡ συστολὴ τοῦ στομάχου δὲν ἔχει καμμίαν ὁμοιότητα μὲ τὸ αἶσθημα τῆς πείνης, τὸ ὁποῖον προκαλεῖ. Τὸ αἶσθημα τοῦ πόνου δὲν ἔχει καμμίαν ὁμοιότητα

μὲ τὸ κίνημα τῆς βελόνης ἐπὶ τῆς ἐπιδερμίδος κ.λ.π. Οἱ ἐξωτερικοὶ ἔρθεισμοὶ εἰς ὅλα τὰ αἰσθήματα εἶναι πάντοτε κινήσεις ὕλικῶν μορίων. Τὰς κινήσεις ὁμοῦ αὐτὰς ἢ ψυχὴ μεταφράζει τρόπον τινὰ εἰς τὴν γλῶσσάν της ὡς αἰσθήματα. Ὡστε ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος, περὶ τοῦ ὁποίου μᾶς πληροφοροῦν αἱ αἰσθήσεις μας, δὲν εἶναι ὅπως αὐταὶ παριστάνουν αὐτόν. Διὰ τὰ εὑρεθῆ τί συμβαίνει πραγματικῶς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ κόσμῳ, ἐχρειάσθη νὰ γίνῃ ἀμοιβαῖος ἔλεγχος τῶν αἰσθητηρίων. Π. χ. ὅταν τὸ οὖς μᾶς λέγῃ «ἀκούω ἤχον», ὁ ὀφθαλμὸς βλέπει χορδὰς παλλομένας, καὶ ὅταν τὸ ἐπιδερμικὸν αἰσθημα λέγῃ «πονῶ», ὁ ὀφθαλμὸς βλέπει βελόνην πιέζουσαν τὴν ἐπιδερμίδα.

Δεύτερον παρατηροῦμεν, ὅτι δὲν αἰσθανόμεθα ὅλα τὰ εἶδη τῶν ἐξωτερικῶν ἐρθεισμῶν. Π. χ. ὁ μαγνητισμὸς δι' οὐδεμιᾶς αἰσθήσεως γίνεται αἰσθητός· ἐπίσης δὲν αἰσθανόμεθα τοὺς λίαν ἀδυνατοὺς ἐρθεισμοὺς· ἵνα ἀκούσωμεν π. χ. ἤχον, πρέπει νὰ παράγῃ τὸ ἠχογόνον σῶμα τοὐλάχιστον 16 παλμικὰς κινήσεις κατὰ δευτερόλεπτον. Ἐπίσης δὲ ἐὰν ὁ ἐξωτερικὸς ἐρθεισμὸς ὑπερβῆ ὄρισμένον ὄριον, ἔχομεν μεταβολὴν τοῦ αἰσθήματος καὶ ἐνίοτε βλάβην τοῦ αἰσθητηρίου ὄργάνου. Ἐὰν π. χ. τὸ ἠχογόνον σῶμα παράγῃ ἄνω τῶν 38000 παλμῶν κατὰ δευτερόλεπτον, τότε ἔχομεν αἶσθημα πόνου. Ὁ ἀτενίζων δὲ ἐπὶ πολλὴν ὥραν τὸν ἥλιον, κινδυνεύει νὰ τυφλωθῆ. Αὐτὸ συμβαίνει δι' ὅλα τὰ αἰσθητήρια. Ὑπάρχει λοιπὸν ἓν *κατώτατον ὄριον* τοῦ αἰσθητοῦ ἐρθεισμοῦ, κάτωθεν τοῦ ὁποίου οὐδὲν αἰσθανόμεθα, καὶ ἓν *ἀνώτατον*, ἄνωθεν τοῦ ὁποίου ἐπίσης δὲν αἰσθανόμεθα αἶσθημά τι. Τὰ δύο αὐτὰ ὅρια δὲν εἶναι τὰ αὐτὰ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, οὔτε εἰς πᾶσαν στιγμὴν παρὰ τῷ αὐτῷ ἀνθρώπῳ. Π. χ. ὅταν τις εἶναι κουρασμένος, δὲν αἰσθάνεται ἀσθενεῖς ἐξωτερικοὺς ἐρθεισμοὺς.

Τρίτον παρατηροῦμεν ὅτι, αὐξανομένης τῆς ἰσχύος τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρθεισμοῦ, αὐξάνει καὶ ἡ ἰσχὺς τοῦ αἰσθήματος. Ἀνάγκη ὁμοῦ νὰ καθορισθῆ ποίαν αὐξῆσιν πρέπει νὰ δώσωμεν εἰς τὸν ἐξωτερικὸν ἐρθεισμὸν ἵνα αἰσθανθῶμεν ἰσχυρότερον αἶσθημα.

Πρὸς τοῦτο ἄς κάμωμεν τὸ ἑξῆς πείραμα. Ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τῆς ἐπὶ τραπέζης στηριζομένης χειρὸς ἀνθρώπου μὲ κεκλεισμένους ὀφθαλμούς θέτομεν ἓν πρότοις βάρος 100 γραμμαρίων, τὸ ὁποῖον βεβαίως παράγει ἓν αἰσθημα πίεσεως. Μετὰ ταῦτα θέτομεν ἄλλα μικρότερα βάρη καὶ ἐρωτῶμεν τὸν πειραματιζόμενον ἂν αἰσθάνεται ἰσχυρότερον αἰσθημα. Βάρη μικρότερα τῶν 10 γραμμαρίων δὲν ἐπιφέρουν αὐξησιν τῆς ἰσχύος τοῦ αἰσθήματος τῆς πίεσεως. Ἐπαναλαμβάνοντες τὸ πείραμα μὲ βάρη 150, 200, 250 καὶ 300 γραμμαρίων εὐρίσκομεν, ὅτι διὰ νὰ αἰσθανθῇ ἰσχυρότερον αἰσθημα πρέπει νὰ προσθέσωμεν ἀντιστοίχως περίπου 15, 20, 25 καὶ 30 γραμμάρια· οὕτω ἔχομεν τὸν ἑξῆς πίνακα.

Ἐρεθισμὸς	Αὐξήσις
E	dE
100	10
150	15
200	20
250	25
300	30

Αἱ δύο σειραὶ τῶν ἐρεθισμῶν εἶναι ἀνάλογοι, ὁ δὲ λόγος δύο ἀντιστοίχων εἶναι $\frac{1}{10}$.

Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ δεικνύει ὅτι, ὅταν ἔχωμεν αἰσθημα πίεσεως ἀπὸ ἐξωτερικὸν τινα ἐρεθισμὸν, διὰ νὰ αἰσθανθῶμεν αὐξησιν τῆς ἰσχύος τοῦ αἰσθήματος πρέπει νὰ προσθέσωμεν τὸ $\frac{1}{10}$ τοῦ προϋπάρχοντος ἐρεθισμοῦ.

Ἄν παραστήσωμεν τὸν προϋπάρχοντα ἐξωτερικὸν ἐρεθισμὸν μὲ E καὶ μὲ dE τὴν ἀπαιτουμένην αὐξησιν τοῦ ἐρεθισμοῦ διὰ νὰ αἰσθανθῶμεν ἰσχυρότερον αἰσθημα, τὸ ἑξαγόμενον ἐκφράζεται καὶ ὡς ἑξῆς, $\frac{dE}{E} =$ σταθερὸν, ἦτοι ὁ λόγος τῆς αὐξήσεως πρὸς τὸν ἐρεθισμὸν εἶναι σταθερός.

Ἐγείναν ὅμοια πειράματα καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων αἰσθημάτων ἰδίως δὲ τῶν ὀπτικῶν, ἀκουστικῶν καὶ θερμοκρασίας. Τὰ πειρά-

ματα τοῦτ' ἀπέδειξαν ὅτι ἰσχύει μὲν ἡ σχέσις αὕτη μεταξύ ἐξωτε-
ρικοῦ ἐρεθισμοῦ καὶ τοῦ ἀντιστοίχου αἰσθήματος, ἀλλὰ ὁ λόγος
 $\frac{dE}{E}$ ἔχει ἄλλην τιμὴν δι' ἕκαστον εἶδος αἰσθημάτων· π. χ. διὰ τὰ
ἀκουστικά εἶναι $\frac{1}{3}$.

Ἡ σχέσις αὕτη ὠνομάσθη νόμος τοῦ *Weber* καὶ *Fechner*
ἐκ τῶν ἀνακαλυψάντων αὐτόν.

Ἐφαρμογὰς τοῦ νόμου τούτου ἔχομεν πολλάς. Τὴν ἡμέραν
δὲν βλέπομεν τὰ ἄστρα. Ὁ βρεγμένος δὲν φοβεῖται τὴν βροχὴν.
Ὅταν ἔχομεν πόνον ἰσχυρὸν δὲν αἰσθανόμεθα τὸν ἑλαφρόν.
Ὅταν εἶναι θόρυβος, δὲν ἀκούεται ἡ φωνὴ μας κ.λ.π.

11 Σύνθεσις τῶν αἰσθημάτων.

Τὰ αἰσθήματα διαφόρων αἰσθήσεων συγχωνεύονται ἢ συν-
δέονται μεταξύ των ἀποτελοῦντα ἓνα σύνθετον ψυχικὸν φαινό-
μενον. Π. χ. ὅταν τρώγω μῆλον, αἰσθάνομαι γευστικά αἰσθή-
ματα μετὰ ὄσφραντικῶν, ἀπικῶν, κινητικῶν, ἀκουστικῶν καὶ
ὀπτικῶν, διότι συγχρόνως τὸ μῆλον ἐγγίζει τὴν γλῶσσαν, εἶναι
ὄρατόν καὶ ἡ μύσσησις προκαλεῖ θύρυβόν τινα. Ἰδίως δὲ τὰ
αἰσθήματα τῆς κινήσεως συνδέονται πάντοτε μετὰ τῶν ἄλλων,
διότι διὰ νὰ αἰσθανθῶμεν οἷονδὴποτε ἐρεθισμόν κάμνομεν
κινήσεις τινὰς πρὸς προσαρμογὴν τῶν αἰσθητηρίων, καὶ διότι
τὸ αἶσθημα ὡς ψυχικὸν γεγονός ἀπολήγει εἰς κινήσιν τινα.

12. Χρησιμότης τῶν αἰσθήσεων.

Αἱ αἰσθήσεις προσφέρουν τὴν γνώσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου
συντελοῦσαι εἰς τὴν διατήρησιν καὶ τελειοποίησιν τοῦ σώματος
καὶ τοῦ πνεύματος. Οὕτω τὰ ὄργανα αἰσθημάτων καθιστοῦν
γνωστὴν τὴν κατάστασιν τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος καὶ προειδο-
ποιοῦν περὶ τῆς βλάβης. Τὰ γευστικά καὶ ὄσφραντικά ἐξασκοῦν
ἔλεγχον ἐπὶ τῶν εἰσαγομένων τροφῶν ἀποκρούοντα τὰς βλαβεράς.

Τὰ δερμικά καὶ κινητικά καθιστοῦν γνωστὴν τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἡμετέρου καὶ ξένου σώματος καὶ δίδουν μετὰ τῶν ὀπτικῶν τὴν ἀντίληψιν τοῦ χώρου· δι' αὐτῶν γίνονται ἀντιληπταὶ πολλαὶ ἰδιότητες τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Διὰ τῶν κινητικῶν αἰσθημάτων καθίσταται δυνατὴ ἡ ἐκτέλεσις διαφορῶν κινήσεων. Τὰ ἀκουστικά καὶ ὀπτικά αἰσθήματα συντελοῦν εἰς τὴν περαιτέρω γνώσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ τὴν μόρφωσιν τοῦ πνεύματος, διότι δι' αὐτῶν μαγθάνομεν τὴν γλῶσσαν, εἰς ἣν εἶναι θησαυρισμένα ὅλα αἱ γνώσεις. Τὰ αἰσθήματα λοιπὸν εἶναι τὸ θεμέλιον πάσης γνώσεως καὶ διὰ τοῦτο αἱ πρώται ἀναπτυσσόμεναι πνευματικαὶ δυνάμεις εἶναι αἱ αἰσθήσεις.

Β. Ἀντίληψις.

Πείραμα 1. Ἐὰν κρούσωμεν κώδωνα πλησίον παιδίου ἡλικίας τριῶν μηνῶν θὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τὸ παιδίον ἐκφράζει μὲν διὰ κινήσεως φόβον τινά, ὅλλὰ δὲν στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸν θόρυβον, οὔτε ἐκτείνει τὴν χεῖρα πρὸς τὸν κώδωνα.

Πείραμα 2. Ἐὰν τὸ αὐτὸ πράξωμεν εἰς παιδίον ἡλικίας πέντε μηνῶν θὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τοῦτο στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸν θόρυβον καὶ ἐκτείνει τὴν χεῖρα κατὰ τὴν ὀρθὴν διεύθυνσιν πρὸς σύλληψιν τοῦ ἀντικειμένου.

Πείραμα 3. Ἐὰν κεντήσωμεν μὲ βελόνην τὴν χεῖρα τοῦ πρώτου παιδίου, παρατηροῦμεν ὅτι τοῦτο κλαίει μὲν, δὲν ἀποσύρει ὅμως αὐτήν. Ἐὰν πράξωμεν τὸ αὐτὸ εἰς ἕξαετὸς παιδίον, θὰ ἀποσύρη τοῦτο τὴν χεῖρα.

Τὸ πρῶτον παιδίον ἠσθάνετο ἀναμφιβόλως τοὺς ἐρεθισμούς, ὅλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ τοποθετήσῃ τὸ αἶσθημα ἐπὶ τοῦ παράγοντος αὐτοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ, δὲν εἶχε δηλαδὴ συνειδησιν ὅτι τὸ αἶσθημα τοῦτο προεκαλεῖτο ἀπὸ ὄρισμένου ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ ἢ ἄλλως δὲν ἠδύνατο νὰ προβάλῃ πρὸς τὰ ἐκτὸς τὸ αἶσθημα.

Τὰ ἄλλα παιδιά μετὰ τοῦ αἰσθήματος εἶχον καὶ συνείδη-
σιν ὅτι τοῦτο προέρχεται ἀπὸ ὄρισμένον ἐξωτερικὸν ἀντικείμε-
νον. Δι' αὐτὰ λέγομεν ὅτι εἶχον ἀντίληψιν ἀντικειμένου.

*Ἀντίληψις ἀντικειμένου εἶναι αἰσθημα τὸ ὅποιον ἀναφέρομεν εἰς ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον, ἢ αἰσθημα εἰς τὸ ὅποιον προστίθεται ἡ γνώσις, ὅτι προέρχεται ἀπὸ ὄρισμέ-
νον ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον. Οὕτω ἔχομεν ἀντίληψιν τῆς
τραπέζης, τοῦ πίνακος, τοῦ σχολείου κ.λ.π.*

Εἰς ἐπόμενον κεφάλαιον θὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον
περὶ τῆς λειτουργίας τῆς ἀντιλήψεως.

6. Ἡ παράστασις.

1. Τί εἶναι παράστασις καὶ εἶδη αὐτῆς.

Πείραμα 1. Παρατηροῦμεν ἀνθοδοχεῖόν τι. Κατόπιν μὲ
κλειστοὺς ὀφθαλμοὺς προσπαθοῦμεν νὰ συνεχίσωμεν τὴν παρα-
τήρησιν. Δὲν βλέπομεν βεβαίως αὐτό, ὅπως πρότερον, ἐν τού-
τοις δυνάμεθα νὰ ἐκφράσωμεν πολλὰ γνωρίσματα αὐτοῦ. Π. χ.
νὰ εἴπωμεν διὰ τὸ σχῆμα, τὸ χρῶμα κ.λ.π. Ὅμοιον συμβαίνει
διὰ πᾶν ὁρατὸν ἀντικείμενον.

Πείραμα 2. Ἀκούομεν λόγους τινὰς καὶ ἅμα παύσων νὰ
ἀκούωνται δυνάμεθα ἀμέσως νὰ εἴπωμεν τί ἤκούσαμεν, ἢ μετὰ
τὴν ἀκρόασιν μουσικῆς δυνάμεθα ἐν μέρει νὰ ἐπαναλάβωμεν
τὴν μελωδίαν. Ὅμοιον συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἄλλα αἰσθήματα.

Τὰ πειράματα αὐτὰ ἀποδεικνύουν ὅτι, μετὰ τὴν παῦσιν
τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ, παῦσι μὲν τὸ αἰσθημα α, διατηρεῖται
ὅμως ἐν τῇ συνειδήσει ἄλλο γεγονός α' τὸ ὅποιον θεωρεῖται ὅτι
παρήχθη ἀπὸ τὸ προηγούμενον αἰσθημα, δηλαδή εἶναι παράγω-
γον ψυχικὸν γεγονός. Τὸ γεγονός α' εἶναι ἡ ἀπεικόνισις τοῦ
ἐξαφανισθέντος αἰσθήματος α, διότι καταλαμβάνει τὴν θέσιν
τοῦ παύσαντος αἰσθήματος καὶ ὀνομάζεται *παράστασις τοῦ αἰ-
σθήματος α.*

Ὁρισμός. Ἡ παράστασις εἶναι ψυχικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον θεωρεῖται ὡς ἀπεικόνισις προηγουμένου αἰσθήματος παύσαντος ἤδη.

Τὴν ὑπαρξίν παραστάσεων ἐξηγοῦμεν φυσιολογικῶς ὡς ἐξῆς. Εἰς τὸ περὶ αἰσθημάτων εἶπομεν ὅτι κατὰ τὴν παραγωγὴν τοῦ αἰσθήματος πρέπει ἐξωτερικὸς τις ἐρεθισμὸς νὰ προκαλέσῃ μεταβολὴν τινα εἰς ὄρισμένον μέρος τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου. Ἀφοῦ τώρα ἔχομεν παραστάσεις, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι μετὰ τὴν παῦσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ ἢ μεταβολῆ αὐτῆ δὲν ἐξαφανίζεται ἐντελῶς, ἀλλ' ἀφίνει ἴχνη τινὰ ἐπὶ τῶν κυττάρων. Τὰ ἴχνη ταῦτα θὰ ὀνομάσωμεν *προδιαθέσεις* πρὸς παράστασιν. Αἱ προδιαθέσεις αὗται καθιστῶσι δυνατὴν τὴν ὑπαρξίν τῶν παραστάσεων, διότι ὑπὸ ὄρισμένους ὄρους ἐπαναφέρουν εἰς τὴν συνείδησιν τὸ ἐξαφανισθὲν αἰσθημα.

Δεύτερον διακρίνομεν παραστάσεις *ἀπλᾶς* καὶ *συνθέτους*. Ἀπλᾶ λέγονται ὅσαι παράγονται ἀπὸ μίαν ποιότητα αἰσθημάτων, π. χ. ἡ παράστασις ἐνὸς χρώματος εἶναι ἀπλῆ, ἐπίσης ἡ παράστασις ψύχους, πόνου κ.λ.π., σύνθετοι δὲ ὅσαι παράγονται ἀπὸ πολλὰς ποιότητας αἰσθημάτων, π. χ. ἡ παράστασις τοῦ μήλου περιλαμβάνει τὰς παραστάσεις τοῦ σχήματος, τοῦ χρώματος, τῆς γεύσεως, τῆς ὀσφρήσεως κ.λ.π.

Τρίτον διακρίνομεν παραστάσεις ὁμοειδεῖς ἢ ὁμοίας καὶ παραστάσεις ἑτεροειδεῖς. Π. χ. ἡ παράστασις τοῦ κήπου μου καὶ ἡ τοῦ κήπου τοῦ γείτονος εἶναι ὁμοειδεῖς, διότι περιλαμβάνουν πολλὰ γνωρίσματα τὰ αὐτά, ἐπίσης ἡ παράστασις τῆς οἰκίας μου καὶ ἡ παράστασις ἄλλης οἰκίας.

Ἐτεροειδεῖς λέγονται αἱ παραστάσεις, τῶν ὁποίων τὰ μὴ κοινὰ γνωρίσματα ὑπερισχύουν τῶν κοινῶν, π. χ. ἡ παράστασις τοῦ λύκου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ παράστασις τῆς τραπέζης καὶ τοῦ πύλου.

Τέταρτον ἔχομεν παραστάσεις πραγμάτων καὶ παραστάσεις λέξεων. Αἱ παραστάσεις τῶν πραγμάτων εἶναι ἀπεικονίσεις αἰ-

σθημάτων προερχομένων ἀπὸ τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς τῶν πραγμάτων, αἱ δὲ τῶν λέξεων προέρχονται ἀπὸ αἰσθήματα ἐκ τῶν λέξεων. Π. χ. ἐὰν παρατηρήσωμεν τὰ ἐξῆς +, σταυρός, ἀπὸ μὲν τὸ πρῶτον θὰ ἀποκτήσωμεν παράστασιν τοῦ πράγματος «σταυρός», ἀπὸ δὲ τὸ δεύτερον παράστασιν τῆς λέξεως «σταυρός».

Αἱ παραστάσεις τῶν λέξεων εἶναι ὀπτικάι, ἐὰν ἀπεκτήσωμεν αὐτὰς διὰ τῆς ὁράσεως, ἀκουστικάι, ἐὰν διὰ τῆς ἀκοῆς καὶ κινή-
τικάι, ἐὰν ἀπεκτήσωμεν αὐτὰς διὰ τῆς προφορᾶς ἢ διὰ τῆς γραφῆς.

2. Νόμοι τῆς ἀναπλάσεως ἢ τοῦ συνειρημοῦ.

Ἡ ἀνάπλασις τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἀκολουθεῖ τοὺς ἐξῆς νόμους.

Πρῶτος νόμος. Ὅταν ἴδω τὴν φωτογραφίαν τοῦ φίλου μου, ἐνθυμοῦμαι αὐτὸν τὸν ἴδιον, δηλαδὴ ἀναγνωρίζω αὐτόν. Τοῦτο συμβαίνει, διότι ἡ φωτογραφία τοῦ φίλου μου ἔχει ὁμοιότητα πρὸς αὐτόν. Ἐπίσης, ὅταν αἰσθάνωμαι ὁσμήν τινα, λέγω ὅτι αὕτη εἶναι ὁσμή ρόδου, διότι τὸ νέον αἶσθημα ἀνέπλασε τὸ ὅμοιον πρὸς αὐτὸ παλαιόν, ἢ ἐκδρομὴ ἢ σημερινὴ τὴν περυσινήν κ.λ.π. Αἱ ἀναπλάσεις αὗται λέγονται, ὅτι γίνονται κατὰ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος, κατὰ τὸν ὁποῖον δύο ὅμοια ψυχικὰ γεγονότα ἔχουν τὴν ιδιότητα τὸ ἓν νὰ ἀναπλάτῃ τὸ ἕτερον.

Δεύτερος νόμος. Ἡ παράστασις τοῦ προσώπου τοῦ φίλου μου, τὴν ὁποίαν μοῦ ἀνέπλασεν ἡ φωτογραφία του, ἀναπλάττει ἐπίσης τὸ ὄνομά του, τὴν οἰκογένειάν του, ἐπεισῶδιά τινα τῆς ζωῆς του γνωστὰ εἰς ἐμὲ κ.λ.π. Ἡ παράστασις τῆς ὁσμῆς τοῦ ρόδου, τὴν ὁποίαν μοῦ ἀνέπλασε τὸ νέον αἶσθημα, ἀναπλάττει τὸ σχῆμα τοῦ ρόδου, τὴν παράστασιν τοῦ χρώματος, τῶν φύλλων, τῶν ἀκανθῶν κ.λ.π. Αἱ ἀναπλάσεις αὗται λέγονται, ὅτι τελοῦνται κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχορονισμοῦ, κατὰ τὸν ὁποῖον δύο γεγονότα, τὰ ὁποῖα παρουσιάσθησαν εἰς τὴν συνείδησιν κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἢ διαδοχικῶς, ἔχουν τὴν ιδιότητα νὰ

ἀναπλάττουν ἄλληλα. Τῷ ὄντι ἡ παράστασις τοῦ προσώπου τοῦ φίλου μου καὶ ἡ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ συνυπῆρξαν ποτε ἐν τῇ συνειδήσει. Ὅμοίως συνυπῆρξαν ἡ παράστασις τοῦ φίλου μου καὶ ἡ τῆς οἰκογενείας του ἢ τῶν ἐπεισοδίων τῆς ζωῆς του. Ἐπίσης ἡ παράστασις τῆς ὁσμῆς τοῦ ῥόδου συνέζησε μὲ τὴν παράστασιν τοῦ χρώματος, τοῦ σχήματος, τῶν φύλλων καὶ ἀκανθῶν. Ἐπίσης ἡ παράστασις τοῦ γράμματος α ἀναπλάττει τὴν τοῦ β, καὶ ἡ τοῦ β τὴν τοῦ γ, κ.ο.κ., διότι ἄλλοτε κατὰ τὴν σειρὰν αὐτὴν ἐνεφανίσθησαν ἐν τῇ συνειδήσει μου.

Κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ γίνονται καὶ αἱ ἑξῆς ἀναπλάσεις : δένδρον-καρπός, πρᾶγμα-ὄνομα, ὅλον-μέρος, ἥλιος-θερμότης, $5 \times 5 = 25$, ἡ σειρὰ τῶν ἀριθμῶν 19, 20, 21, 22, 23 κ.λ.π. ἀστραπή-βροντή.

Οἱ δύο νόμοι εἶναι οὐσιωδῶς διάφοροι. Κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ τὰ ἀναπλαττόμενα ψυχικὰ γεγονότα ἔχουν χρονικὴν μόνον ἐπαφήν, εἰς αὐτὴν δὲ ὀφείλεται ἡ ἀνάπλασις. Κατὰ τὸν νόμον ὅμως τῆς ὁμοιότητος τὰ ἀναπλαττόμενα ἔχουν γνωρίσματά τινα τὰ αὐτὰ καὶ δι' αὐτῶν τελεῖται ἡ ἀνάπλασις· ὀφείλεται ἄρα αὐτὴ εἰς ἐσωτερικὴν σχέσιν καὶ οὐχὶ εἰς ἐξωτερικὴν χρονικὴν ἐπαφήν. Ὁ μὲν νόμος τοῦ συγχρονισμοῦ ἔχει μεγαλύτεραν περιοχὴν ἐφαρμογῆς, διότι οἰαδήποτε ψυχικὰ γεγονότα δύνανται νὰ συνδεθοῦν δι' ἀναπλαστικῆς σχέσεως, ἂν ἀπλῶς συνυπάρξουν ἐν τῇ συνειδήσει, ὃ δὲ τῆς ὁμοιότητος μικροτέραν, διότι μόνον τὰ ψυχικὰ γεγονότα τὰ ἔχοντα γνωρίσματά τινα τὰ αὐτὰ δύνανται νὰ συνδεθῶσι δι' ἀναπλαστικῆς σχέσεως. Ἡ ἕναρξις τῆς ἀναπλάσεως καθ' ἑκάστην ἡμέραν γίνεται πρῶτον κατὰ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος. Οὕτω π. χ. κατὰ τὴν ἀφύπνισιν τὰ ἐκ τοῦ δωματίου μου προερχόμενα αἰσθήματα ἀναπλάττουν τὰς ὁμοίας χθεσινὰς παραστάσεις. Οὕτως ἀναγνωρίζω τὸ δωμάτιόν μου καὶ ἑμαυτόν.

Ἐξήγησις τοῦ νόμου τοῦ συγχρονισμοῦ. Εἶδομεν, ὅτι, ὅταν παράγεται αἰσθημά τι, γίνεται μεταβολὴ εἰς ὄρισμένον μέ-

ρος τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου, ἥτις θὰ εἶναι βεβαίως κίνησίς τις τῶν μορίων τοῦ ἔγκεφάλου. Ἐὰν δύο αἰσθήματα α καὶ β εἶναι σύγχρονα ἢ διαδοχικά, αἱ ἀντίστοιχοι ὕλικοι μεταβολαὶ γίνονται ὄχι μόνον ἐπὶ τῶν κυττάρων τῆς φαιᾶς οὐσίας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν συνδεδεικῶν νεύρων, μεταξὺ τῶν κέντρων εἰς τὰ ὁποῖα παράγονται τὰ αἰσθήματα. Ὅπως δηλαδὴ δεχόμεθα ὅτι ὁ ἔξωτερικός ἐρεθισμὸς διὰ τοῦ αἰσθητηρίου μεταδίδεται εἰς τὸν ἔγκεφαλον, οὕτω δεχόμεθα, ὅτι δύο συγχρόνως ἠρεθισμένα μέρη τοῦ ἔγκεφάλου μεταδίδουν πρὸς ἄλληλα τὸν ἐρεθισμὸν διὰ τοῦ συνδεδεικτοῦ νεύρου. Ἐὰν δὲ αὐτὸ γίνῃ πολλάκις τὸ συνδεδεικὸν νεῦρον ὑφίσταται σταθερωτέραν μεταβολήν. Μετὰ τὴν παῦσιν τῶν αἰσθημάτων ἐμάθομεν ὅτι παραμένουν ἐκ τῶν μεταβολῶν ἴχνη τινά, τὰ ὁποῖα ὠνομάσαμεν προδιαθέσεις πρὸς παρὰστασις. Αἱ προδιαθέσεις αὗται θὰ εὐρίσκωνται ὄχι μόνον ἐπὶ τῆς φαιᾶς οὐσίας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν συνδεδεικῶν νεύρων. Τώρα, ὅταν ἡ παρὰστασις τοῦ αἰσθήματος α ἀναπλασθῇ διὰ τινος τρόπου, θὰ προκληθῇ ἐρεθισμὸς ἐπὶ τοῦ ἴχνους τῆς. Ὁ ἐρεθισμὸς οὗτος διὰ τοῦ συνδεδεικτοῦ νεύρου θὰ μεταδοθῇ εἰς τὴν ὕλικὴν βάσιν τῆς παραστάσεως β καὶ οὕτω θὰ ἀναπλασθῇ ἢ παρὰστασις τοῦ αἰσθήματος β.

Ἡ σύνδεσις αὕτη γίνεται ὄχι μόνον μεταξὺ δύο συγχρόνων ἢ διαδοχικῶν αἰσθημάτων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ συγχρόνων ἢ διαδοχικῶν παραστάσεων.

Ἐξήγησις τοῦ νόμου τῆς ὁμοιότητος. Ἐστω ὅτι τὸ γεγονός $a =$ ἐκδρομὴ ἐφετεινὴ, παρήχθη εἰς τὴν συνείδησιν. Τοῦτο θὰ προκαλέσῃ βεβαίως εἰς μέρος τι ϵ τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου ἐρεθισμὸν τινα, ὅστις ἔχει τάσιν νὰ μεταδοθῇ καὶ εἰς ἄλλας χώρας τοῦ ἔγκεφάλου. Ἐπειδὴ ἀπὸ τοῦ μέρους ϵ ὑπάρχουν τόσαι διευθύνσεις, ὅσα καὶ συνδεδεικὰ νεῦρα ἀναχωροῦν ἀπὸ τὸ μέρος ϵ πρὸς διαφόρους διευθύνσεις, διὰ τοῦτο ὁ ἐρεθισμὸς ἔχει πολλὰς ὁδοὺς ν' ἀκολουθήσῃ ποίαν θὰ προτιμήσῃ ;

Κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς οἰκονομίας θὰ ἀκολουθήσῃ τὴν μᾶλλον

εὐκολον δι' αὐτόν, δηλαδή τὴν ἄνευ ἐμποδίων ὁδόν, τοιαύτη δὲ εἶναι ἢ ὁδὸς ἦν ἠκολούθησαν προηγουμένως οἱ πρὸς τὸν ἔρεθισμὸν ἐκ τοῦ γεγονότος α ὅμοιοι, διότι τὸ νεῦρον αὐτὸ τὸ μεταφέρον τὸν ἔρεθισμὸν ἔχει προσαρμοσθῆ πρὸς αὐτὸν καὶ τοὺς ὁμοίους του. Οὕτως ὁ ἔρεθισμὸς θὰ φθάσῃ μέχρι τῆς θέσεως τοῦ ἐγκεφάλου ὅπου ἐδράζον τὰ ὅμοια πρὸς τὸ α γεγονόςτα, ἐν τῶν ὁποίων θὰ ἀναπλάσῃ, τοῦτο δὲ εἶναι ἢ περυσινὴ ἐκδρομή.

4. Πόθεν ἐξαρτᾶται ἡ ἰσχὺς τῆς ἀναπλάσεως.

Ἡ ἰσχὺς τῆς ἀναπλάσεως ἐξαρτᾶται :

α') ἐκ τῆς διαρκείας, καθ' ἣν δύο γεγονότα α καὶ β παρέμειναν εἰς τὴν συνείδησιν· ὅσον περισσότερον χρόνον παρέμειναν ταῦτα εἰς τὴν συνείδησιν, τόσον εὐκολώτερον καὶ ταχύτερον ἀναπλάττονται.

β') ἐκ τῆς συχνότητος. Ὅσον συχνότερα τὰ γεγονότα ταῦτα ἐπανῆλθον εἰς τὴν συνείδησιν, τόσον εὐκολώτερον ἀναπλάττονται. Ἡ ἐπανάληψις (δηλαδή ἡ συχνὴ ἐπάνοδος τῶν παραστάσεων εἰς τὴν συνείδησιν) εἶναι ἢ μήτηρ τῶν σπουδῶν. (Σενέκας).

γ') ἐκ τῆς προσοχῆς. Ἡ προσοχή, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, εἶναι ὁ ἀπαραίτητος ὄρος εἰς πᾶσαν πνευματικὴν λειτουργίαν. Διὰ τοῦτο ὅσον προσεκτικώτερον παρεστάθησαν ἐν ἡμῖν τὰ γεγονότα, τόσον εὐκολώτερον ἀναπλάττονται.

δ') ἐκ τοῦ συναισθήματος, τὸ ὅποιον συνεδέθη μὲ τὸ γεγονός α - β - γ - κ.λ.π. Γεγονὸς δηλ. τὸ ὅποιον ἐπροκάλεσεν ἰσχυρὰν λύπην ἢ χαρὰν ἢ διήγειρεν ἐν γένει τὸ διαφέρον ἡμῶν, π.χ. ἡ καταστροφή τῆς Σμύρνης, δυσκόλως θὰ λησιμονηθῆ ἀπὸ ὅσους εἶδον αὐτὴν μὲ τὰ μάτια των, διότι συνεδέθη μὲ ἰσχυρότατα συναισθήματα.

ε') ἐκ τοῦ χρόνου, ὅστις παρῆλθεν ἀπὸ τῆς τελευταίας ἐμφανίσεως καὶ τῆς νέας ἀναπλάσεως. Ὅσον μακρότερος ὁ χρόνος οὗτος, τόσον δυσκολωτέρα ἢ ἀνάπλαισις.

καί σι) ἐκ τῶν συνδέσεων τοῦ γεγονότος α μετ' ἄλλων.
Ἐάν δηλαδή τὸ γεγονός α συνεδέθη μὲ πολλὰ ἄλλα, ὑπάρχει μεγαλύτερα εὐκολία καὶ πιθανότης νὰ ἀναπλασθῇ· π. χ. ὅταν τὸν κανόνα τοῦ τόκου ἐφημερόσαμεν εἰς πολλὰ παραδείγματα, εὐκολώτερον ἐνθυμούμεθα αὐτόν.

5. Σημασία τῶν νόμων τοῦ συνειρημοῦ.

Ἐπὶ τῶν νόμων τοῦ συνειρημοῦ στηρίζεται ἡ μόρφωσις συνθέτων αἰσθημάτων, ἀντιλήψεων, παραστάσεων καὶ ἐν γένει ψυχικῶν γεγονότων. Π. χ. τὸ αἶσθημα τοῦ λείου εἶναι σύνθεσις ὀπτικῶν καὶ κινητικῶν αἰσθημάτων· τὰ ὀφραγνικὰ καὶ γευστικὰ αἰσθήματα συνδέονται καὶ ταῦτα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Διὰ τὴν ἀναπλάσειν τὴν ἀντίληψιν σιουδήποτε ἀντικειμένου π. χ. τοῦ σχολείου, πρέπει νὰ συνδέσωμεν τὰς μερικὰς ἀντιλήψεις τοῦ διδασκάλου, τῶν μαθητῶν, τῶν μαθημάτων κ.λ.π. εἰς ἓν ὅλον. Ὅμοιος ἡ παράστασις τῆς οἰκίας μου ἐγένε διὰ συνθέσεως τῶν μερικῶν παραστάσεων τῶν δωματίων, θυρῶν, παραθύρων, τοίχων κ.λ.π. εἰς ἓν ὅλον. Ἡ ἐντύπωσις μακρῶς σειρᾶς παραστάσεων, π. χ. ἐνὸς διηγήματος, μιᾶς ἱστορίας κ.λ.π. στηρίζεται εἰς τοὺς νόμους τοῦ συνειρημοῦ. Δύναμαι νὰ ἀπομνημονεύσω τὸ σύμβολον τῆς πίστεως, διότι τὰ μέρη αὐτοῦ εἶναι συνδεδεμένα καὶ οὕτω ἕκαστον ἀναπλάττει τὸ ἐπόμενον. Ἡ σύνθεσις αὕτη δύναται νὰ εἶναι διττή· 1) εἰς τὸ σύνθετον γεγονός νὰ διακρίνονται τὰ μέρη ἐξ ὧν τοῦτο ἀπετελέσθη. Π. χ. ἡ σειρά τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως, αἱ μερικαὶ παραστάσεις τῆς οἰκίας μου κ.τ.λ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ σύνθεσις λέγεται *συμπλοκή*. 2) εἰς τὸ σύνθετον γεγονός νὰ μὴ διακρίνωνται τὰ μέρη αὐτοῦ· π. χ. εἰς τὸ αἶσθημα τοῦ λείου δὲν χωρίζονται τὰ ὀπτικὰ ἀπὸ τῶν κινητικῶν αἰσθημάτων· εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ σχήματος δὲν χωρίζονται τὰ κινητικὰ καὶ ὀπτικὰ αἰσθήματα τὰ ὁποῖα τοῦτο περιέχει· ὅταν βλέπωμεν διὰ δεκάτην φοράν ἀντικείμενόν τι καὶ τὸ ἀνά-

γνωρίζομεν, δὲν διακρίνομεν τὰς προηγουμένας τῆς ἀντίληψως ποιοτήσσεις, αἱ ὁποῖαι περιέχονται εἰς τὴν νέαν ἀντίληψιν, ἀναπλαττόμεναι κατὰ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὴν σύνθεσιν ὀνομάζομεν *συγχώνευσιν*.

7. Μνήμη.

1. Τί εἶναι μνήμη καὶ εἶδη αὐτῆς.

Ἐμάθομεν ὅτι, ὅταν ψυχικὸν γεγονός παραχθῇ εἰς τὴν συνείδησιν, δύναται μετὰ χρόνον νὰ νὰ ἀναπλασθῇ. Πρὸς τοῦτο τρεῖς ἐνέργειαι γίνονται· πρῶτον ἡ παραγωγή ἢ ἐντύπωσις τοῦ ψυχικοῦ γεγονότος, δεύτερον ἡ διατήρησις αὐτοῦ καὶ τρίτον ἡ ἀνάπλασις αὐτοῦ. Αἱ τρεῖς αὗται ἐνέργειαι ἀποτελοῦν τὴν *μνήμην*.

Μνήμη λοιπὸν εἶναι ἡ λειτουργία δι' ἧς τὰ ψυχικὰ γεγονότα ἐντυπώνονται, διατηροῦνται καὶ ἀναπλάττονται. Ἐκ τῶν τριῶν μερικῶν ἐνεργειῶν τῆς μνήμης σπουδαιότερα εἶναι ἡ διατήρησις, ἐξ ἧς ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα.

Αἱ παραστάσεις, ἐὰν κατὰ τὴν ἐν τῇ συνειδήσει παρουσίαν των φέροσι τὸ χαρακτηριστικὸν ὅτι εἶναι παλαιὰ γεγονότα, ὀνομάζονται *μνημονικαὶ παραστάσεις*· ἐὰν τὸ γνῶρισμα αὐτὸ ἐλλείπῃ, λέγονται *φανταστικά*, ὅπως τὰ ψεῦδη, αἱ ποιητικαὶ συνθέσεις κ. λ. τ. Ἐνίοτε συμβαίνει μνημονικὴ παρὰστασις νὰ μᾶς φαίνηται ὡς φανταστικὴ καὶ τὸ ἀντίστροφον.

Αἱ μνημονικαὶ παραστάσεις δὲν μένουσιν ἀμετάβλητοι κατὰ τὰς διαφορὰς ἐν τῇ συνειδήσει ἐμφανίσεις, διότι χάνεται ἢ προστίθεται ποσότης σαφηνείας αὐτῶν ἢ τῶν συστατικῶν μερῶν· διὰ τοῦτο λέγομεν περὶ ἀναπλάσεως αὐτῶν, δηλαδὴ ἀναδημιουργίας καὶ οὐχ ἀπλῆς ἐπανόδου. Π. χ. τὸ μάθημα τῆς Δευτέρας ὁ μαθητὴς ἐνθυμεῖται παρηλλαγμένον. Ἐὰν δοκιμάσωμεν νὰ ἐνθυμηθῶμεν παλαιὰς γνώσεις, θὰ εὕρωμεν αὐτὰς πολὺ μεταβλημένας. Καὶ ὅσα κατὰ λέξιν ἀναπλάττομεν, ἐμφανίζονται

εις ἡμᾶς τώρα διάφορα, διότι μὲ τὴν προόδον τῆς πνευματικῆς μορφώσεως αἱ λέξεις ἀπέκτησαν πλείονα σαφήνειαν, καὶ ἡ ἐκάστοτε μεταβαλλομένη διάθεσις καὶ τὸ διαφέρον ἡμῶν προσοδίδει εἰς αὐτὸ νέον χρωματισμόν.

Ἡ ἐξέτασις τῆς μνήμης πολλῶν ἀτόμων ἀπέδειξεν ὅτι ἔχομεν πολλὰ εἶδη μνήμης.

α') Ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῶν διατηρουμένων παραστάσεων, μνήμην *πραγμάτων*, μνήμην *λέξεων*, μνήμην *συναισθημάτων* μνήμην *πράξεων*. Ἡ μνήμη τῶν λέξεων καὶ τῶν πραγμάτων ὑποδιαιρεῖται εἰς *ὀπτικὴν*, *ἀκουστικὴν* καὶ *κινητικὴν*.

β') Ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς διατηρήσεως τῶν παραστάσεων, διακρίνομεν μνήμην *ἄμεσον* καὶ μνήμην *διαρκῆ*. Ἄμεσον μνήμην ἔχει, ὅστις ταχέως ἐντυπώνει κάτι τοῦ ἔμαθε, διαρκῆ δέ, ὅστις ἐπὶ πολὺν χρόνον διατηρεῖ αὐτὸ εἰς τὴν μνήμην.

Π. χ. ὅταν διηγηθῶμεν εἰς μαθητὰς μικρὰν τινα ἱστορίαν καὶ ζητήσωμεν ἀμέσως μετὰ τὴν διήγησιν νὰ ἐκθέσουν ταύτην, τότε δοκιμάζομεν τὴν ἄμεσον αὐτῶν μνήμην, διότι μετὰ τῆς ἐντυπώσεως καὶ τῆς ἀναπλάσεως παρῆλθεν ὀλίγος χρόνος. Ἐπίσης ἐὰν προφέρωμεν εἰς αὐτοὺς τὰ γράμματα κ, α, δ, σ, β, ι, ξ, φ καὶ ζητήσωμεν νὰ μᾶς γράψουν πόσα καὶ ποῖα γράμματα ἤκουσαν, ὁ ἀριθμὸς τῶν συγκρατηθέντων γραμμάτων μετρεῖ τὴν ἄμεσον μνήμην. Κατὰ τὴν ἄμεσον ταύτην μνήμην ἡ ἀναπλαττομένη παράστασις εἶναι ζωηρὰ συνέχεια τῆς ἀντιλήψεως.

Τῆς ἀμέσου μνήμης κάμουν χρῆσιν καὶ τὰ σχολεῖα κατὰ τὴν ὑπαγόρευσιν.

Ἐὰν ζητήσωμεν ἀπὸ τοὺς μαθητὰς νὰ μᾶς εἶπουν μετὰ μίαν ὥραν ἢ περισσότερον τὸ διδαχθὲν μάθημα, τότε δοκιμάζομεν τὴν ἔμμεσον μνήμην τῶν, διότι μετὰ τῆς ἐντυπώσεως καὶ τῆς ἀναπλάσεως παρῆλθεν ἄρκετὸς χρόνος.

Τὰ δύο ταῦτα εἶδη τῆς μνήμης ἔχουν οἱ ἄνθρωποι εἰς διάφορον βαθμὸν ἀνεπτυγμένα. Μαθητὴς τις π. χ. δυσκολεύεται νὰ ἀποδώσῃ ἀμέσως τὸ διδαχθὲν, διατηρεῖ ὅμως ἐπὶ μακρὸν χρό-

νον ὅ,τι καλῶς ἔμαθεν. Ἄλλος ἀποδίδει ἀμέσως ὅ,τι ἤκουσεν, ἀλλὰ μετὰ μίαν ἡμέραν τὸ λησμονεῖ. Ὁ πρῶτος λέγομεν ἔχει ἕμμεσον μνήμην, ὁ δεύτερος ἄμμεσον.

γ') Ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐντυπώσεως διακρίνομεν μνήμην *μηχανικὴν* καὶ *κριτικὴν*. Ἐὰν δώσωμεν εἰς μαθητὰς νὰ ἐντυπώσουν 10 συλλαβὰς ἄνευ σημασίας ἢ δέκα γράμματα ἢ καὶ 10 λέξεις ἀσχετοὺς πρὸς ἀλλήλας, τότε δοκιμάζομεν τὴν μηχανικὴν τῶν μνήμην, διότι αἱ δέκα αὐταὶ ἐντυπώσεις δὲν ἔχουν μεταξὺ τῶν καμμίαν λογικὴν σχέσιν, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔχουν κανὲν νόημα. Ἡ ἐντύπωσις τῆς σειρᾶς τῶν θὰ στηριχθῆ μόνον εἰς τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ (διαδοχῆς). Ὁ ἀπομνημονεύων εὐκόλως τοιαύτας ἄνευ ἐνιαίου νοήματος σειρᾶς λέγομεν ὅτι ἔχει μηχανικὴν μνήμην. Οἱ μαθηταὶ οἱ ὅποιοι ἀπομνημονεύουν μάθημα τὸ ὁποῖον δὲν κατενόησαν χρησιμοποιοῦν τὴν μηχανικὴν μνήμην καὶ δι' αὐτοὺς λέγεται ὅτι παταγαλίζουν, δηλαδή, ὅπως τὸ γνωστὸν πτηνόν, ἐπαναλαμβάνουν φράσεις τὰς ὁποίας δὲν ἠγνόησαν. Ἐὰν ὅμως εἰς τοὺς μαθητὰς δώσωμεν νὰ ἀπομνημονεύσουν μάθημα τὸ ὁποῖον τελείως κατενόησαν, π. χ. τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἀρχιμήδους μετὰ τῶν πειραμάτων, τότε θὰ χρησιμοποιήσουν κυρίως τὴν κριτικὴν μνήμην, ἥτις διατηρεῖ σειρὰν παραστάσεων αἵτινες ἔχουσιν ἀναμεταξὺ τῶν λογικὴν σχέσιν. Διὰ τῆς κριτικῆς μνήμης δυνάμεθα νὰ συγκρατήσωμεν ὀλόκληρον ἐπιστήμην ἥτις ἀποτελεῖ ἓν σύστημα νοημάτων.

2. Μνημονικοὶ τύποι.

Κατέταξαν τοὺς ἀνθρώπους ὡς πρὸς τὴν μνήμην εἰς διαφόρους τύπους, τοὺς ὁποίους ὠνόμασαν μνημονικοὺς τύπους. Ἐν πρῶτοις διακρίνομεν τὸν *μνημονικὸν τύπον τῶν παραστάσεων τῶν ἀντικειμένων*. Οὗτος διατηρεῖ καὶ ἀναπλάττει τὰς παραστάσεις τῶν ἀντικειμένων, σκέπτεται δι' αὐτῶν, ὁσάκις δὲ λέξις δηλωτικὴ πράγματος ἔρχεται εἰς τὴν συνείδησιν, ἀναπλάττει

συγκεκριμένες παραστάσεις τῶν ἀντικειμένων. Ὁ διὰ τοιούτων παραστάσεων σκεπτόμενος εἶναι συνήθως βραδύς εἰς τὴν κατανόησιν ἢ εἰς τὴν διὰ λέξεων ἔκθεσιν. Οἱ παῖδες ἐν ἀρχῇ ἀνήκουν εἰς αὐτὸν τὸν τύπον, διανοοῦνται δηλ. μὲ παραστάσεις πραγμάτων. Οὕτως ὅταν ζητήσωμεν νὰ μᾶς εἴπουν τί ἐνθυμοῦνται ὅταν ἀκούουν προφερομένης ὑφ' ἡμῶν τὰς λέξεις ἄσπρο, αὐτοκίνητο, τραπέζι, θὰ μᾶς ἀπαντήσουν μὲ συγκεκριμένα παραστάσεις: ἄσπρο = θυμοῦμαι τὸ ἄσπρο μου φόρεμα, αὐτοκίνητο = θυμοῦμαι τὸ αὐτοκίνητο ποῦ πήγαμε στὸ Χαλάνδρι, τραπέζι = θυμοῦμαι τὸ τραπέζι ποῦ τρῶμε.

Ὁ μνημονικὸς τύπος τῶν ἀντικειμένων ὑποδιαιρεῖται εἰς ὀπτικὸν τύπον, εἰς ἀκουστικὸν καὶ κινητικόν, ἐφ' ὅσον ἐπικρατοῦν κατὰ τὴν ἀνάπλασιν ὀπτικαὶ παραστάσεις ἀντικειμένων, ἀκουστικαὶ ἢ κινητικαί. Κατὰ τὸ πλεῖστον οἱ ἄνθρωποι ἀνήκουν εἰς τὸν ὀπτικὸν τύπον τῶν ἀντικειμένων, διότι ἡ ὄρασις κυρίως χρησιμοποιεῖται πρὸς γνῶσιν τῶν ἰδιοτήτων τῶν πραγμάτων. Ἐν τούτοις, ὅταν ἡ ὄρασις ἐλλείπει, ὡς συμβαίνει εἰς τοὺς τυφλοὺς, αἱ κινητικαὶ καὶ ὀπτικαὶ παραστάσεις κατέχουν ἐξέχουσάν θέσιν εἰς τὴν μνήμην.

Καθαρὸς ὀπτικὸς τύπος τῶν ἀντικειμένων εἶναι ὁ ἀναπλάτων τὰς ὀπτικὰς παραστάσεις τῶν ἀντικειμένων, ὡς νὰ ἦσαν αὐτὰ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του. Ὁ Ἄγγλος ζωγράφος Martin ἔβλεπε τόσον ζωηρῶς τὰς εἰκόνας, τὰς ὁποίας ἐζωγράφιζεν, ὥστε, ὅτε παρενέβη τις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς φανταστικῆς εἰκόνας, παρεκάλεσε τοῦτον νὰ παραμερίσῃ. Ὁ Claude Lorrain ἐζωγράφιζε τὰς εἰκόνας τοπειῶν ἀπὸ μνήμης. Ἡ ἱστορία ἀναφέρει καὶ πολλοὺς ἄλλους διαπρεπεῖς ζωγράφους, οἵτινες εἶχον ζωηροτάτας ὀπτικὰς παραστάσεις τῶν ἀντικειμένων. Ὑπάρχουν παίχτια ζατρικίου, οἵτινες παίζουν μὲ κλειστοὺς ὀφθαλμούς.

Καθαρὸς ἀκουστικὸς τύπος τῶν ἀντικειμένων εἶναι ἐκεῖνος, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπικρατοῦσιν αἱ ἀκουστικαὶ παραστάσεις τῶν ἀντικειμένων. Εἰς αὐτοὺς ἀνήκουν οἱ μεγάλοι μουσουργοί. Ὁ

Καθηγητῆς Deldoelf ἔλεγε περὶ ἑαυτοῦ «ὅταν γράφω, νομίζω, ὅτι διαλέγομαι μετὰ φανταστικοῦ προσώπου».

Καθαρὸς κινητικὸς τύπος ἀντικειμένων εἶναι ὁ διατηρῶν ἐν τῇ μνήμῃ τὰς κινητικὰς παραστάσεις τῶν ἀντικειμένων. Οὗτος ἀποκτᾷ εὐκόλως οἰανδήποτε δεξιότητα χοροῦ, χειροτεχνίας καὶ γυμναστικῆς. Τὸν τύπον τοῦτον εὐρίσκομεν συχνότατα εἰς τυφλοῦς. Ἡ Laura Brigman τυφλὴ οὖσα ἠδύνατο νὰ διακρίνῃ τὰ χρώματα τῶν νημάτων ἅτινα μετεχειρίζετο, ἔμαθε τὸ ράπτειν, τὸ κεντιᾶν, τὸ πλέκειν, παρακολουθοῦσα διὰ τῆς χειρὸς τῆς τὰς κινήσεις τῶν χειρῶν τῆς μητρὸς τῆς. Ἡ Hellen Keller, τυφλὴ καὶ κωφάλαλος, κατώρθωσε διὰ τῆς κινητικῆς μνήμης νὰ ὑποστῇ μετ' ἐπιτυχίας διδακτορικὰς ἐξετάσεις.

Καθαρὸς ὀπτικὸς τύπος λέξεων εἶναι ὁ διατηρῶν ἄριστα τὰς ὀπτικὰς παραστάσεις τῶν λέξεων. Οὗτος μανθάνει τὰς λέξεις διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, ὀρθογραφεῖ εὐκόλως, ἐπιθυμεῖ νὰ ἀναγινώσκῃ σιωπηρῶς. Τοιοῦτος εἶναι ὁ ἀριθμομνήμων Ἑλλήν Διαμάντης, ὅστις ἠδύνατο νὰ ἀπομνημονεύῃ 200 γεγραμμένους ἀριθμούς, ἀφ' οὗ ἔρριπτε ταχὺ βλέμμα ἐπ' αὐτῶν.

Καθαρὸς ἀκουστικὸς τύπος λέξεων εἶναι ὁ διατηρῶν ἄριστα ἐν τῇ μνήμῃ τοὺς φθόγγους τῶν λέξεων. Οὗτος δύναται νὰ ἐκμάθῃ πολλὰς γλώσσας. Ὁ βασιλεὺς τοῦ Πόντου Μιθριδάτης ἐγνώριζε 22 γλώσσας, ὁ Θεμιστοκλῆς ἔμαθε διὰ τῆς ἀκοῆς ὅλα τὰ ὀνόματα τῶν 20,000 Ἀθηναίων πολιτῶν, ἐπίσης ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος καὶ ὁ Καῖσαρ ἐγνώριζον πάντα τὰ ὀνόματα τῶν στρατιωτῶν των. Ὁ ἀκουστικὸς τύπος ὅταν σκέπτεται, νομίζει, ὅτι ἀκούει φωνὰς ὁμιλοῦσας πρὸς αὐτόν, ἀγαπᾷ δὲ νὰ ἀναγινώσκῃ μεγαλοφώνως.

Καθαρὸς κινητικὸς τύπος λέξεων εἶναι ὁ διατηρῶν κατὰ προτίμησιν τὰς παραστάσεις τῶν προφερομένων ἢ γραφομένων ἐπ' αὐτοῦ λέξεων. Οὗτος, ὅταν σκέπτεται, κινεῖ ἀσυνειδήτως τὰ γλωσσικὰ ὄργανα, ἀγαπᾷ δὲ νὰ ἀναγινώσκῃ προφέρων ἐσωτερι-

κῶς τὰς λέξεις καὶ μανθάνει τὴν ὀρθογραφίαν τῶν λέξεων διὰ τῆς γραφῆς.

Τοιοῦτος ἦτο π. γ. ὁ ἀριθμομνήμων Inaudi ὅστις ἠδύνατο ἐκ μνήμης νὰ ἐκτελέσῃ πράξεις πολλαπλασιασμῶν μὲ παράγοντας ἔχοντας 20 ψηφία.

Οἱ καθαροὶ τύποι εἶναι σπάνιοι. Συνήθως παρουσιάζονται οἱ λεγόμενοι **μεικτοὶ τύποι**, παρὰ τοῖς ὁποίοις επικρατοῦν δύο ἢ καὶ περισσότερα εἶδη τῶν παραστάσεων. Ὁ συνηθέστερος μεικτὸς τύπος τῶν λέξεων εἶναι ὁ **ἀκουστικοκινητικὸς**.

8. Φαντασία.

Παραδείγματα. Ὁ ποιητὴς Σολωμὸς ἐφαντάσθη τὴν Ἐλευθερίαν «βγαλμένη ἀπ' τὰ κόκκαλα τῶν Ἑλλήνων»· ἐπίσης τὴν ἐφαντάσθη μὲ σπαθί, κ.τ.λ.

Οἱ ἀρχαῖοι ἐφαντάζοντο ὅτι οἱ θεοὶ κατοικοῦν ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου. Ἐνα παιδάκι παίζει μὲ τὴ κούκλα ὥς νὰ εἶναι ἡ κούκλα ἀληθινὸς ἄνθρωπος. Οἱ μαθηταὶ γράφουν μίαν σύνθεσιν ἐλευθέραν «περὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης». Ἀκούοντες ἢ ἀναγινώσκοντες τὴν περιγραφὴν τῆς πόλεως τῶν Παρισίων σχηματίζομεν φανταστικὴν εἰκόνα αὐτῆς.

Εἰς ὅλα τὰ παραδείγματα ταῦτα αἱ παραστάσεις εἶναι φανταστικαὶ διότι ἔλλειπει ἀπὸ αὐτὰς τὸ γνώρισμα ὅτι εἶναι ἀπεικόνις προηγουμένων ψυχικῶν γεγονότων.

Αἱ φανταστικαὶ παραστάσεις παράγονται ἀπὸ μίαν λειτουργίαν, ἡ ὁποία λέγεται **φαντασία**.

Διὰ νὰ εὗρωμεν τὰς μερικὰς ἐνεργείας τῆς φαντασίας ἄς ἐξετάσωμεν πῶς μορφώνονται αἱ φανταστικαὶ παραστάσεις. Πρὸς τοῦτο λαμβάνομεν ὡς παράδειγμα τὴν σύνθεσιν «περὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης». Πῶς ἔκαμαν αὐτὴν οἱ μαθηταί; Ἐν πρώτοις ἀνέπλασαν ὅσα ἤκουσαν ἀπὸ τοὺς καθηγητὰς των, ἢ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ εἰς τὴν οἰκογένειαν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἢ καὶ ὅσα οἱ ἴδιοι ἀντελήφθησαν. Τὰς μνημονικὰς ταύτας παρα-

στάσεις δὲν ἔλαβον ὀλοκλήρους ὡς ἀνεπλάσθησαν, ἀλλὰ ἀνέλυσαν αὐτάς, κρατήσαντες μόνον μέρος τι αὐτῶν, τὸ ὁποῖον ἐθεώρησαν χρήσιμον. Τὰ μέρη τὰ ὁποῖα ἐκράτησαν ἀπὸ τὰς διαφορῶν αὐτὰς μνημονικὰς παραστάσεις συνέδεσαν εἰς λογικὴν σειρᾶν. Οὕτω ἐγένοντο τρεῖς ἐνέργειαι: 1) Ἀνάπλασις μνημονικῶν παραστάσεων, 2) Ἀνάλυσις αὐτῶν, 3) Νέα σύνθεσις αὐτῶν. Ὅμοιως συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἄλλα παραδείγματα.

Φαντασία λοιπὸν εἶναι ἀνάπλασις, ἀνάλυσις, καὶ νέα σύνθεσις τῶν μνημονικῶν παραστάσεων. Ἐκ τῶν τριῶν ἐνεργειῶν τῆς φαντασίας σπουδαιότερα εἶναι ἡ σύνθεσις.

Προσθετικὴ φαντασία. Ἐνα παιδί ἔχει ἐν ξύλον ὑπὸ τὰ σκέλη του καὶ τρέχει. Τὸ ξύλον εἶναι τὸ ἄλογο καὶ αὐτὸ ὁ καρβαλάρης. Τὸ παιδί ἐνεψύχωσε τὴν ἀντίληψιν τοῦ ξύλου μὲ τὴν παράστασιν ἵππου. Τὴν νύκτα εἰς τὸ σκότος εἶδε δένδρον καὶ τὸ ἐξέλαβεν ὡς σῶμα ἀνθρώπου (φάντασμα). Ὁ ὑπερήφανος προσθέτει εἰς τὸν ἑαυτὸν του χαρακτῆρα τελειότητα (φαντασμένος). Εἰς τὰ ἄνω παραδείγματα ἡ φαντασία λέγεται *προσθετικὴ*, διότι προσθέτει εἰς τὴν ἀντίληψιν παραστάσεις, καὶ οὕτω συνθέτει νέον τι. Ἡ ἀνάγνωσις πάντων τῶν συμβόλων τελείται διὰ τῆς προσθετικῆς φαντασίας: π.χ. τῶν γραμμάτων, τῶν ἀριθμῶν, τῶν γρίφων, τῆς ζωγραφικῆς, τῶν σχεδιαγραμμάτων, τῶν χαρτῶν. Ἐπίσης ἡ προσθήκη λεπτομερειῶν εἰς ἓν πραγματικὸν γεγονός.

Ἀφαιρετικὴ φαντασία λαμβάνει χώραν, ὅταν ἀπὸ μνημονικὴν παράστασιν ἀφαιρέσωμεν πολλὰ στοιχεῖα. Π. χ. περιλήψης μακροῦ ἔργου εἶναι προῖον τῆς ἀφαιρετικῆς φαντασίας. *Εἰς τὴν συνδυαστικὴν τέλος φαντασίαν* ἐκδηλοῦνται πᾶσαι αἱ ἐνέργειαι τῆς φαντασίας, ὡς ὠρίσαμεν αὐτὰς ἄνω. Τὰ ἔργα τῶν ποιητῶν, τῶν ζωγράφων καὶ τῶν μουσουργῶν εἶναι προΐοντα τῆς συνδυαστικῆς φαντασίας, ὡς καὶ τὰ διάφορα ψεύδη.

Ἡ ἐνέργεια τῆς φαντασίας προέρχεται ἐνίοτε ἀπὸ ἀτέλειαν τῆς μνήμης, ἥτις ἀφήνει πολλὰ χάσματα εἰς τὰς μνημονικὰς παρα-

στάσεις, αναγκάζουσα τὴν φαντασίαν νὰ συμπληρώσῃ αὐτάς.

Ὡς φαίνεται ἐκ τῶν προηγουμένων παραδειγμάτων, ἡ φαντασία λαμβάνει τὸ ὑλικὸν ἐκ τῶν μνημονικῶν παραστάσεων. Ὁ μουσουργὸς μὲ τοὺς γνωστοὺς εἰς αὐτὸν φθόγγους συνθέτει διαφόρους μελωδίας, ὁ ποιητὴς ἀπὸ τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως σχηματίζει τὰς ποιητικὰς εἰκόνας του. Μὲ τὰ 24 γράμματα τοῦ ἀλφάβητου ἐγράφησαν πολλὰ βιβλία. Ὡστε τὰ προϊόντα τῆς φαντασίας δὲν περιέχουν νέον τι στοιχεῖον, ἀλλὰ νέαν μόνον σύνθεσιν. Δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν ὅλα τὰ προϊόντα τῆς φαντασίας δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου. Ὁ Μότσαρτ ἐν ἡλικίᾳ 4 ἐτῶν ἐξέτελεσε σύνθεσιν· πόθεν ἤντησεν οὗτος τὰ στοιχεῖα καὶ τοὺς κανόνας, οὓς ἠγνοεῖ; Ἐπίσης καὶ εἰς ἄλλους μεγαλοφυεῖς ἡ πηγὴ ἐξ ἧς ἤντησαν θὰ μείνῃ ἀνεξερευνήσιος, ἐκτὸς ἂν δεχθῶμεν, ὅτι ἀντλοῦν ἐκ θείας πηγῆς (ἐμπνεύσεως), ἢ κληρονομικότητος.

Ἡ φαντασία λέγεται *παθητικὴ*, ὅταν ἡ ἀνάπλασις καὶ σύνθεσις τῶν φανταστικῶν παραστάσεων τελεῖται ἀφ' ἑαυτῆς, χωρὶς νὰ συνεργάζεται ἡ κυρίως βούλησις. Κατὰ ταύτην οἱ φανταστικοὶ σχηματισμοὶ ἀνέρχονται καὶ παρέρχονται ἐλεύθεροι. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ λέγομεν, ὅτι τὸ ἄτομον εἶναι ἕρμαιον τῆς φαντασίας· τοῦτο συμβαίνει εἰς τὰ ὄνειροπολήματα καὶ εἰς τὰ ἄβουλα σχέδια τοῦ μέλλοντος.

Ἡ φαντασία λέγεται *ἐνεργητικὴ*, ὅταν τελῆται τῇ συνεργείᾳ τῆς βουλήσεως. Κατὰ ταύτην οἱ φανταστικοὶ σχηματισμοὶ γίνονται συμφώνως πρὸς ἓνα σκοπὸν καὶ σχέδιον. Ὁ ποιητὴς Σολωμὸς, ὁ συνθέσας τὸν ὕμνον εἰς τὴν Ἐλευθερίαν, εἶχε σκοπὸν νὰ διεγείρῃ πατριωτικὸν συναίσθημα, πρὸς ἐπιτυχίαν δ' αὐτοῦ ἐξέλεξε καὶ τὰς καταλληλοτέρας εἰκόνας, μεταφορικὰς ἐκφράσεις κτλ., ὡς συνέβη καὶ εἰς τὸ παράδειγμα τῆς γραφῆς τῆς ἐλευθέρας συνθέσεως κτλ.

Ἡ φαντασία ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα· α') διὰ τὴν γνώσιν. Μέγα μέρος τῶν γνώσεων ἀποκτᾶται οὐχὶ διὰ τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀντιλήψεως, ἀλλὰ διὰ τοῦ λόγου, προφορικοῦ ἢ γραπτοῦ.

Ἄλλ' ἐὰν θέλωμεν ἢ διὰ λέξεων γινῶσις νὰ μὴ μένη κενὴ γινῶσις λέξεων, πρέπει ἡ φαντασία, ὅταν ἀκούωμεν ἢ ἀναγινώσκωμεν τὰς λέξεις, νὰ δημιουργήσῃ τὰς ἀντιστοιχοῦς εἰκόνας τῶν πραγμάτων τῆς διηγήσεως ἢ τῆς περιγραφῆς. Αἱ ἀνακαλύψεις τῶν ἐπιστημονικῶν νόμων πρὶν ἢ γνωσθοῦν παρεστάθησαν διὰ τῆς φαντασίας ὡς *ὑποθέσεις*. β') Ἐπίσης ἡ *καλαισθητικὴ ἀπόλαυσις* ἐνὸς ἔργου τέχνης τελεῖται διὰ τῆς φαντασίας, διότι ἐκ τῆς ἰδικῆς μας συναισθηματικῆς ζωῆς δίδομεν καὶ εἰς τὸ ἔργον τοιαύτην. γ') Διὰ τῆς φαντασίας συναισθανόμεθα προσέτι *τὴν λύπην καὶ χαρὰν τῶν ἄλλων*, διότι μεταθέτομεν τὰ ἡμέτερα συναισθήματα εἰς τὰ ξένα πρόσωπα. δ') *Διὰ τὴν βούλησιν* ἔχει μεγάλην σημασίαν ἡ φαντασία, διότι δημιουργεῖ εἰκόνας τελειότερας καταστάσεως (ιδεώδη), πρὸς ἃ τείνει ἡ βούλησις. Ὅμοιως διὰ τῆς φαντασίας ἀπολαύομεν ἐκ τῶν προτέρων προσδοκωμένης εὐτυχίας, ἢν προσπαθοῦμεν νὰ ἐπιτύχωμεν, καὶ διὰ τῆς φαντασίας σχηματίζομεν εἰκόνας τῶν κακῶν συνεπειῶν μιᾶς πράξεως, αἵτινες οὕτω ἐμποδίζουν ἡμᾶς ἀπὸ αὐτήν.

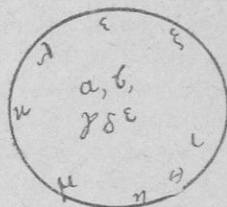
9. Περὶ προσοχῆς.

1. Τί εἶναι προσοχή.

Ἐξωτερικῶς. Ἐὰν παρατηρήσωμεν μαθητὰς προσέχοντας εἰς τοὺς λόγους τοῦ καθηγητοῦ τῶν βλέπομεν ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν εἶναι ἐστραμμένοι πρὸς τὸν καθηγητήν, παρακολουθοῦν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τὰ ἐπὶ τοῦ πίνακος ὑπ' αὐτοῦ γραφόμενα, ἐπίσης κάμνουν κινήσεις τινὰς διὰ νὰ ἀκούσουν καὶ ἴδουν καλύτερα. Ἐκτὸς τούτου ἀπωθοῦν τὰς τυχὸν ἐνοχλήσεις ἐκ μέρους τῶν συμμαθητῶν τῶν, οἱ ὁποῖοι ἐμποδίζουν αὐτοὺς νὰ βλέπουν καὶ ἀκούουν καλῶς. Ἡ ὅλη ἐξωτερικὴ *στάσις* τῶν δεικνύει ὅτι θέλουν νὰ βλέπουν ὅ,τι γράφει καὶ νὰ ἀκούουν ὅ,τι λέγει ὁ καθηγητής. Αἱ κινήσεις δὲ τὰς ὁποίας κάμνουν εἶναι κινήσεις *προσαρ-*

μογῆς τῶν αἰσθητηρίων τῆς ὁράσεως καὶ τῆς ἀκοῆς πρὸς ὑποδοχὴν τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν, οἱ ὁποῖοι προέρχονται ἀπὸ τὸν καθηγητήν.

Ἐσωτερικῶς. Τί συμβαίνει ὅμως εἰς τὴν στιγμιαίαν συνείδησιν τῶν μαθητῶν; Ἀὐτὸ θὰ μᾶς τὸ εἴπουν οἱ ἴδιοι ἢ θὰ τὸ συμπεράνῃ ἕκαστος ἡμῶν δι' αὐτοπαρατηρήσεως. Τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως τῶν μαθητῶν, οἱ ὁποῖοι προσέχουν εἰς τὸν καθηγητήν, ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀκουστικὰς ἀντιλήψεις τῶν λόγων τοῦ καθηγητοῦ καὶ ὀπτικὰς ἀντιλήψεις τῶν πράξεών του καὶ τοῦ

Σχ. 5.

α, β, γ, δ = ὀπτικὸν σημεῖον.

προσώπου του, ἐπίσης ἀπὸ ἀντιλήψεις ἀντικειμένων τινῶν τῆς αἰθούσης, τοῦ πίνακος, τῆς ἔδρας καὶ τῶν συμμαθητῶν τῶν καὶ ἀπὸ παραστάσεις, τὰς ὁποίας αἱ ἀντιλήψεις αὗται ἀναπλάττουν. Ἐκ τῶν ψυχικῶν αὐτῶν γεγονότων τινὰ φαίνονται σαφέστερα, εὐκρινέστερα καὶ ζωηρότερα (1) τῶν ἄλλων, ταῦτα δὲ εἶναι αἱ ἀντιλήψεις τῶν λόγων τοῦ διδασκάλου εἰς τοὺς ὁποίους προσέχουν. Ταῦτα λέγομεν, ὅτι εἰρίσκονται εἰς τὸ ὀπτικὸν σημεῖον ἢ τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως.

Ὅσαίς λοιπὸν προσέχωμεν συμβαίνει, ὥστε εἰς τὴν συνεί-

(1) Σαφὲς ψυχικὸν γεγονός λέγομεν ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα, εὐκρινὲς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δὲν συγχέομεν με ἄλλα καὶ ζωηρὸν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον συνοδεύεται μὲ κάποιο συναίσθημα.

δησιν ἡμῶν τινὰ τῶν ψυχικῶν γεγονότων νὰ ἀποκτοῦν σαφήνεια, εὐκρίνειαν καὶ ζωηρότητα ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἄλλων.

Τὴν ψυχικὴν ταύτην λειτουργίαν, ἣ ὁποία προκαλεῖ τὴν σαφήνειαν, εὐκρίνειαν καὶ ζωηρότητα ψυχικῶν τινῶν γεγονότων ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἄλλων ὀνομάζομεν προσοχήν.

Τὸ ὀπτικὸν κέντρον τῆς συνειδήσεως ἀσκεῖ κυριαρχίαν τινὰ ἐπὶ τῶν ἄλλων ψυχικῶν γεγονότων, συνειδητῶν ἢ μὴ. Ἡ κυριαρχία αὕτη συνίσταται εἰς τὸ ὅτι δι' αὐτοῦ ἀναπλάττονται συγγενεῖς πρὸς τὴν ὁμάδα τοῦ κέντρον παραστάσεις, καλύονται δὲ νὰ ἀνέλθουν εἰς τὴν συνείδησιν, αἱ μὴ συγγενεῖς. Οὕτω πὼς τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως ἀποτελεῖ τὸ σημεῖον πρὸς ὃ εἰς στιγμήν τινα στρέφεται ἡ ψυχικὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου. Π. χ. ὁ προσέχων εἰς τὴν μουσικὴν συναυλίαν λησμονεῖ πρὸς στιγμήν πάντα τὰ ἄλλα καὶ μόνον ἀναπλάττει ὅσα εἶναι σχετικὰ ἢ ὅμοια πρὸς ὅσα ἀκούει. Ἐπίσης ὁ προσέχων εἰς τὴν λύσιν ἐνὸς προβλήματος λέγομεν ὅτι ἀπορροφᾶται ἀπὸ αὐτό.

Ἡ προσοχὴ εἶναι ὁ ἀπαραίτητος ὁρος πάσης ἄλλης πνευματικῆς λειτουργίας. Ἡ ἀντίληψις, ἡ μνήμη, ἡ φαντασία λειτουργοῦν μόνον ἐὰν ὑπάρχη καὶ ἡ προσοχὴ. Οὕτω π. χ. ἀντιλαμβάνομαί τινος ἐὰν προσέχω εἰς αὐτό, ἐντυπώνω τι εἰς τὴν μνήμην ἐὰν μετὰ προσοχῆς μάθω αὐτὸ καὶ σχηματίζω φανταστικὴν τινα παράστασιν ἐὰν προσέχω εἰς τὰς λαμβανομένας μερικὰς παραστάσεις. Ἐπίσης, ὡς θὰ ἴδωμεν, τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ διὰ τὰς ἄλλας λειτουργίας τὰς ὁποίας θὰ γνωρίσωμεν βραδύτερον.

2. Ἐκουσία καὶ ἀκουσία προσοχή.

Παραδείγματα. Κρότος πυροβόλου ἐλκύει τὴν προσοχήν μας, ὡς καὶ ἡ αἰφνιδία ἐμφάνισις προσώπου τινός. Ἐπίσης τὴν προσοχὴν παιδίου ἡλικίας 8 μηνῶν δυνάμεθα νὰ στρέψωμεν εἰς διάφορα ἀντικείμενα κ.λ.π.

Εἰς τὰ παραδείγματα ταῦτα ἡ προσοχὴ φαίνεται διεγειρο-

μένη από εξωτερικόν τινα ἐρεθισμὸν πρὸς τὸν ὁποῖον τὸ ἄτομον παθητικῶς στρέφεται, ἐλκυόμενον ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν ἐρεθισμὸν.
Ἡ προσοχὴ αὕτη λέγεται ἀκουσία.

Ὅταν ὁμοῦ μαθητῆς τις ἐκ προθέσεως προσέχει π. χ. εἰς τὴν κοσμιότητα, τότε ἡ προσοχὴ διεγείρεται ἀπὸ τὸ ἄτομον καὶ ὄχι ἀπὸ τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς ἢ ἀπὸ τὸ ἀντικείμενον τῆς προσοχῆς. *Ἡ τοιαύτη προσοχὴ λέγεται ἐκουσία.*

Π. χ. Ὁ μαθητῆς Α. ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν νὰ προσέχη εἰς τὸ μάθημα τοῦ καθηγητοῦ Β, μολονότι οἱ ἄλλοι δὲν προσέχουν, καὶ ἐκτελεῖ τὴν ἀπόφασίν του.

Ἡ προσοχὴ αὕτη εἶναι ἐκουσία.

3. Ἰδιότητες τῆς προσοχῆς

Ἡ ἐξέτασις τῆς προσοχῆς πολλῶν ἀτόμων ἀπέδειξεν ὅτι αὕτη ἔχει διαφόρους ἰδιότητας εἰς τοὺς διαφόρους ἀνθρώπους.

1. *Ἔντασις.* Ὁ Ἀρχιμήδης προσέχων εἰς τὴν λύσιν προβλήματος δὲν ἀντελήφθη ὅτι ἡ πόλις ἐκκυρεύθη. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει εἰς πάντα βαθὺν μελετητὴν ἐνὸς ζητήματος, δηλαδὴ οὗτος εἶναι ἀπεροφημένος ἀπὸ τὸ ζήτημα τὸ ὁποῖον μελετᾷ, ὥστε δυσκόλως δύναται ἄλλο γεγονός νὰ ἐκτρέψῃ τὴν προσοχήν του. Εἰς αὐτοὺς λέγομεν ἡ προσοχὴ ἔχει *έντασιν*. *Ἡ έντασις συνίσταται εἰς τὸν ἀνώτερον βαθμὸν σαφηνείας τῶν παραστάσεων τῆς προσοχῆς καὶ ἐπισκοπίσεως καὶ κωλύσεως τῶν ἄλλων ψυχικῶν γεγονότων.*

Ἐκ τῆς έντάσεως τῆς προσοχῆς ἐξαρτᾶται ὁ περιορισμὸς τῶν ἀντικειμένων τῆς προσοχῆς. Οὕτω βλέπομεν τοὺς βαθεῖς ἐπιστήμονας νὰ μὴ προσέχουν εἰς ἄλλα πλὴν τῆς ἐπιστήμης των. Τὸ φαινόμενον τοῦτο λέγομεν *συγκέντρωσιν τῆς προσοχῆς*.

Ὁ ἔχων έντασιν προσοχῆς θὰ ἔχη καὶ συγκέντρωσιν. Ἡ ἀφηρημάδα τῶν σοφῶν εἶναι συγκέντρωσις εἰς ὄρισμένην ομάδα παραστάσεων καὶ ἰσχυρὰ κώλυσις τῶν ἄλλων.

2. Καταμερισμός. Ὁ Ναπολέον ἠδύνατο νὰ ὑπαγορεύῃ διαταγὰς διαδοχικῶς εἰς πολλοὺς γραφεῖς καὶ νὰ παρατηρῇ πάντα τὰ συμβαίνοντα κατὰ τὴν μάχην. Ὁ διευθυντὴς ὀρχήστρας προσέχει εἰς ὅλα τὰ ὄργανα. Ἡ ιδιότης αὕτη λέγεται *καταμερισμὸς τῆς προσοχῆς*. Ὁ ἔχων καταμερισμὸν διευθύνει τὴν προσοχὴν διαδοχικῶς εἰς πολλὰ ἀντικείμενα. Ὁ βαθμὸς τῆς σαφηνείας τῶν παραστάσεων τῆς προσοχῆς εἶναι εἰς τὸν καταμερισμὸν μικρότερος. Διὰ τοῦτο, ὁ ἔχων καταμερισμὸν ἔχει καὶ κάποια ἐπιπολαιότητα.

Ἡ σχέση μετὰ τῆς ἐντάσεως ἢ συγκεντρώσεως καὶ τοῦ καταμερισμοῦ εἶναι σχέση ἀντίστροφος, δηλαδὴ αὐξανομένης τῆς ἐντάσεως ἐλαττοῦται ὁ καταμερισμὸς, καὶ αὐξανόμενον τοῦ καταμερισμοῦ ἐλαττοῦται ἡ ἐντάσις ἢ συγκέντρωσις. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἐντάσις (σαφήνεια) εἶναι ποσότης περιορισμένη εἰς ἕκαστον ἄτομον, καὶ διὰ τοῦτο, ὅταν διανέμηται εἰς ὀλίγα, ἡ ποσότης τῆς σαφηνείας ἕκαστου εἶναι μεγαλύτερα, παρὰ ἐὰν διανέμηται εἰς πολλὰ. Αὐξάνοντες ὅθεν τὴν σαφήνειαν καὶ εὐκρίνειαν ὁμάδος τινὸς παραστάσεων, καθιστῶμεν τὰς ἄλλας παραστάσεις ἀσαφετέρας.

3) Τρίτη ιδιότης εἶναι ἡ *προσαρμογὴ τῆς προσοχῆς*, ἡ ὁποία συνίσταται εἰς τὴν εὐκολίαν καὶ τὴν ταχύτητα μεθ' ἧς ἡ προσοχὴ στρέφεται ἀπὸ τὸ ἐν θέμα εἰς ἄλλο διάφορον· π. χ. ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν μυθιστορήματος εἰς μελέτην ἐπιστημονικὴν κλπ.

4) Τετάρτη ιδιότης εἶναι ἡ *εὐστάθεια τῆς προσοχῆς*, ἧς μετρεῖται μετὰ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἡ προσοχὴ ἄνευ διακοπῆς στρέφεται πρὸς ἓν θέμα. Συνήθως ἡ προσοχὴ δὲν μένει τελείως σταθερά, ἀλλ' ἐκτρέπεται ἐπανερχομένη πάλιν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος (*κυμαινομένη προσοχή*).

5) Πέμπτη ιδιότης εἶναι ἡ *διάρκεια τῆς προσοχῆς*, ἧς μετρεῖται μετὰ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἡ προσοχὴ δύναται μετὰ πλήρη ἐντασιν καὶ ζωνρότητα νὰ λειτουργήσῃ. Μετ' αὐτὸν ἐπέχεται ἡ

κόπως. Ἡ διάρκεια τῆς προσοχῆς τῶν μικρῶν εἶναι βραχεῖα, διότι ἀμέσως κουράζονται.

4. Διέγερσις καὶ διατήρησις τῆς προσοχῆς.

Διεκρίναμεν ἀνωτέρω δύο εἴδη προσοχῆς, τὴν *ἐκουσίαν* καὶ τὴν *ἀκουσίαν*. Ἡ ἐκουσία προσοχὴ διεγείρεται διὰ τῆς βουλήσεως ἡμῶν, ἡ δὲ ἀκουσία ἄνευ αὐτῆς. Διὰ τὴν ἀκουσίαν προσοχὴν πρὸς ἓν θέμα χρειάζεται 1) *ἰσχυρὸς ἐρεθισμὸς* π.χ. κρότος πυροβόλου διακόπτει τὴν προσοχὴν καὶ στρέφει αὐτὴν πρὸς αὐτόν, ἐπίσης ὁ σεισμὸς κ.λ.π. 2) Γεγονὸς *ἀσύνηθες ἢ διάφορον* τοῦ ἤδη συμβαίνοντος π.χ. ἐν ᾧ ὅλοι προσεχούσιν εἰς τὸ μάθημα, κάποιος μαθητὴς τραγουδεῖ σιγὰ σιγὰ, καὶ προσελκύει τὴν προσοχὴν τῶν συμμαθητῶν του. Τὸ νέον φῶρεμα τῆς διδασκαλίσεως ἐλκύει τὴν προσοχὴν τῶν μαθητῶν. 3) Τὸ θέμα νὰ διεγείρῃ καὶ κάποιον συναίσθημα, δηλαδὴ νὰ εἶναι *ἐνδιαφέρον θέμα*, καὶ 4) τὸ θέμα αὐτὸ νὰ ἔξῃ *συγγενεῖς* παρισταίσεις, αἵτινες ἀναπλάττονται νὰ συγκρατοῦν αὐτὸ εἰς κατάστασιν προσοχῆς. Ὁ βοτανικὸς π.χ. διερχόμενος διὰ κήπου θὰ προσέξῃ εἰς τὰ διάφορα φυτὰ, διότι ἔχει πολλὰς γνώσεις περὶ αὐτῶν.

10. Διαφέρον.

1. Τί εἶναι διαφέρον.

Λέγομεν ὅτι τὰ παιγνίδια διεγείρουσιν τὸ διαφέρον τῶν παιδίων, αἱ χρωμαστικαὶ εἰκόνες ἐπίσης κ.λ.π. Ἐπίσης ἔχω διαφέρον διὰ τὸ ἐπάγγελμά μου, ἢ ἀναγινώσκω βιβλίον μετὰ διαφέροντος. Τὰ παιγνίδια, αἱ χρωματισταὶ εἰκόνες διεγείρουσιν εἰς τὰ παιδιά ἓνα εὐχάριστον συναίσθημα, τοῦτο πάλιν κατορθώνει νὰ συγκρατήσῃ τὴν προσοχὴν ἐπὶ μακρὸν χρόνον εἰς τὰ παιγνίδια. Ἀμα τὸ παιδί παύσῃ νὰ εὐχαριστεῖται, θὰ παύσῃ καὶ τὸ διαφέ-

ρον. Ὅμοιον συμβαίνει, ὅταν ἀναγινώσκω βιβλίον τι· τὰ ἀναγινωσκόμενα διεγείρουν πρῶτον ἓνα συναίσθημα περιεργείας ἢ ἄλλο, τοῦτο πάλιν διεγείρει καὶ συγκρατεῖ ἐπὶ μακρὸν τὴν προσοχὴν.

Διαφέρον λοιπὸν εἶναι διαρκῆς προσοχὴ ἢ ὁποία διεγείρεται ὑπὸ συναίσθηματος.

Ἄλλὰ ὁ ἔχων διαφέρον πρὸς τι ἀντικείμενον ἀσχολεῖται πολ-
λάκις μὲ αὐτό. Π. χ. ὁ ἔχων διαφέρον διὰ τὴν μουσικὴν φοιτᾷ
εἰς τὰς συναυλίας, ἀκούει μαθήματα μουσικῆς, συζητεῖ εὐχαρί-
στως περὶ αὐτῆς. Διὰ τοῦτο λέγομεν ὅτι τὸ διαφέρον προκαλεῖ
ἐνέργειαν ἢ εἶναι αὐτενέργεια. Τοῦτο συμβαίνει διότι τὸ ἀν-
τικείμενον τοῦ διαφέροντος ἱκανοποιεῖ ἔμφυτον ἢ ἐπίκτητον τά-
σιν τοῦ ἀτόμου. Π. χ. τὸ παιδίον, ἐπειδὴ ἔχει ἔμφυτον τάσιν πρὸς
κίνησιν, διὰ τοῦτο στρέφεται πρὸς πᾶν ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον
ἱκανοποιεῖ αὐτήν. Ἄνθρωπος πάσχων ἀκούει μετὰ διαφέρον-
τος πᾶσαν συμβουλήν περὶ τῆς θεραπείας τῆς ἀσθενείας του.

2. *Εἶδη τοῦ διαφέροντος.*

Διακρίνομεν ἐν πρώτοις δύο εἶδη διαφέροντος, τὸ ἄμεσον
καὶ τὸ ἔμμεσον. Τὸ παιδί π. χ. ἔχει ἄμεσον διαφέρον πρὸς τὰς
παιδιάς, διότι αἱ παιδιαὶ διεγείρουν ἀπ' εὐθείας τὴν προσοχὴν
αὐτοῦ. Τὸ διαφέρον, τὸ ὁποῖον ἔχει ὁ ἐργάτης διὰ τὸ ἐπάγγελμα,
εἶναι ἔμμεσον, διότι διεγείρεται ἢ προσοχὴ πρὸς αὐτὸ οὐχὶ
ἀπ' εὐθείας, ἀλλὰ διὰ μέσου τοῦ διαφέροντος πρὸς τὴν τροφήν
καὶ τὰ ἄλλα, ὧν ἔχει ἀνάγκην διὰ τὴν ζήσιν, ἥτοι τὸ ἐγὼ θεωρεῖ
τὸ ἐπάγγελμα ὡς μέσον πρὸς ἐπιτυχίαν ἄλλου σκοποῦ· ἐπίσης
ὅταν ὁ μαθητὴς προσέχη εἰς τὸ μάθημα ἐκ φόβου τιμωρίας ἢ
διὰ τὸν βαθμόν, ἔχει ἔμμεσον διαφέρον πρὸς τὸ μάθημα. Δεύ-
τερον ἀναλόγως τῶν ἀντικειμένων, πρὸς τὰ ὁποῖα διευθύνεται
τὸ διαφέρον, διακρίνει ὁ Ἔρβατος 6 εἶδη διαφέροντος:

1) *Τὸ ἐμπειρικόν*. Κατ' αὐτό, τὸ ἀντικείμενον τοῦ διαφέ-

ροντος είναι αἱ ἐμπειρίαι, ὅσα δηλαδή διὰ τῆς ἰδίας πείρας ἀποκτῶντες. Ἐμπειρικὸν διαφέρειν ἔχει ὅστις θέλει νὰ γνωρίσῃ τὰ πράγματα τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου, τὰ φυτὰ, τὰ ζῶα, τὰ φυσικὰ φαινόμενα κ.λ.π.

2) *Τὸ θεωρητικόν.* Κατ' αὐτό, τὸ ἀντικείμενον ἐρεῦνης εἶναι ἡ αἰτία, ὁ λόγος, ὁ σκοπὸς ἐνὸς φαινομένου. Τοιοῦτο διαφέρειν ἔχει π. χ. ὁ ἐπιστήμων ὁ ἀναζητῶν τοὺς νόμους τῆς φύσεως.

3) *Τὸ καλαισθητικόν.* Κατ' αὐτὸ ἡ προσοχὴ διευθύνεται πρὸς τι ὡραῖον. Τοιοῦτο διαφέρειν ἔχει ὁ ἀσχολούμενος μὲ τὰς καλὰς τέχνας.

4) *Τὸ ἠθικόν.* Κατ' αὐτὸ ἡ προσοχὴ διεγείρεται ὑπὸ τῶν καλῶν ἢ κακῶν πράξεων. Ἠθικὸν διαφέρειν ἔχει, ὅστις διαρκῶς σκέπτεται, πῶς νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν.

5) *Τὸ κοινωνικόν.* Κατ' αὐτὸ ἡ προσοχὴ διευθύνεται εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς κοινωνίας, τὰς ὁποίας ὁ ἐνδιαφερόμενος προσπαθεῖ νὰ πληρώσῃ, καὶ

6) *Τὸ θρησκευτικόν.* Κατ' αὐτὸ τὸ ἀντικείμενον τῆς προσοχῆς εἶναι τὰ τῆς θρησκείας. Ὁ ἔχων θρησκευτικὸν διαφέρειν ἀναγινώσκει θρησκευτικὰ βιβλία, πηγαίνει εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ προσπαθεῖ νὰ τηρήσῃ τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ.

II. Περὶ ἀντίληψως.

1. Τί εἶναι ἀντίληψις.

Ἐγράψαμεν εἰς τὴν σελίδα 35 τί εἶναι ἀντίληψις ἀντικειμένου, εἰς τὸ κεφάλαιον δὲ αὐτὸ θὰ ἐξετάσωμεν πῶς παράγεται ἡ ἀντίληψις.

Πείραμα 1. Ἐὰν δεῖξωμεν εἰς μαθητὰς τὴν εἰκόνα τῆς ἐν Νινααρίῳ νανμαχίας καὶ ζητήσωμεν ἀπὸ αὐτοὺς νὰ γράψουν τί

ἀντελήφθησαν, θὰ ἀναγνώσωμεν διαφόρους περιγραφὰς τῆς εἰκόνας.

Πείραμα 2. Ἐὰν ἐρωτήσωμεν διαφόρους αὐτόπτας μάρτυρας ἑνὸς γεγονότος, π. χ. τῆς φιλονεικίας δύο μαθητῶν, θὰ ἀκούσωμεν ποικιλωτάτας ἀντιλήψεις τοῦ αὐτοῦ συμβάντος.

Ὅμοια πειράματα δυνάμεθα νὰ κάμωμεν μὲ διάφορα αἰσθητὰ ἀντικείμενα.

Πῶς συνέβη νὰ παραχθοῦν ποικίλαι ἀντιλήψεις διὰ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον;

Ὅταν παρουσιάσθη πρὸ τῶν αἰσθήσεων τῶν μαθητῶν τὸ ἔξωτερικὸν ἀντικείμενον, δηλαδὴ ἡ εἰκὼν, τὸ συμβάν, παρήχθη βεβαίως εἰς τὴν συνείδησίν των αἴσθημά τι, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὁμοίον εἰς ὅλους, ἔὰν αἱ αἰσθήσεις των δὲν ἔχουν πάθῃσιν τινα. Ἡ ποικιλία τῶν ἀντιλήψεων τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου θὰ προέρχεται οὐχὶ κυρίως ἀπὸ τὸ αἶσθημα, ἀλλ' ἀπὸ τὰς γνώσεις ποῦ ἀπέκτησεν ἕκαστον ὑποκείμενον περὶ τοῦ αἰσθητοῦ τούτου πράγματος, δηλαδὴ ἀπὸ τὰς παραστάσεις του. Ὅσοι π. χ. εἶδον προηγουμένως τὴν εἰκόνα θὰ ἀναγνωρίσουν ἀμέσως τὸ παριστανόμενον ὑπ' αὐτῆς, ἐπίσης ὅσοι εἶδον ἄλλοτε εἰκόνα πολεμικῶν πλοίων τῆς ἐποχῆς τοῦ 1821, θὰ ἀνεγνώρισαν, ὅτι παριστάνει ναυμαχίαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐπίσης εἰς τὸ δευτερον πείραμα ὅσοι ἔχουν σχηματίσει κακὴν ἰδέαν περὶ ἑνὸς ἐκ τῶν μαθητῶν οἱ ὅποιοι ἐφιλονείκησαν θὰ ποραστήσουν ὡς μᾶλλον ἔνοχον αὐτόν. Αἱ ἀναπλατιτόμεναι παραστάσεις δὲν εἶναι χωρισμένως συνειδηταὶ εἰς ἡμᾶς καθ' ἣν στιγμὴν παράγεται ἡ ἀντιλήψις, συμπεραίνομεν ὅμως τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν ἐκ τῆς ποικιλίας τοῦ ἀποτελέσματος.

Ὅστε κατὰ τὴν ἀντίληψιν γίνονται αἱ ἑξῆς μερικαὶ λειτουργίαι :

- 1.— Αἰσθήσις ἣτις παρήγαγε τὸ αἶσθημα.
- 2.— Ἀνάπτυσις παραστάσεων ὁμοίων πρὸς τὸ αἶσθημα, καὶ
- 3.— Συγχώνευσις τῶν παραστάσεων μετὰ τοῦ αἰσθήματος.

Ἡ ἀντίληψις λοιπὸν ὡς προῖον περιέχει δύο συνιστώσας, τὸ αἴσθημα καὶ ὁμοίως πρὸς τὸ αἴσθημα παραστάσεις. Τὸ αἴσθημα λέγεται τὸ *ἀντικειμενικὸν μέρος* τῆς ἀντιλήψεως, ἡ δὲ παράστασις τὸ *ὑποκειμενικόν*.

Τὸ ὑποκειμενικὸν μέρος τῆς ἀντιλήψεως δύναται νὰ εἶναι πᾶσα ὁμοία πρὸς τὸ αἴσθημα παραστάσις ἢ πᾶσα παράστασις ἔχουσα ἰσχυρὰν τάσιν ἀναπλάσεως, ὡς συμβαίνει π. χ. εἰς ἔμμονον ἰδέαν καταδιώξεως ἥτις ἐπιδρῶσα ἐπὶ τῶν αἰσθημάτων δημιουργεῖ φανταστικὰς ἀντιλήψεις.

Ὡστε ἀντίληψιν μὲν ὡς προῖον θὰ ὀρίσωμεν τὸ αἴσθημα μετὰ τοῦ ὁποῦ συνεχωνεύθησαν παραστάσεις ἀναπλασθεῖσαι.

Ὡς λειτουργίαν δὲ τὴν αἴσθησιν ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ, ἀνάπλασιν παραστάσεων καὶ συγχώνουσι αὐτῶν.

Ἐνκόλως ἐξηγοῦμεν διατί οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ποικίλας ἀντιλήψεις τοῦ αὐτοῦ ἐξωτερικοῦ ἀντικειμένου, ἔὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν ποικιλίαν τοῦ παραστατικοῦ πλοῦτου αὐτῶν. Οὕτω π. χ. ὁ μικρὸς Γεώργιος ὅταν εἶδε πρῶτην φορὰν χιόνι τὸ ἐξέλαβε διὰ ζάχαριν, διότι παράστασις ζαχαρέως ἀνεπλάσθη. Παιδίον κατεχόμενον ἀπὸ τὰς παραστάσεις παραμυθιοῦ περὶ φαντασμάτων ἐκλαμβάνει ἓνα δένδρον τὴν νύκτα ὡς τὸν δράκο τοῦ παραμυθιοῦ.

Τὸ παιδίον Α. ἐρωτώμενον συχνὰ τί ἀντελήφθη ἀπὸ διάφορα αἰσθητὰ ἀντικείμενα ἢ συμβάντα λέγει κατὰ τὸ πλεῖστον τὰ πραγματικὰ γνωρίσματα τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων καὶ συμβάντων. Τὸ παιδίον Β. τοῦναντίον λέγει φανταστικὰ γνωρίσματα τῶν ἀντικειμένων. Διὰ τὸ παιδίον Α. λέγομεν, *ὅτι ἔχει ἀντικειμενικὴν ἀντίληψιν*, διὰ δὲ τὸ παιδίον Β. *ὑποκειμενικὴν*. Εἰς μὲν τὸ Α. ἐπέδρασε περισσότερον τὸ αἴσθημα, εἰς τὸ Β. αἱ παραστάσεις.

Διακρίνομεν τόσα εἶδη ἀντιλήψεως, ὅσα καὶ εἶδη αἰσθημάτων, δηλ. ὀπτικὰς, ἀκουστικὰς, κινητικὰς, ἐπιδερμικὰς, γευ-

στικός, οσφραντικός και οργανικός αντίληψεις. Ἐπίσης διακρίνομεν τόσα εἶδη ὅσα και ἀντικείμενα αἰσθητά. Οὕτω ἔχομεν ἀντίληψιν μήλου, ἀντίληψιν προβάτου κλπ.

Διὰ τῆς λέξεως ἀντίληψις ἐννοοῦμεν λοιπὸν δύο τινά, τὴν λειτουργίαν και τὸ προῖον αὐτῆς.

2. Σύγκρισις ἀντίληψεως πρὸς τὴν παράστασιν.

Ἄς συγκρίνομεν τὴν ἀντίληψιν τοῦ κήπου και τὴν παράστασιν αὐτοῦ, ἅς ὑποθέσωμεν δηλαδή, ὅτι εἴμεθα πρῶτον εἰς τὸν κήπον και ὕστερον εἰς τὸ σχολεῖον και σκεπτόμεθα περὶ τοῦ κήπου. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, ἐπειδὴ οἱ ἐξωτερικοὶ ἐρεθισμοὶ διαρκῶς ἐρεθίζουν τὰ αἰσθητήρια, ἡ ἀντίληψις τοῦ κήπου παραμένει *σταθερὰ* εἰς τὴν συνείδησίν μας, μὴ ἐπιτρέπουσα τὴν εἰσόδον εἰς ἄλλα ψυχικὰ γεγονότα, ἀσχολούμεθα δηλαδή σταθερῶς περὶ τοῦ κήπου, βλέπομεν τὰ δένδρα του, τὰ ἄνθη, τὰς πρασιάς, τὰ ἐντὸς εὐρισκόμενα ζῷα, ἀκούομεν τὴν φωνὴν τῶν πτηνῶν και τῶν ἄλλων ζῴων. Ὅλα τὰ μέρη τοῦ κήπου παρίστανται *σαφῶς*, χωρὶς καμμίαν σύγχυσιν, εὐάρεστα συναισθήματα διεγείρονται, τὰ ὅποια καθιστοῦν τὴν ἀντίληψιν τοῦ κήπου *ζωηράν*. Ἡ ἀντίληψις λοιπὸν τοῦ κήπου εἶναι *σταθερὰ, σαφῆς και ζωηρά*. Εἰς τὴν δευτέραν ὅμως περίπτωσιν, ἐὰν ἐπιχειρήσωμεν εἰς τὸ σχολεῖον νὰ διδάξωμεν περὶ τοῦ κήπου, θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι οἱ μαθηταὶ μας δὲν ἔχουν τὴν αὐτὴν προσοχὴν, διότι ἡ παράστασις τοῦ κήπου, τὴν ὅποιαν προσπαθοῦν νὰ ξενθυμηθοῦν, δὲν παραμένει σταθερὰ εἰς τὴν συνείδησίν των, δὲν διακρίνουν σαφῶς τὰ συστατικὰ τοῦ κήπου και δὲν ἔχουν τὸ αὐτὸ διαφέρον διὰ τὸ μάθημα. Ἡ παράστασις τοῦ κήπου εἰς τοὺς μαθητὰς ἦτο *ἀσταθῆς, ἀσαφῆς και μὴ ζωηρά*. Αὐτὸ συμβαίνει δι' ὅλας τὰς ἀντιλήψεις και παραστάσεις. Ὡστε ἡ μὲν ἀντίληψις εἶναι *σταθερὰ, σαφῆς [και ζωηρά, ἡ δὲ παράστασις ἀσταθῆς, ἀσαφῆς και μὴ ζωηρά*.

12. Πρόσληψις.

Εἶδομεν εἰς τὴν ἀντίληψιν, ὅτι πᾶν νέον αἴσθημα γίνεται ἀναληπτὸν διὰ τῆς ἀναπλάσεως καὶ συγχωνεύσεως ὁμοίων πρὸς αὐτὸ παραστάσεων. Ἐπίσης εἰς τὴν φαντασίαν παρετηρήσαμεν, ὅτι διὰ τῶν παλαιῶν παραστάσεων σχηματίζομεν νέας συνθέσεις αὐτῶν, καὶ εἰς τὴν προσοχὴν εἶδομεν, ὅτι γεγονότα τινὰ γίνονται σαφῶς συνειδητὰ λόφῳ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὰ παλαιά. Τὰ φαινόμενα ταῦτα ἀποδεικνύουν τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἔχουν τὰ παλαιὰ ψυχικὰ γεγονότα ἐπὶ τῶν νέων. Πᾶν νέον συνειδητὸν γεγονὸς καθίσταται νοητὸν διὰ τῆς βοηθείας τῶν παλαιῶν, ἧτοι τὸ παρελθὸν γεγονὸς προσδιορίζει τὸ παρόν. Διὰ τοῦτο οἱ ψυχολόγοι ἰσχυρίζονται, ὅτι πᾶν ὅ,τι ἔζησε τὸ ἄτομον καὶ οἱ πρόγονοί του, ὑφίσταται ὑποσυνειδήτως, ἀποτελοῦν τὸ σκοτεινὸν βάθος τοῦ λίνκος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγγράφονται αἱ νέαι ἐντυπώσεις. Τὸ φαινόμενον τοῦτο καλοῦμεν *πρόσληψιν*. *Πρόσληψις* λοιπὸν ὀνομάζεται ἡ *κατανόησις τοῦ νέου γεγονότος διὰ τοῦ παλαιοῦ*. Π. χ. ὁ μαθητὴς Α. δὲν ἠννόησε τὸ περὶ ὑφαιρέσεως μᾶθημα, διότι ἀπουσίαζεν ἀπὸ τὰ μαθήματα περὶ τοῦ τόκου, ἐν ᾧ ὁ μαθητὴς Β. εὗρεν αὐτὸ εὐκόλον. Ὅταν μᾶς ὁμιλοῦν εἰς ξένην ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς γλώσσαν, δὲν ἐννοοῦμεν, διότι δὲν ἔχομεν συγγενεῖς παραστάσεις τῶν ἀκουομένων λέξεων, παρεξηγοῦμεν εὐκόλως τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις τοῦ προσώπου, τὸ ὁποῖον ἀντιπαθοῦμεν, διότι ἡ ἀναπλατομένη ἀντιπάθεια ἐπηρεάζει τὴν ἀντίληψιν κ.λ.π. Παραδείγματα πρόσληψεως εἶναι ὅσα ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀντίληψιν καὶ τὴν φαντασίαν. Τὰ παλαιὰ γεγονότα λέγονται *προσλαμβανόμενα*, τὰ δὲ νέα *προσλαμβανόμενα*.

13. Ἀνγκεφαλίωσις.

Ἐγνωρίσαμεν μέχρι τοῦδε τὰς ἐξῆς λειτουργίας τῆς ψυχῆς :

1) *Τὴν αἴσθησιν*. Δι' αὐτῆς ὁ ἐξωτερικὸς ἐρεθισμὸς γίνεται γνωστὸς εἰς τὴν ψυχὴν καὶ παράγονται αἰσθήματα.

2) *Τὴν ἀντίληψιν*. Δι' αὐτῆς τὸ αἰσθημα, συνδεόμενον πρὸς ὁμοίαν παραστάσιν, καθίσταται σαφέστερον, εὐκρινέστερον, ἥτοι ἐξηγεῖται· τὰ προϊόντα τῆς ἀντιλήψεως καλοῦνται ἐπίσης ἀντιλήψεις.

3) *Τὴν μνήμην*. Δι' αὐτῆς τὰ ψυχικὰ γεγονότα, αἱ παραστάσεις, διατηροῦνται καὶ ἀναπλάττονται.

4) *Τὴν φαντασίαν*, διὰ τῆς ὁποίας συνδυάζομεν κατὰ νέον τρόπον τὰς ἀναπλατιζόμενας παραστάσεις.

5) *Τὴν πρόσληψιν*, διὰ τῆς ὁποίας, τῇ βοήθειᾳ παλαιῶν παραστάσεων, κατανοοῦμεν τὰς νέας.

6) *Τὴν προσοχὴν*, δι' ἧς ψυχικὰ τινα γεγονότα καθίστανται σαφέστερα. Πλὴν τῆς αἰσθήσεως, αἱ ἄλλαι λειτουργίαι δύνανται νὰ θεωρηθῶν ὡς διάφοροι ἀπόψεις μιᾶς μοναδικῆς λειτουργίας, τοῦ *συνειρημοῦ τῶν παραστάσεων*. Πράγματι ἀντίληψις εἶναι σύνθεσις αἰσθήματος καὶ παραστάσεων, μνήμη ἢ διὰ πολλῶν συνδέσεων διατήρησις καὶ ἀνάπλασις παραστάσεων, φαντασία σύνθεσις ἐπίσης παραστάσεων, πρόσληψις ὁμοίως, ἢ δὲ προσοχὴ εἶναι φῶς προερχόμενον ἐκ τῆς παρουσίας παλαιῶν γνωστῶν παραστάσεων.

14. Περὶ νόησεως.

1. Τί παράγει.

Ἡ νόησις εἶναι μία πνευματικὴ λειτουργία τῆς ὁποίας ὁ μηχανισμὸς θὰ γίνῃ κατανοητός, ἐὰν ἐξετάσωμεν τὰ προϊόντα αὐτῆς. Πρὸς τοῦτο ἄς θέσωμεν εἰς ἐνέργειαν αὐτήν, δηλαδὴ ἄς σκεφθῶμεν περὶ τινος ἀντικειμένου π. χ. περὶ τοῦ πίνακος, τὸν ὁποῖον βλέπομεν.

1. — Ὁ πίναξ εἶναι μαῦρος.
2. — Ὁ πίναξ στηρίζεται ἐπὶ τρίποδος.
3. — Ὁ πίναξ ἔχει σχῆμα ὀρθογωνίου

κ. λ. π.

Ἐκαστον ἐξ αὐτῶν ἀποτελεῖ ἓν τέλειον ἀπλοῦν διανόημα, τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν *κρίσιν*. Ἡ νόησις λοιπὸν παράγει κρίσεις. Ἄπασαι αἱ γνώσεις ἡμῶν εἶναι σύνολον καλῶς διατεταγμένων κρίσεων. Ἡ διὰ λέξεων ἔκφρασις τῆς κρίσεως λέγεται *πρότασις*.

Ἡ σπουδαιότερα ιδιότης τῆς κρίσεως εἶναι ὅτι ἔχει δύο μέλη, τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ κατηγορήμα. Ἄν τὸ ἓν ἐκ τούτων λείψῃ, ἡ κρίσις εἶναι ἀτελής.

Κρίσεις δυνάμεθα νὰ παραγάγωμεν χωρὶς νὰ ἐκφράσωμεν αὐτὰς διὰ λέξεων.

Πολλὰ κρίσεις ὁμοῦ ἀποτελοῦν *σύνθετον διανόημα*.

2. Πῶς παράγονται αἱ κρίσεις.

Ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς παραγωγῆς διακρίνομεν δύο εἶδη κρίσεων. Πρῶτον τὰς *παραγωγικὰς κρίσεις*, τὰς ὁποίας ἡμεῖς δι' αὐτενεργοῦ νοήσεως διὰ πρώτην φορὰν παράγομεν καὶ δεύτερον τὰς *ἀναπαραγωγικὰς*, τὰς ὁποίας προσλαμβάνομεν ἀπὸ ἄλλους καὶ ἀργότερον ἐπαναλαμβάνομεν.

Αἱ ἀναπαραγωγικαὶ παράγονται ὡς ἐξῆς. Ἀκούοντες π. χ. τὴν κρίσιν, «οἱ Ἕλληνες ἐνίκησαν εἰς τὴν Σαλαμίνα» συνδέομεν τὸ ὑποκείμενον μὲ τὸ κατηγορήμα. Ταῦτα παραμένουν συνδεδεμένα κατὰ τοὺς νόμους τοῦ συνειρημοῦ, ἀναπλαττόμενα ἀργότερον κατὰ τὴν αὐτὴν σειρὰν. Διὰ *συνθέσεως* λοιπὸν παράγονται αἱ τοιαῦται κρίσεις. Δι' αὐτὰς βοηθεῖ πολὺ καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς μνήμης. Τοιαῦται (ἀναπλάσεις ξένων κρίσεων) εἶναι αἱ πρῶται κρίσεις τῶν παιδιῶν.

Ἄς ἴδωμεν τώρα πῶς παράγονται αἱ παραγωγικαὶ κρίσεις.

Βλέποντες π. χ. διὰ πρώτην φοράν εἰς θηριοτροφεῖον λέοντα σχηματίζομεν τὰς ἐξῆς κρίσεις :

1.— Τὸ ζῷον αὐτὸ εἶναι λέων.

2.— Ὁ λέων αὐτὸς ἔχει μεγαλοπρεπὲς παράστημα.

3.— Ὁ λέων στριφογυρίζει εἰς τὸ κλουβί, κ. λ. π.

Ἀφορμὴν πρὸς παραγωγὴν κρίσεως ἔδωκεν ἡ ἐντύπωσις ἐκ τῆς θεάς τοῦ λέοντος. Πάντοτε διὰ νὰ παραχθῇ νέα τις κρίσις πρέπει νὰ προϋπάρχῃ εἰς τὴν συνείδησίν μας ἐν ψυχικῶν γεγονότων σύνθετον, π. χ. αἴσθημα, ἀντίληψις, παραστάσις ἢ καὶ ἄλλαι κρίσεις. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ πρὸς κρίσιν *θέμα*.

Ἀπὸ τὸ θέμα διηυθύνθη ἡ προσοχὴ εἰς ἐν μέρος αὐτοῦ π.χ. τὴν μορφήν ἢ τὸ σχῆμα, ἔπειτα εἰς τὸ παράστημα, εἰς τὴν κίνησιν τοῦ λέοντος κ.λ.π.

Ἡ ἐνέργεια αὕτη τῆς νοήσεως λέγεται *ἀνάλυσις*.

Ὅταν ἡ προσοχὴ μου διηυθύνθη εἰς τὸ σχῆμα τοῦ ζῴου καὶ ἀνεγνώρισα αὐτὸ ὡς λέοντα θὰ συνέβη ἀνάπλασις παραστάσεως τῆς εἰκόνης λέοντος τὴν ὁποίαν εἶδον ἄλλοτε· πρὸς τὴν παραστάσιν ταύτην *συγκρίθη* ἡ παρούσα ἐκ τῆς μορφῆς ἐντύπωσις. *Σύγκρισις* λοιπὸν εἶναι ἡ δευτέρα ἐνέργεια τῆς νοήσεως.

Τέλος μετὰ τὴν σύγκρισιν ἐγένετο *σύνθεσις* τοῦ ὑποκειμένου «τὸ ζῷον αὐτὸ» μετὰ τοῦ *κατηγορήματος* «εἶναι λέων» δηλαδὴ τῆς παρουσίας γενικῆς ἐντυπώσεως μετὰ τῆς παραστάσεως τοῦ λέοντος.

Ὡστε πρὸς παραγωγὴν πρωτοτύπου κρίσεως γίνονται τρεῖς μερικαὶ ἐνέργειαι τῆς νοήσεως: ἀνάλυσις, σύγκρισις καὶ σύνθεσις.

Ἄν θέλωμεν νὰ ὀρίσωμεν τὴν κρίσιν θὰ εἰπώμεν :

Κρίσις εἶναι ἡ σύνθεσις δύο ψυχικῶν γεγονότων δι' ἀνάλυσεως καὶ συγκρίσεως παραχθεῖσα.

Ἡ σύνθεσις ὑποκειμένου καὶ κατηγορήματος δὲν γίνεται κατὰ τοὺς νόμους τοῦ συνειρημοῦ, ἀλλὰ κατὰ τὰ λεγόμενα *ἀξιώματα τῆς νοήσεως*. Π. χ. εἰς τὴν πρώτην κρίσιν «τὸ ζῷον αὐτὸ

είναι λέων» ἐφηρμόσθη τὸ *ἀξίωμα τῆς ταυτότητος*, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος ἀναγνωρίζει δύο ὅμοια ἢ τὰ αὐτὰ γεγονότα.

3. Ἐποπτεία.

Ἐάν, ἔχοντες πρὸ τῶν αἰσθήσεών μας τὸν πίνακα Α, σχηματίσωμεν διὰ τῆς νοήσεως πάσας τὰς δυνατὰς κρίσεις περὶ τῶν γνωρισμάτων αὐτοῦ, π. χ.

Ἐπίναξ Α.	εἶναι λεῖος	}	ἐποπτεία τοῦ πίνακος Α.
Ἐπίναξ	χρησιμεύει διὰ νὰ γράφωμεν		
Ἐπίναξ	εἶναι μαῦρος, διότι...		
Ἐπίναξ	εἶναι βαρὺς, κτλ.		

λέγομεν, ὅτι σχηματίζομεν *ἐποπτεῖαν* τοῦ πίνακος Α.

Ἡ *ἐποπτεία αὕτη εἶναι σύνολον κρίσεων, αἱ ὁποῖαι ἐκφράζουσι πάντα τὰ γνωρίσματα ἑνὸς ὄρισμένου ἀντιληπτοῦ ἀντικειμένου*. Βάσις πρὸς μόρφωσιν ἐποπτείας εἶναι σύνθετος ὀλικὴ ἀντίληψις ὄρισμένου ἀντικειμένου περιέχουσα μερικὰς ἀντιλήψεις σχηματισθείσας ἐκ διαφόρων αἰσθήσεων. Ἐνεκα τοῦ τοῦ ἢ ἐποπτεία, π. χ. τοῦ πίνακος Α., περιλαμβάνει κρίσεις, αἱ ὁποῖαι παρήχθησαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μερικῶν ἀντιλήψεων.

Ἐπίναξ εἶναι λεῖος (ἐξ ἀπτικῆς ἀντιλήψεως).

Ἐπίναξ εἶναι βαρὺς (ἐξ ἀντιλήψεως τοῦ βάρους).

Ἐπίναξ εἶναι μαῦρος (ἐξ ὀπτικῆς ἀντιλήψεως).

Ἡ ἐποπτεία δύναται νὰ μορφωθῇ καὶ ἐπὶ τῇ βάσει παραστάσεων. Π. χ. δι' ἀναγνώσεως σχηματίζει τις τὴν ἐποπτεῖαν τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας. Αἱ λέξεις ἀναπλάτιον παραστάσεις, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων σχηματίζονται αἱ κρίσεις. Εἰς τοῦτο συντελεῖ καὶ ἡ φαντασία. Αἱ ἐποπτεῖαι αὗται λέγονται *πνευματικαί*, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς προηγουμένας, αἱ ὁποῖαι ἀποκτιῶνται διὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ λέγονται διὰ τοῦτο *ὄλικά*. Ἡ ἐποπτεία λοιπὸν ἔχει δύο περιεχόμενα, τὸ ἐν λογικόν, τὸ ὁποῖον εἶναι σύνολον

κρίσεών, τὸ δεύτερον ψυχικόν, ἴτοι σύνθετον ὀλικήν παράστα-
σιν ἢ ἀντίληψιν ἐνὸς ἀντικειμένου.

4. Ἐννοια.

Διὰ τῆς λέξεως τρίγωνον, ἐννοοῦμεν πλῆθος ὁμοειδῶν ἀντι-
κειμένων (σχημάτων), ἐπίσης διὰ τῆς λέξεως πίναξ, ἐννοοῦμεν
πλῆθος ὁμοειδῶν ἀντικειμένων, ὅπως καὶ διὰ τῶν λέξεων ἵππος,
λύκος, ἀκρωτήριον, κύκλος κ.λ.π. Αἱ λέξεις αὗται λέγομεν ἀντι-
προσωπεύουν ἐννοίας. Τί εἶναι ἔννοια τριγώνου; θὰ τὸ εὗρωμεν
εὐκόλως, ἂν ἐρωτήσωμεν τί εἶναι τρίγωνον.

Τὸ τρίγωνον εἶναι εὐθύγραμμον σχῆμα	}	ἐννοια τριγώνου
» ἔχει τρεῖς πλευράς		
» ἔχει τρεῖς γωνίας		

Αἱ τρεῖς αὗται κρίσεις ἐκφράζουν τρία γνωρίσματα κοινὰ εἰς
ὅλα τὰ τρίγωνα. Εἶναι δὲ καὶ τὰ μόνα κοινά. Αἱ κρίσεις αὗται
ἀποτελοῦν τὴν ἔννοιαν τοῦ τριγώνου. Ὅμοιος ἔννοια τοῦ ἀκρω-
τηρίου εἶναι: ἄκρα γῆς, ἢ ὅποια εἰσχωρεῖ βαθέως εἰς τὴν θά-
λασσαν.

Ὡστε ἔννοια εἶναι *σύνολον κρίσεων, αἱ ὅποια ἐκφράζουν
τὰ κοινὰ γνωρίσματα πολλῶν ὁμοειδῶν ἀντικειμένων*. Αἱ
ἐννοιαὶ δηλοῦνται συνήθως διὰ μιᾶς λέξεως, ἣτις ἐνίοτε ὡς λέξις
ἐκφράζει ἓν μόνον κοινὸν γνώρισμα· π. χ. τρίγωνον = (τρεῖς γω-
νία), ἀκρωτήριον = (ἄκρα) κ.λ.π. Ἡ λέξις ἀντιπροσωπεύει τὴν
ἐννοιαν καθιστώσα δυνατὴν τὴν διάνοησιν.

Τὸ σύνολον αὐτὸ τῶν κρίσεων λέγομεν ὅτι ἀποτελεῖ τὸ *λογι-
κὸν περιεχόμενον τῆς ἐννοίας*. Πλὴν αὐτοῦ αἱ ἐννοιαὶ ἔχουν καὶ
ψυχικόν, τὸ ὅποιον εἶναι σύνολον ἢ μέρος συνθέτου παραστάσεως.

Διὰ νὰ εὗρωμεν τὸ ψυχικὸν περιεχόμενον τῶν ἐννοιῶν, ἀρκεῖ
νὰ ζητήσωμεν νὰ μᾶς γράψουσι τινές, τί παριστάνουν ἐν ἑαυτοῖς,
καθ' ἣν στιγμήν ἔχουν εἰς τὴν συνείδησίν των ἐννοιάν τινα. Τὸ
παίραμα γίνεται ὡς ἐξῆς: Εἰς τοὺς μαθητὰς τάξεώς τινος δίδομεν

την ἐξῆς ὁδηγίαν. «Θὰ σᾶς ἀπαγγείλω μερικὰς λέξεις, σεις δὲ μεθ' ἐκάστην λέξιν θὰ γράφετε τὴν πρώτην παράστασιν, ποῦ θὰ σᾶς ἔλθῃ στὸ νοῦ (ἢ ὅ,τι θυμηθῆτε)»¹.

Ἐκ τούτου ἐξαγομεν, ὅτι τὸ ψυχικὸν περιεχόμενον μιᾶς ἐννοίας εἶναι παράστασις τις ἀποτελοῦσα κοινὸν ἢ καὶ μὴ κοινὸν γνώρισμα τῆς ἐννοίας. Εἰς ἐκάστην ἀνάπλασιν τῆς ἐννοίας τὸ ψυχικὸν περιεχόμενον μεταβάλλεται.

Αἱ ἔννοιαι, τὰς ὁποίας ἔχουν πολλοὶ ἄνθρωποι περὶ ἀντικει

(1) Τοιοῦτο πείραμα ἐκτελεσθὲν εἰς μαθητοῖας τῆς δευτέρας διδασκαλείου, δηλαδὴ ἡλικίας 16 ἐτῶν, ἔδωκε τὸ ἐξῆς ἀποτέλεσμα:

Εἰς τὴν λέξιν *αὐτοκίνητον* ἔγραψαν 16 μαθήτριά τὰ ἐξῆς:

- 1) τρόμος μὴ μᾶς παρασύρη.
- 2) ταχύτης, σωφέρ, βοή, μυρωδιά.
- 3) ταχύτης.
- 4) ἐκπληξις, φόβος, ἀνεμοζάλη.
- 5) κρότος, σκόνη, θόρυβος, ἀνησυχία.
- 6) ταχύτης, θόρυβος.
- 7) τὸ ταξίδι ποῦ ἔκαμα ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα εἰς τὴν Πρέβεζαν.
- 8) θόρυβος.
- 9) φῶς, θόρυβος.
- 10) τὸ ταξίδι ποῦ ἔκαμα μὲ τὴν μητέρα μου.
- 11) φόβος, βοή, χαρά.
- 12) ἀνησυχία.
- 13) ἐν αὐτοκίνητο γεμᾶτο μὲ ἀνθρώπους.
- 14) ὅτι κόβει τοὺς ἀνθρώπους.
- 15) μέσον συγκοινωνίας.
- 16) πρὸς μετάβασιν ἐπιβατῶν.

Τὰς ἀπαντήσεις ἐπὶ τῶν ἄλλων λέξεων παραλείπομεν.

Ἐάν ἐξετάσωμεν τὰς ἄνω ἀπαντήσεις, θὰ ἴδωμεν, ὅτι πᾶσαι ἐκφράζουσι μερικὰς παραστάσεις, περιλαμβανομένας εἰς τὴν σύνθετον παράστασιν τοῦ αὐτοκίνητου. π. χ. τρόμος, ἐκπληξις, ἀνησυχία, χαρὰ ἐκφράζουσι ἀναπλάσεις συναισθημάτων, τὰ ὁποία διήγειρε τὸ αὐτοκίνητον ταχύτης, σωφέρ, φῶς, ἐκφράζουσι ὀπτικὰς παραστάσεις ἐκ τῆς τοῦ αὐτοκίνητου βοή, κρότος, θόρυβος, ἐπίσης. Αἱ δὲ ὑπ' ἀριθ. 7, 10 καὶ 13 μίαν συγκριμένην σύνθετον παράστασιν.

μένον τινός δὲν ὁμοιάζουν πάντοτε· π. χ. ἐὰν ἐρωτήσωμεν πολλούς, τί εἶναι πατρίς, σφαῖρα, κύλινδρος, πτηνόν, Θεός, θὰ λάβωμεν ποικίλας ἀπαντήσεις, ἐν ᾧ ἑκάστη τῶν λέξεων ἀντιπροσωπεύει μίαν ὠρισμένην ἔννοιαν. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν, ὅτι τὸ περιεχόμενον ἔννοιας τινός εἶναι διάφορον εἰς τοὺς διαφορούς ἀνθρώπους, δηλαδή δὲν περιέχει μόνον τὰ κοινὰ γνωρίσματα, ἀλλὰ καὶ μὴ κοινά, ἢ περιέχει μὲν μόνον κοινά, ἀλλ' οὐχὶ πάντα. Αἱ ἔννοιαι αὗται λέγονται *ψυχικαί*, διότι σχηματίζονται διὰ τοῦ ψυχικοῦ συνειρημοῦ. Ἐν ᾧ αἱ ἔννοιαι αἱ περιλαμβανούσαι μόνον τὰ κοινὰ γνωρίσματα λέγονται *λογικαί*, διότι σχηματίζονται διὰ τῆς νοήσεως.

5. Σχηματισμὸς ψυχικῶν ἐννοιῶν.

Αἱ ψυχικαὶ ἔννοιαι, εἴπομεν, σχηματίζονται διὰ τοῦ ψυχικοῦ συνειρημοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἰσχύουν οἱ νόμοι τοῦ συγχρονισμοῦ καὶ τῆς ὁμοιότητος. Ἄς ἐξετάσωμεν π. χ. πῶς ἐσχηματίσθη εἰς παιδίον ἡ ψυχικὴ ἔννοια τοῦ ἵππου, ἢ ὁποῖα ὑποθέσωμεν ὅτι περιέχει τὰς κρίσεις·

1) τὸ ἄλογο ἔχει τέσσαρα πόδια.	} ψυχικὴ ἔννοια ἵππου
2) τὸ ἄλογο σύρει ἀμάξια.	
3) τὸ ἄλογο καθαλιζέμεν.	

Τὸ παιδίον εἶδε πρώτην φοράν ἵππον καὶ ἤκουσε νὰ τὸν ὀνομάζον «ἄλογο». Ἡ σύνθετος παράστασις τοῦ ζῴου συνεδέθη μὲ τὴν παράστασιν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Γνωρίσματά τινα τοῦ ἵππου ἔκαμαν περισσοτέραν ἐντύπωσιν εἰς τὸ παιδίον, καθὼς π. χ. τὸ ὅτι ἔχει τέσσαρας πόδας, σύρει ἀμάξιας καὶ ἵππεύεται. Ὅταν διὰ δευτέραν φοράν εἶδεν ἵππον, ἀνεγνώρισεν αὐτὸν κατὰ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος καὶ τὰ γνωρίσματα, τὰ ὁποῖα ἔκαμαν εἰς αὐτὸ ἐντύπωσιν, ἀπέκτησαν μείζονα σαφήνειαν. Μετὰ τὴν τρίτην δὲ καὶ τετάρτην ἀντίληψιν τοῦ ἵππου τὰ τρία γνωρίσματα ἐξαίρονται περισσότερο, ἀποκτιῶντα μεγαλυτέραν τάσιν

πρὸς ἀνάπλασιν κατὰ τὴν ἀκοὴν τῆς λέξεως «ἄλογο». Τοιοῦτοτρόπως δέ, ὅταν ἐρωτήσωμεν τὸ παιδίον τί εἶναι ἄλογο, θὰ ἀποκριθῆ «ζῦον ποῦ ἔχει τέσσαρα πόδια, σύρει ἀμάξια καὶ καβαλικεύεται».

Ἐκ τοῦ παραδείγματος τούτου συνάγομεν, ὅτι ἡ ψυχικὴ ἔννοια τοῦ ἵππου ἐσχηματίσθη εἰς τὸ παιδίον ἀκουσίως καὶ χωρὶς τοῦτο νὰ ἔχη εἰς τὸν νοῦν του τοιοῦτον σκοπόν. Ὁ νόμος τοῦ συγχρονισμοῦ καὶ τῆς ὁμοιότητος ἔφερε τοῦτο τὸ ἀποτέλεσμα. Οὕτω πως σχηματίζονται πᾶσαι αἱ ψυχικαὶ ἔννοιαι.

6. Μόρφωσις λογικῶν ἐννοιῶν.

Αἱ λογικαὶ ἔννοιαι σχηματίζονται διὰ τῆς λειτουργίας τῆς νοήσεως ἐκουσίως καὶ συνειδητῶς. Ἄς ἴδωμεν π. χ. πῶς μορφοῦται ἡ ἔννοια τοῦ παραλληλογράμμου.

Ὁ πρῶτος τρόπος εἶναι ὁ ἐξῆς :

1) Λαμβάνομεν δύο ἢ καὶ περισσότερα παραλληλόγραμμα, ὡς τὸ τετράγωνον, τὸ ῥομβοειδὲς ἢ καὶ τὸν ῥόμβον.

2) Σχηματίζομεν τὰς ἐποπτείας αὐτῶν ἐξάγοντες τὰ κοινὰ καὶ μὴ κοινὰ γνωρίσματα.

3) Συγκρίνομεν τὰς τρεῖς ἐποπτείας καὶ εὐρίσκομεν τὰ κοινὰ γνωρίσματα καὶ

4) Συνθέτομεν τὰ κοινὰ.

Ἐποπτεία Α' τετράγωνον.

Ἐποπτεία Β' ῥομβοειδές.

1) τὸ τ. ἔχει τέσσαρας πλευράς.

1) τὸ ρ. ἔχει τέσσαρας πλευράς.

2) τὸ τ. ἔχει τὰς ἀπέναντι πλευράς παραλλήλους.

2) τὸ ρ. ἔχει τὰς ἀπέναντι πλευράς παραλλήλους.

3) τὸ τ. ἔχει τέσσαρας γωνίας ὀρθάς.

3) τὸ ρ. ἔχει τέσσαρας γωνίας μὴ ὀρθάς.

4) τὸ τ. ἔχει τὰς πλευράς ἴσας.

4) τὸ ρ. ἔχει τὰς ἀπέναντι γωνίας ἴσας.

5) τὸ τ. ἔχει πλευράς ἐκ κίμωνίας.

5) τὸ ρ. ἔχει τὰς ἀπέναντι πλευράς ἴσας.

κ. λ. π.

κ. λ. π.

Ἐκ τῆς συγκρίσεως ἐξάγομεν, ὅτι τὰ δύο σχήματα ἔχουν κοινὰς τὰς ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 2 κρίσεις. Ταύτας συνθέτομεν εἰς μίαν ἔννοιαν : *Τὸ τετράπλευρον τὸ ὁποῖον ἔχει τὰς ἀπέναντι πλευρὰς παραλλήλους καλοῦμεν παραλληλόγραμμον.*

Ἄλλὰ δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ παραλληλογράμμου καὶ ὡς ἑξῆς : Δι' ἀναλύσεως τῆς ἀντιλήψεως *μόνον* τοῦ τετραγώνου ἐξάγομεν τὰς ἄνω κρίσεις, τὰς ἀποτελοῦσας τὴν ἐπιπέδιαν αὐτοῦ. Ἐκ τῶν κρίσεων τούτων ἐκλέγομεν, ἀπὸ ὄρισμένου λογικοῦ σκοποῦ ὁρμώμενοι, τὰς ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 2 καὶ σχηματίζομεν τὴν ἔννοιαν τοῦ παραλληλογράμμου. Ἐὰν δὲ λάβωμεν τὰς ὑπ' ἀρ. 1, 2 καὶ 3 σχηματίζομεν τὴν ἔννοιαν τοῦ ὀρθογωνίου. Μετὰ τὴν σύνθεσιν τῶν κρίσεων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸ λογικὸν περιεχόμενον τῆς ἐννοίας, ἀκολουθεῖ ἡ *ἐφαρμογή*, δι' ἧς ἀποδίδομεν τὰ εὐρεθέντα γνωρίσματα καὶ εἰς ἄλλας γνωστὰς ἐννοίας. Οὕτω συνάγομεν π. χ., ὅτι ὁ ῥόμβος εἶναι παραλληλόγραμμον, τὸ ὀρθογώνιον εἶναι παραλληλόγραμμον, τὸ ῥομβοειδὲς εἶναι παραλληλόγραμμον. Διὰ τῆς ἐφαρμογῆς εὐρίσκομεν τὰς ἄλλας γνωστὰς ἐννοίας, αἱ ὁποῖαι ὑπάγονται εἰς τὴν εὐρεθεῖσαν. Τέλος δίδομεν εἰς τὴν ἔννοιαν ἓν ὄρισμένον ὄνομα.

Κατὰ τὴν μόρφωσιν λοιπὸν λογικῶν ἐννοιῶν διὰ τοῦ δευτέρου τρόπου κάμνομεν *ἀνάλυσιν* τῆς ἀντιλήψεως ἑνὸς μόνου ἀντιπροσώπου τῆς ἐννοίας, *σκόπιμον σύνθεσιν* κρίσεων τινῶν καὶ *ἐφαρμογὴν*.

Ἡ ἐκλογή τῶν κρίσεων γίνεται κατὰ ἐπιστημονικοὺς σκοπούς, μὴ ἐξαρτωμένη ἐκ τῶν ἀντικειμένων. Οὕτω π. χ. ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς κατασκευῆς τῶν σχημάτων δύναμαι νὰ ὀρίσω τὸν κύκλον καὶ τὸν κύλινδρον ὡς ἑξῆς : «Κύκλος εἶναι ἐπίπεδος ἐπιφάνεια, ἢ ὁποῖα σχηματίζεται ὑπὸ τῶν σημείων εὐθείας περιστρεφόμενης περὶ τὸ ἐν ἄκρον αὐτῆς». «Κύλινδρος λέγεται τὸ στερεόν, τὸ ὁποῖον σχηματίζεται ὑπὸ τῶν σημείων ὀρθογωνίου περιστρεφόμενου περὶ μίαν τῶν καθέτων αὐτοῦ πλευρῶν». Ὑπάρχοντες ὅμως καὶ ἄλλοι ὄρισμοὶ τοῦ κύκλου καὶ τοῦ κυλίνδρου. Μέχρι τοῦδε

ἐσχηματίσαμεν πλείστα συστήματα φυτῶν καὶ ζώων, μορφώσαντες διαφόρους ἐννοίας ἀναλόγως τῆς ἀποψεως, ἀφ' ἧς ταῦτα ἐξετάζονται. Τὰ γνωρίσματα λοιπόν, τὰ ὁποῖα καλοῦμεν κοινά, δὲν εἶναι γνωρίσματα τῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ τῆς ἐννοίας, διότι διὰ τὰ εἶναι γνωρίσματα τῶν ἀντικειμένων ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν ἀσφαλῆ καὶ τελείαν γνῶσιν τοῦ κόσμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙ

ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΑΝΕΣΘΑΙ

Ι. Περὶ συναίσθημάτων.

Παραδείγματα. Ἡ λιακάδα τὸν χειμῶνα μᾶς εὐχαριστεῖ, ἡ ἐναρξὶς τῆς ἀνοίξεως ἐπίσης· τοῦναντίον ἡ δίψα, ἡ πείνα, ἡ κόπωση, ὁ πόνος, μία ἔρημος περιοχὴ προξενοῦν δυσαρέσκειαν. Ἡ μὲν συμμετρία, ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ ἀρμονία μᾶς εὐχαριστοῦν, τὰ δὲ ἀντίθετα τούτων μᾶς δυσαρεστοῦν. Ἀναμνήσεις διεγείρουσιν ἄλλοτε εὐαρέσκειαν καὶ ἄλλοτε δυσαρέσκειαν. Ἡ ἐπιτυχὴς λύσις προβλήματός τινος μᾶς ἐνθουσιάζει, ἡ δὲ ἀνικανότης πρὸς λύσιν αὐτοῦ μᾶς δυσαρεστεῖ κ.λ.π.

Εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ παραδείγματα ἀναφέρεται εὐαρέσκεια ἢ δυσαρέσκειά τις δι' ἓν γεγονός. *Τὴν εὐαρέσκειαν ἢ τὴν δυσαρέσκειαν δι' ἓν γεγονός ἐκαλέσαμεν συναίσθημα.*

Ἀπὸ τὰ παραδείγματα ἐξάγομεν, ὅτι τὰ συναίσθηματα εἶναι συνειδητὰ εἰς ἡμᾶς ἠνωμένα μὲ ἄλλα ψυχικὰ φαινόμενα. Π. χ. ἡ λιακάδα, τὸ αἶσθημα τῆς δίψης, ἡ ἀντίληψις τοῦ ἐρήμου τόπου, ἡ ἀνάμνησις κλπ. συνυπάρχουν μετὰ τοῦ συναίσθηματος. Τὰ ψυχικὰ ταῦτα γεγονότα θεωροῦνται ὡς προϋπόθεσις, ὡς βάσις, ἀντικείμενον ἢ περιεχόμενον τοῦ συναίσθηματος.

Τὸ συναίσθημα δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ τοῦ γεγονότος, τὸ ὅποιον εἶναι συνειδητὸν μετ' αὐτοῦ, ἀλλὰ ἐκ τοῦ ὅλου σωματικοῦ καὶ πνευματικοῦ ὀργανισμοῦ, δηλαδὴ ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὑποκειμένου. Τὸ ὑποκείμενον διὰ τοῦ συναισθήματος ἐκφράζει ὅτι γεγονός τι παρὸν προξενεῖ ὠφέλειαν ἢ βλάβην εἰς τὸν σωματικὸν καὶ πνευματικὸν ὀργανισμόν. Καὶ ἐὰν μὲν προξενῇ ὠφέλειαν, ἐκφράζει εὐαρέσκειαν, ἐὰν δὲ βλάβην, δυσαρέσκειαν. Π. χ. ἡ λιακάδα μᾶς εὐχαριστεῖ τὸν χειμῶνα, διότι ὠφελεῖ τὸν σωματικὸν ὀργανισμόν, τουναντίον μᾶς δυσαρεστεῖ τὸ καλοκαίρι, διότι βλάπτει αὐτόν.

Ἡ βλάβη ἢ ἡ ὠφέλειά, περὶ ἧς ἀποφαίνεται τὸ συναίσθημα, δυνατὸν νὰ εἶναι πραγματικὴ ἢ φανταστικὴ, ἐξαρτωμένη ἐκ τοῦ ὅλου χαρακτήρος τοῦ ὑποκειμένου. Εἰς τὸν μὴ καπνίζοντα π. χ. τὸ κάπνισμα προξενεῖ ἐνόχλησιν, δυσάρεστον δηλ. συναίσθημα, εἰς δὲ τὸν καπνίζοντα εὐάρεστον. Ἡ κίνησις προκαλεῖ δυσάρεστον συναίσθημα, ἀλλὰ φέρει ὠφέλειαν.

Εἰς τὸ συναίσθημα διακρίνομεν *ποιότητα, ἔντασιν καὶ διάρκειαν*. Ὡς πρὸς τὴν ποιότητα ἔχομεν δύο ὁμάδας συναισθημάτων, *τὰ εὐάρεστα καὶ τὰ δυσάρεστα*.

Ἡ ἔντασις τοῦ συναισθήματος μεταβάλλεται, ἐὰν τὸ γεγονός τὸ ὅποιον ἐπροκάλεσε τὸ συναίσθημα ἐπαναλαμβάνεται: Π. χ. τὸ δυσάρεστον συναίσθημα, ὅπερ ἔδοξίμασε τὴν πρώτην ἡμέραν ὁ φυλακισμένος, σιγὰ σιγὰ μετὰ παρέλευσιν χρόνον τινὸς ἠλαττώθη κατὰ τὴν ἔντασιν. Ἡ εὐαρέσκεια, τὴν ὅποιαν δοκιμάζομεν ἐκ τῆς διὰ πρώτην φοράν θέας ὠραίου τοπίου, μετατρέπεται διὰ τῆς ἐπαναλήψεως εἰς ἀδιαφορίαν. Πολλαὶ ἐργασίαι κοπιώδεις ἐν ἀρχῇ διὰ τῆς ἔξεως γίνονται ἀνεκταί.

Τὸ φαινόμενον αὐτὸ λέγεται *ἀπάμβλυνσις τοῦ συναισθήματος*. Ἡ ἀπάμβλυνσις προχωρεῖ μέχρις ἀλλαγῆς τῆς ποιότητος αὐτοῦ. Π. χ. ὁ Α. μαθητὴς κατ' ἀρχάς ἐξετέλει τὰς σχολικὰς ἐργασίας δυσαρέστως, μετὰ τινα χρόνον ὅμως διὰ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως αὐτῶν αἰσθάνεται εὐχαρίστησιν ἀσχολούμε-

νος εις αὐτάς. Ἐνας τόπος κατ' ἀρχάς ὡς διαμονή μᾶς δυσαρρεστεῖ, διὰ τῆς συνηθείας ὅμως συναισθανόμεθα εὐχαρίστησιν ἐκ τῆς ἐν αὐτῷ διαμονῆς μας. Τὸν συμμαθητὴν πρὸς τὸν ὁποῖον κατ' ἀρχάς δὲν ἠσθανόμεθα συμπάθειαν τώρα ἀγαπῶμεν.

Ἀνάπλασις τοῦ συναισθήματος εἶναι δύσκολος. Π. χ. δύσκολον εἶναι ὁ μαθητὴς Α. νὰ αἰσθανθῇ τώρα τὴν χαρὰν, τὴν ὁποῖαν ἐδοκίμασε πέρυσι, ὅταν ἔλαβε τὸ ἀπολυτήριον. Ἡ ἀνάμνησις θλιβεροῦ γεγονότος προξενεῖ ὀλιγωτέραν λύπην, ἐνίοτε δὲ καὶ χαρὰν. Π. χ. ἡ ἀνάμνησις τῶν πόνων ἀσθενείας μὲ εὐχαριστεῖ, διότι ἐξέφυγον τὸν κίνδυνον.

Ἐπειδὴ πολλά γεγονότα ταυτοχρόνως συμβαίνουν, διεγείρονται εἰς ἡμᾶς καὶ πολλὰ σύγχρονα συναισθήματα. Ταῦτα συγχωνεύονται εἰς ἓν μεικτὸν ὀλικὸν συναίσθημα, τὸ ὁποῖον δινίμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς τὴν συνισταμένην τῶν μερικῶν συναισθημάτων.

Τὰ συναισθήματα, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, ἔχουν σωματικὰς ἐξωτερικὰς ἐκδηλώσεις.

Σωματικαὶ ἐκδηλώσεις τοῦ συναισθήματος εἶναι ἡ μεταβολὴ τοῦ ρυθμοῦ τῆς ἀναπνοῆς, τοῦ σφυγμοῦ, τοῦ ὄγκου τοῦ σώματος μας, αἱ κινήσεις τῶν πεπτικῶν ὀργάνων, τῶν μερῶν τοῦ προσώπου, τῆς χειρὸς καὶ τῶν ποδῶν κλπ. Ἐπίσης ἐννοοῦμεν ἐκ τῆς φυσιογνωμίας ἀτόμου τὴν χαρὰν, τὴν λύπην, τὴν ἐκπληξιν, τὸν φόβον καὶ τὴν ἀπελπισίαν αὐτοῦ. Οἱ ἐκ τῶν σωματικῶν ἐκδηλώσεων ἐρεθισμοὶ μεταβιβαζόμενοι εἰς τὸν ἐγκέφαλον προκαλοῦν ὀργανικὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα συγχωνεύόμενα μετὰ τῶν συναισθημάτων δίδουν εἰς αὐτὰ ἰδιαιτέρον χρῶμα καὶ νέαν ἔντασιν. Τὸ συναίσθημα καταπραΰνεται καὶ ἐν τέλει καταπαύει, ἂμ' ὡς ἐξαφανισθοῦν αἱ σωματικαὶ ἐκδηλώσεις αὐτοῦ. Αἱ σπουδαιότεραι τῶν κινήσεων τούτων εἶναι αἱ ἀναπνευστικαὶ καὶ αἱ τοῦ αἵματος, καὶ διὰ τοῦτο πρὸς καταπράνσιν τοῦ συναισθήματος συνιστοῦν βλαθείας εἰσπνοάς.

2. Μετάδοσις τοῦ συναίσθηματος.

Τὸ συναίσθημα, μολονότι παρακολουθεῖ ἐν γεγονόσ, μεταδίδεται καὶ εἰς ἄλλα. Π. χ. ἡ εἶδησις τοῦ θανάτου προσφιλοῦς προσώπου διήγειρεν εἰς ἐμὲ δυσάρεστον συναίσθημα. Ἐνεκα τούτου δὲν μοῦ ἀρέσει ὁ περίπατος, ἡ συναναστροφή τῶν ἄλλων, αἱ πανηγύρεις, τὸ θέατρον κλπ. Εἰς ὅλα αὐτὰ μετεδόθη ἡ δυσἀρέσκεια ἐξ αἰτίας τοῦ θανάτου. Αὐτὸ τὸ φαινόμενον λέγεται **ἀκτινοβολία τοῦ συναίσθηματος**.

Συναίσθημα, ὅπερ διαρκεῖ ἐπὶ μακρόν, μεταδιδόμενον εἰς πάντα τὰ ψυχικὰ γεγονότα, λέγεται **διάθεσις**· π. χ. σταθερὰ **αἰσιοδοξία** καὶ **ἀπαισιοδοξία** εἶναι μία ἔμφυτος ἢ καὶ ἐπίκτητος **διάθεσις**.

Τὸ συναίσθημα ἀτόμου τινὸς δύναται νὰ μεταδοθῆ οὐχὶ μόνον εἰς ἄλλα ψυχικὰ γεγονότα αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα ἄτομα. Ἡ μετάδοσις αὕτη γίνεται διὰ τῶν ἔξωτερικῶν σωματικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ συναίσθηματος. Π. χ. ὅταν βλέπωμεν ἢ ἀκούωμεν ἀνθρώπους κλαίοντας, δυνατόν νὰ συγκινηθῶμεν. Ἄνθρωπος καταληφθεὶς ὑπὸ πανικοῦ μεταδίδει αὐτὸν καὶ εἰς τὸν ἀντιληφθέντα τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πανικοῦ. Ἡ ὀργὴ προκαλεῖ πολλάκις ὀργὴν καὶ ἡ ἀγάπη ἀντίστοιχον ἀγάπην.

3. Εἶδη συναισθημάτων.

Τὰ συναισθήματα, ἀναλόγως τοῦ περιεχομένου ἢ τῶν ψυχικῶν γεγονότων, πρὸς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται, διαιροῦνται εἰς **ὕλικὰ** ἢ **κατώτερα** καὶ εἰς **πνευματικὰ** ἢ **ἀνώτερα** συναισθήματα.

Ι. Ὑλικὰ συναισθήματα. Ἡ εὐχαρίστησις, τὴν ὁποίαν συναίσθανόμεθα, ὅταν πίνωμεν τὸ καλοκαίρι δροσερὸν νερό, ὅταν τρώωμεν μὲ ὄρεξιν, ὅταν μυρίζωμεν τριαντάφυλλον, ὅταν τὸν χει-

μῶνα ἔχωμεν θέρμανσιν, ὅταν βλέπωμεν ὄρισμένους συνδυασμούς χρωμάτων, ὅταν ἀκούωμεν ὄρισμένους ἁρμονικοὺς ἤχους, ἢ ἡ δυσαρέσκεια κατὰ τὴν πόσιν ψυχροῦ ὕδατος τὸν χειμῶνα, ἢ κατὰ τὴν ἐπαφὴν λίαν ψυχροῦ ἀντικειμένου ἢ ζῳίου π. χ. ὄφeos, κατὰ τὴν ὄσφρησιν ὄρισμένων ὀσμῶν, ἢ τὴν γεῦσιν ἀσυνήθων φαγητῶν, κατὰ τὴν ἀκοὴν τῶν θορυβῶν ἢ τὴν θεῶν ἀσυμμέτρων γραμμῶν κλπ., πάντα ταῦτα εἶναι *ὄλικά συναισθήματα*.

Εἰς τὰ ὄλικά συναισθήματα τὸ περιεχόμενον ἢ τὸ ψυχικὸν γεγονός, πρὸς ὃ ἀναφέρονται ἢ ἀπὸ τὸ ὁποῖον προκαλοῦνται, εἶναι αἰσθημά τι· π. χ. εἰς τὰ ἄνω παραδείγματα γευστικὸν καὶ δερμικὸν αἰσθημα ἐκ τοῦ ὕδατος, ὀσμὴ ἐκ τοῦ τριανταφυλλοῦ, τὸ σύνθετον αἰσθημα ἐκ τῆς λήψεως τοῦ φαγητοῦ κλπ.

Τὰ ὄλικά συναισθήματα ὠνομάσαμεν εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ αἰσθημάτων καὶ *τόνους τοῦ αἰσθήματος*.

Ἐκ τῶν αἰσθημάτων, τὰ ὀργανικά, τὰ γευστικά, τὰ ὄσφραντικά καὶ τὰ ἄπτικά, αἴτινα συνδέονται μετὰ τῶν ἀναγκῶν τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ, διεγείρουν τὰ ἰσχυρότερα ὄλικά συναισθήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι καὶ ἰσχυρότατα ἐλατήρια τῶν πράξεών μας.

Ἡ αὔξησις τῆς ἐντάσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ ἐπιφέρει καὶ αὔξησιν τῆς ἐντάσεως τοῦ συναισθήματος, ἀλλὰ μέχρις ὀρίου τινός, πέραν τοῦ ὁποῖου ἐπέρχεται μεταβολὴ τῆς ποιότητος τοῦ συναισθήματος. Π. χ. ὅσον αὐξάνεται ἡ θερμοκρασία ψυχροῦ δωματίου τόσον καὶ εὐχαριστούμεθα ὅταν ὀμως τοῦτο ὑπερθερμανθῆ, δυσαρεστούμεθα. Μέτριοι ἐρεθισμοὶ εὐχαριστοῦν, ἰσχυροὶ ὀμως προκαλοῦν δυσαρέσκειαν, π. χ. ἐκτυφλωτικὸν φῶς, ἰσχυρὸς θόρυβος, μεγάλον βάρος κλπ.

II. Πνευματικά ἢ ἀνώτερα συναισθήματα.

Παράδειγματα. Εὐχαριστοῦμαι ὅταν κατανοῶ τὸ μάθημα, ὅταν ἀντιλαμβάνωμαι ὅτι προοδεύω εἰς τὰ μαθήματα, ὅταν ἀκούω συναυλίαν, ὅταν βλέπω ὄραιοιον τοπίον, ὅταν βλέπω τὸν

φίλον μου Α μετά μακρὰν ἀπουσίαν, ὅταν ἀναγινώσκω τὰ κατορθώματα τῶν προγόνων, ὅταν ἐφορτάζῃ ὁ πατέρας, ὅταν σκέπτομαι ὅτι διὰ τῆς ἐπιμελείας καὶ ἐργασίας θὰ γίνω κοινωνικὸς παράγων, ὅταν πράττω τὸ καθήκον μου κλπ.

Τοῦναντίον δυσαρεστοῦμαι διὰ τὰ ἀντίθετα τούτων, δηλαδή, ὅταν δὲν προοδεύω εἰς τὰ μαθήματα, ὅταν δὲν δύναμαι νὰ ἀκούω τὴν συναυλίαν, ὅταν βλέπω ἐρημωμένον τόπον κλπ.

Εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ συναισθήματα τὸ περιεχόμενον ἦτο σύνθετον τι γεγονός, ἀντίληψις, παράστασις, σκέψις, ἐποπτεία, ἔννοια. Π. χ. τὸ μάθημα, ἡ πρόοδος εἰς τὰ μαθήματα, ἡ συναυλία, τὸ ὠραῖον τοπεῖον, ἡ ἀντίληψις τοῦ φίλου μου Α, τὰ κατορθώματα τῶν προγόνων κλπ. εἶναι σύνθετα ψυχικὰ φαινόμενα.

Ὡστε ἀνώτερα συναισθήματα λέγονται ὅσα ἀναφέρονται εἰς σύνθετα ψυχικὰ φαινόμενα, δηλαδή εἰς ἀντιλήψεις, παραστάσεις καὶ νοήματα.

Κατωτέρω θὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερῶς τὰ διάφορα εἶδη τῶν πνευματικῶν συναισθημάτων.

1. Τὸ αὐτοσυναίσθημα.

Ἡ αὐτοσυνείδησις. Ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας ὁ ἄνθρωπος ἀποκίτῃ αὐτοσυνείδησιν, δηλαδή γινώσκει, ὅτι εἶναι ἄτομον (πρόσωπον) κεχωρισμένον τῶν ἄλλων, μὲ ἴδιον σῶμα καὶ πνεῦμον. Εἰς τοῦτο συντείνει 1) τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον προκαλεῖ συνεχεῖς μεταβολὰς εἰς τὴν συνείδησιν καὶ ἔνεκα τούτου θεωρεῖται ἡ σκοτεινὴ βάση τῆς προσωπικότητος. 2) Ἡ σύνδεσις κατὰ τοὺς νόμους τοῦ συνειρημοῦ τοῦ περιεχομένου τῶν πεδίων τῆς συνειδήσεως, ἡ κατάταξις, διατήρησις καὶ ἀνάπλασις αὐτῶν, διότι ταῦτα παράγουν τὸ φαινόμενον τῆς ἐνότητος τῆς συνειδήσεως, δηλαδή τὴν αὐτοσυνείδησιν. 3) Ἡ βουλητικὴ πράξις, διὰ τῆς ὁποίας τὸ ἄτομον τρόπον τινὰ ἀντιλαμβάνεται ἑαυτὸ ὡς τὸ αἷτιον ἀποτελεσμάτων τινῶν.

Κατὰ ποῖον ἀκριβῶς χρόνον ἀποκτᾶται ἡ αὐτοσυνείδησις δὲν εἶναι ὀρισμένον. Τινὲς ψυχολόγοι λέγουν, ὅτι αὕτη θεωρεῖται παραχθεῖσα, ὅταν τὸ παιδίον κάμνη χρῆσιν τῆς ἀντωνυμίας *ἐγώ*, ἄλλοι δὲ ὅταν ἀναγνωρίσῃ τὴν εἰκόνα του εἰς τὸν καθρέπτην.

Ἡ αὐτοσυνείδησις σὺν τῷ χρόνῳ γίνεται σαφεσιέρα καὶ περιλαμβάνει ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ τῆς προσωπικότητος, πραγματικὰ ἢ καὶ φανταστικά.

Πᾶν ὅ,τι προάγει τὸ οὕτω μορφωθὲν ἐγὼ διεγείρει συναισθημα εὐάρεστον, πᾶν δὲ ὅ,τι βλάπτει τὸ ἐγὼ δυσάρεστον. Π. χ. μετ' εὐχαριστήσεως παρατηροῦμεν τὴν σταθερὰν ὑγείαν μας, τὴν ἐπιτυχίαν εἰς τὰς ἐργασίας μας, τὸ *θάρος* καὶ τὴν *αὐτοπεποίθησιν* ποῦ ἔχομεν εἰς τὰς διαφόρους περιστάσεις τῆς ζωῆς μας. Τοῦναντίον τὰ σφάλματα καὶ ἡ συνεχὴς ἀποτυχία εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις μας γεννᾷ εἰς ἡμᾶς *ὀλιγοψυχίαν*, *μετάνοιαν*, *αὐτοπεριφρόνησιν* καὶ *ἐντροπήν*.

Τὸ αὐτοσυναίσθημα ἔχει ἰσχυρὰν τάσιν ἀκτινοβολίας πρὸς ἄλλα γεγονότα τὰ ὁποῖα ἔχουν σχέσιν τινὰ μὲ τὸ ἐγὼ. Π. χ. ἡ ἐνδυμασία μας, τὰ βιβλία μας, τὸ σπίτι μας, ἡ ἰδιοκτησία μας, τὸ παιδί μας, τὸ χωριό μας, τὸ σκυλάκι μας κλπ. ἀποτελοῦν περιοχὴν πρὸς τὴν ὁποίαν ἐκτείνεται τὸ ἐγὼ μας καὶ συνεπῶς καὶ τὸ αὐτοσυναίσθημα· πᾶν ὅ,τι ὠφελεῖ ταῦτα μᾶς εὐχαριστεῖ, πᾶν ὅ,τι τὰ βλάπτει μᾶς δυσαρεστεῖ. Οὕτω λυπούμεθα διότι ἡ περιουσία μας ἐλαττοῦται, διότι τὸ σπίτι μας ἔπαθε ζημίαν τινὰ, ἢ διότι κατηγοροῦν τὸ χωριό μας. Χαίρομεν ἀφ' ἑτέρου ὅταν αὐξάνῃ ἡ ἰδιοκτησία μας, ὅταν προοδεύῃ τὸ παιδί μας κτλ.

Τὸ αὐτοσυναίσθημα στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐμφύτου κλίσεως νὰ ἀγαπῶμεν τὸν ἑαυτὸν μας, *τῆς φιλαυτίας*.

Ὁ ἔχων αὐτοπεποίθησιν, θάρρος, αὐτοεκτίμησιν δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὰς γνώμας καὶ τὰς πρᾶξεις τῶν ἄλλων, δὲν ἔχει ἀνάγκην τῆς ἐπιδοκιμασίας τῶν ἄλλων ἵνα πράξῃ ὅ,τι νομίζει ὀρθόν, δὲν ζητεῖ ξένας βοηθείας οὔτε προσβάλλεται, ὅταν οἱ ἄλλοι δὲν ἀναγνωρίζουν τὴν ἀξίαν του. Τοιοῦτοτρόπως τὸ

τοιούτον αὐτοσυναίσθημα ἐλευθερώνει τὸν ἔχοντα αὐτὸ ἀπὸ τῆς μετὰ τῶν ἄλλων ἐξαρτήσεως καὶ συντελεῖ εἰς τὴν αὐτοαγωγήν.

Ὅταν ὁμως τὸ αὐτοσυναίσθημα στηρίζεται εἰς ἐσφαλμένην αὐτογνωσίαν τότε καταντᾷ εἰς ἔπαρσιν, ἀλαζονείαν, ὑπερηφάνειαν καὶ αὐθάδειαν.

2. Τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς.

Τιμὴ εἶναι ἡ καλὴ ἰδέα, τὴν ὁποίαν οἱ ἄλλοι ἐσχημάτισαν περὶ τῆς ἀξίας τῆς προσωπικότητος ἡμῶν, εἶναι ἡ περὶ ἡμῶν ἠθικὴ παράστασις εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἄλλων. Ὅταν π. χ. λέγωμεν, αὐτὸς ἔχει *τιμὴν* παρὰ τῇ κοινωνίᾳ, σημαίνει, ὅτι οἱ ἄλλοι ἀναγνωρίζουν εἰς αὐτὸν κάποιαν ἀξίαν. Διακρίνομεν πολλὰ εἶδη τιμῆς, *ἐπαγγελματικὴν, οἰκογενειακὴν, ἀνθρωπιστικὴν, κοινωνικὴν* κ. λ. π. Ἐπαγγελματικὴν τιμὴν ἔχει ἐκεῖνος, διὰ τὸν ὅποιον ὅλοι φρονοῦν, ὅτι ἐργάζεται καλῶς τὸ ἐπάγγελμα του· οἰκογενειακὴν ὁ θεωρούμενος καλὸς οἰκογενειάρχης, ἀνθρωπιστικὴν, ὁ νομιζόμενος ὡς ἄνθρωπος μορφωμένος γενικῶς, καὶ κοινωνικὴν, ὁ ἔχων πολλὰς σχέσεις κοινωνικὰς καὶ ἐνδιαφερόμενος διὰ τὰ ζητήματα τῆς κοινωνίας.

Θέλομεν φύσει οἱ ἄλλοι νὰ ἔχουν καλὴν ἰδέαν περὶ ἡμῶν· πᾶν δὲ ὅ,τι ὠφελεῖ ἢ βλάπτει αὐτήν, προξενεῖ εὐαρέσκειαν ἢ δυσαρέσκειαν, ὀνομαζομένην *συναίσθημα τιμῆς*. Συναίσθημα τῆς τιμῆς εἶναι τὸ μετ' αὐτῆς ἐμφανιζόμενον συναίσθημα. Οὕτω λυπούμεθα, ὅταν μᾶς προσβάλλουν ἐνώπιον τοῦ κόσμου, ἢ ὅταν μᾶς συκοφαντοῦν, διότι χάνομεν τὴν τιμὴν, δηλ. τὴν καλὴν ἰδέαν τῶν ἄλλων περὶ τῆς ἀξίας μας. Τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς ἐμφανίζεται ὡς *φιλοτιμία, φιλοδοξία, ἐπιδοκιμασία, ματαιοδοξία, φιλοπρωτία, καταισχύνη, αἰδῶς* κλπ.

Τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς, ἀντιθέτως πρὸς τὸ αὐτοσυναίσθημα, ἐξαρτᾷ τὸ ἐγὼ ἀπὸ τοῦ περιβάλλοντος αὐτοῦ. Παρορμᾷ τὸ ἄτομον νὰ ἐπιδιώκῃ διὰ τῆς τῶν ἄλλων ὠφελείας τὴν ἐκτί-

μησιν αὐτῶν καὶ συνδέει τὸ ἄτομον μετὰ τοῦ κόσμου. Ἡ ἐπιδοκιμασία, ἡ ἀμοιβή, ὁ ἔπαινος καὶ πᾶσα τιμωρία τῆς κοινωνίας ἔχει μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς βουλήσεως τοῦ ατόμου. Ἐλλείψει τοιοῦτου συναισθήματος χαρακτηρίζεται ὡς *ἀφιλοτιμία* καὶ *ἀνάδεια*. Ἐπειδὴ ἡ ἀξία τοῦ προσώπου κρίνεται κατὰ ξένην περὶ αὐτοῦ κρίσιν, φέρει αὐτὸ εἰς ἐξάρτησιν ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἔνεκα τῆς ὁποίας τὸ συναισθημα τῆς τιμῆς δύναται νὰ λάβῃ ἐπιβλαβεῖς ὑπερβολάς, ἐκφυλιζόμενον εἰς *δοξομανίαν*, *δουλοπρέπειαν* καὶ *ματαιοδοξίαν*, ὑποτάσσει εὐτυχίαν καὶ ἡσυχίαν εἰς τὰς γνώμας καὶ τὴν αὐθαιρεσίαν τῶν ἄλλων.

Ἡ ὀρθὴ μόρφωσις τοῦ συναισθήματος τῆς τιμῆς συνίσταται εἰς τὸ ἐπιζητεῖν τὴν τιμὴν διὰ πραγματικὴν ἀξίαν τοῦ ἐγῶ ἢ διὰ πραγματικὰς ὠφελείας πρὸς τὴν κοινωνίαν, ἢ τὸ ἐπιζητεῖν τὴν τιμὴν ἀπὸ τοῦς τιμίους καὶ ἀγαθοὺς ἀνθρώπους.

3. Τὸ θρησκευτικὸν συναισθημα.

Θρησκευτικὸν συναισθημα εἶναι τὸ ἐμφανιζόμενον μὲ τὰς παραστάσεις ἢ τὴν ἔννοιαν περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς (θρησκείαν). Ἐκδηλοῦται πρῶτον ὡς συναισθημα τῆς ἰδίας ἡμῶν *ἀδυναμίας* καὶ *ἐξαρτήσεως* ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὡς δημουργοῦ καὶ ἡγέτου τῶν ἀνθρωπίνων τυχόν. Ὡς συναισθημα *φόβου Θεοῦ* τιμωροῦντος καὶ ἀνταμείβοντος, ὡς συναισθημα *σεβασμοῦ* τοῦ Θεοῦ, ὡς τελειοτάτου ὄντος, ὡς συναισθημα *ἐμπιστοσύνης*, *ἐλπίδος*, *εὐγνωμοσύνης* καὶ *ἀγάπης*, συνδεόμενον μὲ τὴν ἔννοιαν ἀγαπητοῦ καὶ ἀγαθοῦ Θεοῦ. Ἄλλαι ἐκδηλώσεις αὐτοῦ εἶναι ἡ *εὐλάβεια*, ἡ *ταπεινοφροσύνη*, ἡ *εὐσέβεια*, ἡ *προσευχὴ* καὶ ἡ *πίστις* πρὸς τὸν Θεόν.

Τὸ θρησκευτικὸν συναισθημα ἔχει μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς βουλήσεως. Ὁ θεοσεβὴς φροντίζει νὰ προσαρμόσῃ τὰς πράξεις αὐτοῦ κατὰ τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ. Εὐρίσκει δὲ εἰς τὰς δυσκολωτέρας στιγμὰς τοῦ βίου του στήριγμα καὶ παρηγορίαν. Τὸ θρη-

σκευτικὸν συναίσθημα εἶναι δύναμις, ἣς μετέβαλε καὶ μεταβάλλει τοὺς ἀνθρωπίνους πολιτισμούς, εἶναι πηγὴ πλείστων ἀρετῶν καὶ μεγάλων ἠθικῶν ἔργων.

Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα γεινᾶται εἰς τὸ παιδίον ἐνωρίς, διότι ἐπικουρεῖ διὰ τὴν παραγωγὴν αὐτοῦ τὸ συναίσθημα τῆς ἐξαρτήσεως, ἐμπιστοσύνης καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς τοὺς γονεῖς, καθὼς καὶ τὸ συναίσθημα τῆς ἰδίας ἀδυναμίας, τὸ ὁποῖον βαθέως αἰσθάνεται τὸ παιδίον. Αἱ εὐσεβεῖς ἔξεις τοῦ οἴκου ἀποτελοῦν εὐνοϊκὸν περιβάλλον διὰ τὴν προαγωγὴν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος τῶν τέκνων.

Διὰ πειραμάτων ἀπεδείχθη, ὅτι τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα τοῦ παιδίου ἐξαρτᾶται μᾶλλον ἀπὸ ἐποπτικῶν συγκεκριμένον περιεχόμενον τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς παρὰ ἀπὸ θρησκευτικῆς διδασχίας, δηλαδὴ ἀπὸ τὰς τελετάς, ἀπὸ τὰς προσευχάς, ἀπὸ τὰς ἀγίας εἰκόνας καὶ ἄλλα θεάματα τῆς ἐκκλησίας.

Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἐκφυλίζεται εἰς *θρησκοληψίαν*, *μισαλλοδοξίαν*, *θρησκευτικὸν φανατισμόν*, τὰ ὁποῖα ἐγένοντο αἰτία πολλῶν κακῶν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

4. Τὸ καλαισθητικὸν συναίσθημα.

Ὅταν βλέπωμεν ὄραϊον πρόσωπον, ὄραϊαν τοποθεσίαν, ὄραϊαν εἰκόνα, ὄραϊαν στάσιν, ὅταν ἀκούωμεν καλὴν μουσικὴν, συναισθανόμεθα μετὰ τοῦ γεγονότος καὶ εὐχαρίστησιν τινα. Τοῦναντίον, ὅταν βλέπωμεν ἄσχημον ἄνθρωπον ἢ ἄσχημον εἰκόνα, συναισθανόμεθα δυσαρέσκειαν· ἢ εὐαρέσκειαν καὶ ἢ δυσαρέσκειαν αὕτη εἶναι τὸ *καλαισθητικὸν συναίσθημα*.

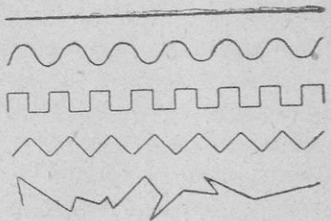
Καλαισθητικὸν συναίσθημα λοιπὸν εἶναι ἢ εὐαρέσκειαν ἢ ἢ δυσαρέσκειαν, ἢ ὁποῖα συνοδεύει τὴν ἀντίληψιν ἢ παράστασιν τοῦ ὄραϊοῦ ἢ τοῦ ἀσχήμου.

Διακρίνομεν δύο εἶδη καλαισθητικῶν συναισθημάτων, *ἀπλᾶ* καὶ *σύνθετα*.

Ἀπλᾶ καλαισθητικά συναισθήματα εἶναι τὰ ἑξῆς :

1) *Συναίσθημα ἁρμονίας ἤχων καὶ χρωμάτων.* Π. χ. ἡ ὀγδόη, ἡ πέμπτη, ἡ τετάρτη, ἡ μεγάλη καὶ μικρὰ τρίτη, καὶ ἡ μεγάλη καὶ μικρὰ ἕκτη τῆς μουσικῆς κλίμακος προξενοῦν εὐαρέσκειαν πάντα τὰ ἄλλα διαστήματα παράγουν τὸ δυσάρεστον συναίσθημα τῆς *δυσᾶρμονίας*. Ὁ συνδυασμὸς συμπληρωματικῶν χρωμάτων ἀρέσει περισσότερο, π. χ. τοῦ ἐρυθροῦ μὲ τὸ πράσινον, τοῦ κίτρινου μὲ τὸ ἰώδες, τοῦ κυανοῦ μὲ τὸ χρυσοεῖδες.

2) *Συναίσθημα συμμετρίας.* Π. χ. ἐκ τῶν γραμμῶν τῆς ἐπομένης εἰκόνας

αἱ τέσσαρες πρῶται ἀρέσκουν, ἡ πέμπτη ὁμως ὄχι.

Ἐπίσης ἀρέσκουν περισσότερο τὰ ὀρθογώνια, τῶν ὁποίων αἱ πλευραὶ ἔχουν τὴν σχέσιν 8 : 5 ἢ 13 : 8. Ἡ σχέση αὕτη λέγεται χρυσὴ τομὴ. Εἰς τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς ναοὺς εὐρίσκωμεν τὴν σχέσιν ταύτην, ἐπίσης σήμερον εἰς τὸ σχῆμα τῶν βιβλίων, ἐπισκεπτηρίων, φακέλλων κ.λ.π.

3) *Συναίσθημα ῥυθμοῦ.* Ὁ ῥυθμὸς παράγεται διὰ τῆς κανονικῆς ἐπαναλήψεως τῶν ἐντυπώσεων. Διακρίνομεν διαφοροὺς ῥυθμοὺς ἐκ τῆς διαφοροῦ ταχύτητος, τῆς διαρκείας καὶ τοῦ τονισμοῦ τῶν ἐντυπώσεων. Εἰς τὸν προφορικόν λόγον, εἰς τὴν μουσικὴν καὶ εἰς τὴν ποίησιν ἔνεκα τῆς διαδοχῆς τῶν ἐντυπώσεων προκύπτει ῥυθμὸς. Ὁ ῥυθμὸς διεγείρει συναισθήματα, τὰ ὁποῖα λέγονται *συναισθήματα ῥυθμοῦ*.

Σύνθετα καλαισθητικά συναισθήματα εἶναι ὅσα διεγείρονται

ἐκ τῆς ἀντιλήψεως συνθέτου τινὸς καλλιτεχνήματος· π.χ. ἐκ τῆς θέας μιᾶς εἰκόνας, ἢ ἀγάλματος, ἢ οἰκοδομήματος ἢ ἀκροάσεως συναυλίας.

Τὰ ἀπλᾶ καλαισθητικὰ συναισθήματα διεγείρονται καὶ εἰς τοὺς παῖδας καθ' ὃν τρόπον καὶ εἰς τοὺς ὠρίμους, δηλαδή ἡ συμμετρία καὶ ὀρισμένοι ῥυθμοὶ ἀρέσκουν εἰς ὅλους· τουναντίον δὲ ἀπαρέσκουν ἢ δυσαρμονία καὶ ἡ ἀσυμμετρία. Εἰς τὰ ἀπλᾶ καλαισθητικὰ συναισθήματα, τὸ συναίσθημα ἐξαρτᾶται μᾶλλον ἐκ τοῦ ἀντικειμένου, ἢ δὲ καλαισθητικῆς κρίσεως ὀφείλεται μᾶλλον εἰς ἔμφυτον προδιάθεσιν. Εἰς τὰ σύνθετα ὁμως τὸ συναίσθημα ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, ἐκ τῶν παραστάσεων, τὰς ὁποίας ἔχει μορφώσει περὶ τοῦ ὄραίου. Διὰ τοῦτο παρατηρεῖται ποικιλία καλαισθητικῶν κρίσεων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου. Εἰς ἓνα ἀρέσκει ὀρισμένη εἰκὼν, εἰς ἄλλον δὲν ἀρέσκει. Εἰς τὸν Πενὰν ἡ θεὰ τῶν ἐρειπωμένων μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως διήγειρε τόσον ἰσχυρὸν καλαισθητικὸν συναίσθημα, ὥστε παρεκίνησεν αὐτὸν νὰ γράφῃ τὴν γνωστὴν προσευχὴν. Τοιαύτην ἐντύπωσιν δὲν προξενεῖ εἰς ἄλλους, διότι δὲν ἔχουν μελετήσει ὡς ὁ Πενὰν τὸν ἀρχαῖον κόσμον καὶ τὴν τελειότητα τῶν ἔργων τούτων.

Διὰ τοῦτο λέγομεν, ὅτι τὰ σύνθετα καλαισθητικὰ συναισθήματα μορφώνονται διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς μελέτης τῶν ὄραίων ἔργων.

Πολλάκις ἡ ἀντίληψις ὄραίου ἀντικειμένου διεγείρει μετὰ τοῦ καλαισθητικοῦ συναισθήματος καὶ ζωηρὰν ἐπιθυμίαν ἀποκτήσεως αὐτοῦ· π. χ. ὅταν θαυμάζω τὴν ὠραιότητα ἐξοχικῆς τινοῦ ἐπαύλεως συγχρόνως σκέπτομαι «πόσον ὠραῖα θὰ ἦτο νὰ ἦτο ἰδική μου». Ἡ θεὰ ὠραία κατοικίας διεγείρει εἰς μὲν τὸν ἰδιοκτήτην αὐτῆς μετὰ τῶν καλαισθητικῶν συναισθημάτων καὶ τὸ αὐτοσυναίσθημα, εἰς δὲ τὸν πτωχὸν ἄστεγον τὸ συναίσθημα τοῦ φθόνου. Ἡ εἰκὼν τοῦ Ραφαὴλ διεγείρει καλαισθητικὸν ἅμα καὶ θρησκευτικὸν συναίσθημα. Εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ παραδείγματα τὸ παραγόμενον συναίσθημα ἦτο *μεικτόν*. Συνήθως

δὲ τοιαῦτα συναισθήματα διεγείρονται. Ἐὰν ἡμεῖς ἐξετάζωμεν ταῦτα χωριστὰ πράττομεν τοῦτο χάριν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναλύσεως τῶν συνθέτων ψυχικῶν φαινομένων.

Τὸ καλαισθητικόν, ἀπλοῦν ἢ σύνθετον, συναισθημα διὰ νὰ ἔχη ἐξευγενιστικὴν ἐπίδρασιν πρέπει νὰ μὴ ἀναμιγνύεται μετ' ἄλλων συναισθημάτων.

Οἱ καλλιτέχνη παριστοῦν οὐχὶ ὅπως πράγματι εἶναι ἐν γηγόνος, ἀλλὰ ὡς ἔπρεπε νὰ εἶναι, ὡς *ιδεῶδες*, ὡς *ιδανικόν*. Πιλοὶ δραματικοὶ συγγραφεῖς, οἱ ποιηταί, οἱ ζωγράφοι παριστάνουν διὰ τῆς φαντασίας καταστάσεις καὶ πρόσωπα μὴ πραγματικῶς ὑπάρχοντα, ὡς οὗτοι ἐκθέτουσι ταῦτα, διὰ τοῦτο τὰ ἔργα τῶν ἔχουν ἐξευγενιστικὴν ἐπίδρασιν, διότι διεγείρουν τὴν εὐχάριστον διὰ τὰς ιδεῶδεις καταστάσεις, τὰς ὁποίας δὲν συναντῶμεν εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν, καὶ αἰρουσιν οὕτω ἡμᾶς ὑπεράνω τοῦ κοινοῦ καὶ τετριμμένου. Ἀφ' ἐτέρου παρέχουν ἀνιδιοτελεῆ χαρὰν διὰ τὸ ὄραϊον ἣτις εἶναι προοίμιον τῆς θρησκευτικότητος καὶ τῆς ἠθικότητος. Ὑπάρχει τοιαύτη συγγένεια μεταξὺ τοῦ ὄραϊοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, ὥστε ἐκφράζομεν μὲ τὴν λέξιν *καλὸν* τὸ ὄραϊον καὶ τὸ ἀγαθόν, καὶ μὲ τὴν λέξιν *αἰσχροὺν* τὸ ἄσχημον καὶ τὸ κακόν.

5. ^π Τὸ διανοητικὸν συναισθημα.

Ὅταν μαθητὴς εὕρη τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, συναισθάνεται χαρὰν, ἐπίσης, ὅταν εὐκόλως κατανοῇ τὸ διδασκόμενον μάθημα, καὶ ἐν γένει, ὅταν μανθάνῃ νέας γνώσεις. Εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς ἱστορίας, ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἠσθάνθη τὸσαύτην χαρὰν ἐκ τῆς λύσεως τοῦ γνωστοῦ Πυθαγορείου Θεωρήματος, ὥστε ἐθυσίασεν εἰς τὸν Θεὸν 100 βοῦς. Ἀφ' ἐτέρου ἢ μὴ κατανοήσις τοῦ μαθήματος καὶ ἢ μὴ λύσις τοῦ προβλήματος προξενεῖ εἰς τὸν μαθητὴν λύπην.

Ἡ εὐαρέσκεια ἢ ἡ δισαρέσκεια εἰς τὰ ἄνω παραδείγμα-

τα παρακολουθεῖ τὴν αὔξησιν ἢ μὴ τῶν γνώσεων ἢ τὴν λειτουργίαν τῆς νοήσεως καὶ τῶν ἄλλων πνευματικῶν λειτουργιῶν. Τὰ συναισθήματα ταῦτα λέγονται *διανοητικά*.

Διανοητικὰ συναισθήματα λέγονται, ὅσα παρακολουθοῦν τὴν αὔξησιν τῶν γνώσεων ἢ τὴν λειτουργίαν τῆς διανοήσεως, καὶ εἶναι εὐάρεστα μὲν, ἂν αἱ γνώσεις μας αὐξάνουν, ἢ αἱ πνευματικαὶ λειτουργίαι προάγωνται, δυσάρεστα δέ, ἂν αἱ γνώσεις δὲν αὐξάνουν καὶ αἱ πνευματικαὶ λειτουργίαι δὲν προάγωνται.

Τὰ διανοητικὰ συναισθήματα παρακινοῦν τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων καὶ αὔξησιν τῶν γνώσεων. Ἐπίσης εἶναι τὰ ἰσχυρὰ ἐλατήρια τῆς βουλήσεως τῶν μεγάλων ἐρευνητῶν τῆς ἀληθείας. Ὅταν δοκιμάσωμεν πολλὰκις αὐτὴν τὴν εὐχαρίστησιν τοῦ διανοητικοῦ συναισθήματος, ἀγαπῶμεν πολὺ τὴν πνευματικὴν ἐργασίαν.

6. *Τὸ ἠθικὸν συναισθημα.*

Ὅταν βλέπωμεν εἰς τὸ ὄχημα νέον νὰ παραχωρῇ τὴν θέσιν του εἰς γέροντα ἰστάμενον αἰσθανόμεθα εὐχαρίστησιν· ἐπίσης, ὅταν ἓνα παιδάκι τρέχῃ νὰ βοηθήσῃ πτωχόν, εὐχαριστούμεθα. Ἐπίσης κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν διηγήματος λυπούμεθα, ὅταν ὁ κακὸς δὲν τιμωρεῖται, ὡς καὶ ὅταν βλέπωμεν παιδάκι νὰ ὑβρίζῃ τὸν πατέρα του. Εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ παραδείγματα φαίνεται ὅτι ἡ ἀντίληψις καλῆς πράξεως, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς πράττομεν ἢ ἄλλους βλέπομεν πράττοντας, διεγείρει ἐν ἡμῖν εὐαρέσκειαν, ἢ δὲ ἀντίληψις κακῆς δυσαρέσκειαν. Ἡ εὐαρέσκεια καὶ ἡ δυσαρέσκεια ἐνταῦθα λέγεται *ἠθικὸν συναισθημα*. Ἡθικὸν λοιπὸν συναισθημα εἶναι ἡ εὐαρέσκεια, ἢ ὁποία παρακολουθεῖ τὴν ἀντίληψιν ἀγαθῆς πράξεως καὶ ἡ δυσαρέσκεια; ἢ ὁποία παρακολουθεῖ τὴν ἀντίληψιν κακῆς πράξεως.

Αἱ ἰδιαίτεροι μορφαί, καθ' ἃς ἐκδηλοῦται τὸ ἠθικὸν συναισθημα εἶναι : *σεβασμὸς πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἐσωτερικὴ*

ικανοποιήσις διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος, τύψις συνει-
δότης διὰ παραμέλησιν καθήκοντος, ἀγάπη πρὸς τὸ δίκαιον καὶ
τὴν ἀρετὴν, σεβασμός, λατρεία, ἢ ἐνθουσιασμός πρὸς πᾶν
ἠθικὸν μεγαλεῖον, περιφρόνησις καὶ ἀποστροφὴ πρὸς πᾶσαν
ἠθικὴν κατὰπτωσιν. Δύναται νὰ προκληθῇ ἐξ ἰδίας ἢ ἀλλοτρίας
πράξεως ἀντιληπτῆς ἢ διὰ διηγήσεως. Ὡς προϋπόθεσιν ὅμως
ἔχει ἱκανότητα τοῦ ἀτόμου πρὸς ἠθικὴν κρίσιν, εἰς ἣν προσθέται
ζωηρότητα καὶ θέρμην.

Τὸ ἠθικὸν συναίσθημα δὲν ἔπεται μόνον εἰς πράξιν τινα,
ἀλλὰ δύναται νὰ προηγηθῆται αὐτῆς, ὅταν συνδέεται μετὰ τῆς πα-
ραστάσεως τῆς ἐκτελεσθησομένης πράξεως. Ἄκριβῶς δέ, ἐπειδὴ
προηγεῖται τῆς πράξεως, ἔχει ἐπὶ τῆς βουλήσεως σημαντικὴν ἀμε-
σον ἐπίδρασιν, χρησιμεῦον ὡς ἐλατήριον τῆς βουλήσεως, καί,
ἐὰν ἔχη ἀρκετὴν ἔντασιν, καθορίζον καὶ τὴν ἀπόφασιν. Τὸ ἠθι-
κὸν συναίσθημα εἶναι ἐκεῖνο, ὅπερ παρακινεῖ ἡμᾶς νὰ λέγωμεν,
«δὲν μοῦ ἐπιτρέπει ἡ συνείδησις νὰ κάμω τοῦτο». Ὅταν δὲ ἀνα-
πτυχθῇ εἰς ἠθικὰς ἐξεις, προσφέρει ὑπηρεσίας εἰς περιστάσεις,
καθ' ὧς συγκρούονται τὰ καθήκοντα καὶ εἶναι ἀνάγκη ταχείας
ἐνεργείας.

Πρὸς μόρφωσιν τοῦ ἠθικοῦ συναίσθηματος εἶναι ἀνάγκη νὰ
μορφωθῇ ἡ ἠθικὴ γνῶσις καὶ αἱ ἠθικαὶ κρίσεις. Ἐν τούτοις
πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι δὲν συνδέεται πάντοτε μετὰ τὴν
ἠθικὴν κρίσιν ἠθικὸν συναίσθημα. Διὰ τοῦτο πρὸς μόρφωσιν
τοῦ ἠθικοῦ συναίσθηματος ἀπαιτεῖται οὐχὶ μόνον ἀπλὴ διδαχὴ,
μόρφωσις δηλαδὴ κύκλου ἠθικῶν παραστάσεων. Ὁ θέλων νὰ
μεταδώσῃ εἰς τοὺς ἄλλους μετὰ τῶν ἠθικῶν κρίσεων καὶ τὸ ἠθι-
κὸν συναίσθημα πρέπει νὰ συναισθάνηται αὐτὸς τοιοῦτον. Ἡθι-
κὸν συναίσθημα δύναται νὰ διεγερθῇ ἐκ τῆς ἀντιλήψεως τῶν
ἠθικῶν πράξεων τῶν προσώπων, τὰ ὅποια ἐκτιμῶμεν, σεβό-
μεθα, θαυμάζομεν ἢ ἀγαπῶμεν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ συ-
ναίσθημα, τὸ ὅποιον εἶναι συνδεδεμένον μετὰ τοῦ προσώπου,
μεταφέρεται εἰς τὰς πράξεις του.

7. *Τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα.*

Παραδείγματα. Ὁ Σαμαρείτης *ἐλυπήθη* καὶ ἐβοήθησε τὸν ἔμπεσόντα εἰς ληστὰς, ἅπαντες οἱ Ἕλληνες ἠσθάνθησαν σφοδρὰν *λύπην* διὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ πατέρα *χαίρομεν*, ἡ ἀσθένεια τῆς μητέρας μᾶς *λυπεῖ*, *ἐχάρην* ὅταν ἔμαθον ὅτι ὁ φίλος μου Α. ἐπροβιβάσθη, ἐνθουσιῶδες πλῆθος λαοῦ διεγείρει καὶ εἰς ἡμᾶς *ἐνθουσιασμόν*, ἀναγινώσκοντες τὴν ἑλλην. ἱστορίαν συναισθανόμεθα *χαρὰν* εἰς τὰς ἐνδόξους ἐποχὰς καὶ *λύπην* εἰς τὰς δυστυχίας τοῦ ἔθνους μας, *λυπούμεθα* ὅταν βλέπωμεν νὰ βασανίζουσι τὰ ζῶα.

Εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ παραδείγματα ἡ λύπη καὶ ἡ χαρὰ λέγεται *συμπαθητικὸν συναισθήμα.*

Ὁ ἔμπεσὼν εἰς τοὺς ληστὰς ἔλυετο, τὸ αὐτὸ ἠσθάνθη καὶ ὁ Σαμαρείτης· οἱ πρόσφυγες ἠσθάνθησαν σφοδρὰν λύπην δι' ὅσα ἔπαθον, τὴν αὐτὴν ἠσθάνθησαν καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες· εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ πατέρας χαίρει, χαίρομεν καὶ ἡμεῖς τὰ τέκνα, κ.λ.π. Εἰς πάντα τὰ ἄνω παραδείγματα ἡ λύπη ἢ χαρὰ ἐνὸς ἢ πολλῶν ἀνθρώπων ἢ ζώων παρήχθη καὶ εἰς ἄλλον ἄνθρωπον. Εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ Σαμαρείτου τὸ συμπαθητικὸν συναισθήμα εἶναι ἀκτινοβολία ὑπάρχοντος ὁμοίου συναισθήματος, ὁμοίως δὲ συνέβη καὶ εἰς ἄλλα· ἀλλ' εἰς τὸ παράδειγμα τῆς διεγέρσεως συμπαθητικοῦ συναισθήματος ἐκ τῆς ἀναγνώσεως δὲν εἶναι ἀπλῆ ἀκτινοβολία, διότι δὲν ὑπάρχει τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἄλλο ἄτομον ἔχον τοιαῦτα συναισθήματα. Εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ Σαμαρείτου τὸ συμπαθητικὸν συναισθήμα παρήχθη ἐκ τῆς ἀγτιλήψεως τῆς ἀλλοτρίας λύπης, εἰς τὸ τῆς ἀναγνώσεως παρήχθη διὰ ζωηρῶν παρυστάσεων περὶ τῶν ἐκδηλώσεων ἀλλοτρίας λύπης ἢ χαρᾶς.

Συμπαθητικὰ συναισθήματα εἶναι ὅσα παρακολουθοῦν τὴν ἀντίληψιν ἢ τὴν παράστασιν τῆς ἐκδηλώσεως ἀλλοτρίας χαρᾶς ἢ λύπης.

ἔχομεν δύο ποιότητες συμπαθητικῶν συναισθημάτων, τὸ *συλλυπεῖσθαι* καὶ τὸ *συγχαίρειν*.

Ἀντίθετα τῶν συμπαθητικῶν εἶναι τὰ λεγόμενα *ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα*, ἅτινα εἶναι τὸ χαίρειν ἐπὶ τῇ λύπῃ τοῦ ἄλλου καὶ τὸ λυπεῖσθαι ἐπὶ τῇ χαρῇ τοῦ ἄλλου.

Ἡ παραγωγή συμπαθητικῶν συναισθημάτων ὀφείλεται εἰς τὴν ἔμφυτον *τάσιν* πρὸς διατήρησιν καὶ προαγωγήν τοῦ εἶδους. Φύσει τείνομεν πρὸς τὴν διατήρησιν καὶ προαγωγήν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, διὰ τοῦτο λυπούμεθα ὅταν ἀντιλαμβανώμεθα βλάβην τινὰ εἰς ἄλλους, χαίρομεν δὲ ὅταν ἀντιλαμβανώμεθα χαρὰν, δηλ. ὠφέλειάν τινα, εἰς τοὺς ἄλλους. Τὸ συμπαθητικὸν συναισθημα ἀποδεικνύει ὅτι ἡ χαρὰ καὶ ἡ λύπη ἡ ἰδική μας ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς χαρᾶς καὶ λύπης τῶν ἄλλων, ὅτι δεσμὸς ἐσωτερικὸς ὑφίσταται μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀνθρώπων.

Ἀφορμὴν πρὸς παραγωγήν τῶν συμπαθητικῶν συναισθημάτων δίδει ἡ ἀντίληψις ἢ παράστασις τῆς ξένης λύπης καὶ χαρᾶς. Ὅταν βλέπομεν π. χ. πάσχοντά τινα, αἱ ἐξωτερικαὶ ἐκδηλώσεις τῆς λύπης του προκαλοῦν εἰς ἡμᾶς κατὰ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος ὁμοίας παραστάσεις ἐκδηλώσεως ἰδικῆς μας λύπης, αἱ παραστάσεις αὗται ἀναπλάττουν καὶ τὸ συναισθημα, τὸ ὁποῖον σινεδέθη μετ' αὐτῶν. Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν λυπηροῦ γεγονότος, αἱ λέξεις ἀναπλάττουν ἰὰς παραστάσεις τῶν περιγραφομένων ἐξωτερικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ συναισθήματος, αὗται δὲ ἀναπλάττουν τὸ συναισθημα.

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως αὐτῆς προκύπτει ὅτι διὰ νὰ συναισθανθῶμεν τὴν ἄλλοτριαν λύπην ἢ χαρὰν πρέπει νὰ ἔχωμεν δοκιμάσει καὶ ἡμεῖς ἄλλοτε τοιαύτην. Ὁ πολλὰ παθῶν εἶναι εὐαισθητότερος εἰς τὰ τῶν ἄλλων παθήματα. Διὰ τοῦτο ἡ ἐκδήλωσις ζωηρῶν συμπαθητικῶν συναισθημάτων εἰς τοὺς παῖδας δὲν εἶναι συγχὴ καθ' ὅσον ἐλλεῖπει ἡ πείρα καὶ ἡ γνώσις περὶ αὐτῶν. Τὸ δὲ συγχαίρειν εἰς τοὺς παῖδας ἀπαντᾷ προωμώτερον καὶ συχνώτερον ἀπὸ τὸ συμτάσχειν.

Ἡ συμπάθεια δύο ἀτόμων παράγεται εὐκολώτερον ὅταν τὰ ἄτομα ἔχουν τὴν αὐτὴν σωματικὴν καὶ ψυχικὴν σύστασιν. Π. χ. τὰ παιδιὰ συμπαθοῦν τοὺς ὁμήλικας εὐκολώτερον τῶν ἄλλων, τοὺς συμπατριώτας εὐκολώτερον τῶν ξένων, τοὺς συγγενεῖς εὐκολώτερον τῶν μὴ συγγενῶν. Ἐπίσης ὅσο περισσότερον γνωστὸν καὶ οἰκειὸν εἶναι ἓνα πρόσωπον ὅσο περισσότερον συμπαθοῦμεν αὐτό. Τὰ μικρὰ παιδιὰ π. χ. ἀποστρέφουν τὸ πρόσωπον καὶ κλαίουں, ὅταν ξένος θέλῃ νὰ τὰ πάρῃ, τοῦναιτίον δεικνύουں χαράν, ὅταν γνωστὸν οἰκειὸν πρόσωπον τὰ πλησιαζῇ. Ἐνίοτε ὁμως ἡ συμπάθεια ἢ ἡ ἀντιπάθεια εἰς πρόσωπὸν τι ἔχει αἰτίαν ἄγνωστον.

Ἡ συμπάθεια ἐκδηλοῦται ὡς *ἐνεργητικὴ* ἢ *παθητικὴ*. Ὁ ἐκδηλώνων παθητικὴν συμπάθειαν ἀρκεῖται εἰς τὴν ἀπλὴν παραγωγὴν ἀλλοτρίων συναισθημάτων χωρὶς νὰ κινήθῃ πρὸς ἐνέργειάν τινα. Ἡ ἐνεργητικὴ συμπάθεια εἶναι ἰσχυρὸν ἐλατήριο πολλῶν πράξεων, αἵτινες εἰνουν νὰ ἄρουν τὴν ἀλλοτρίαν λύπην ἢ τοῦλάχιστον νὰ τὴν ἀνακουφίσουν.

Τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα ἔχουν μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν διότι ἀποτελοῦν τὸν συνεκτικὸν δεσμὸν μιᾶς κοινωνίας καὶ ἄνευ αὐτῶν κοινωνία τις ἀνθρώπων εἶναι ὀδύνατον νὰ διατηρηθῇ καὶ προσδεύση. Καὶ αὐτὰ τὰ ὁμαδικῶς ζῶντα ἄγρια ζῶα ἔχουν πολλὰς ἐκδηλώσεις συμπαθείας πρὸς ἄλληλα. Ἐχομεν δὲ πλεῖστα παραδείγματα ἐκ τῆς ἑλλην. ἱστορίας, τὰ ὅποια ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ἔλλειψις τῆς πρὸς ἀλλήλους συμπαθείας κατέστρεψε τὸ Ἔθνος. Ἡ πρόσφατος ἱστορία τοῦ Ἐθνους μας ἀποδεικνύει τοῦτο πληρέστατα.

Τὰ μὲν συμπαθητικὰ συναισθήματα ὡς ἀναφερόμενα εἰς ἄλλους ὀνομάζονται καὶ *ἀλτροῦστικά*. Τὰ δὲ ὑλικά, τὸ αὐτοσυναίσθημα καὶ τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς, ὡς ἀναφερόμενα εἰς τὸ ἐγώ, ὀνομάζονται *ἐγωῦστικά*.

Ἡ ἐκδήλωσις συμπαθείας δὲν εἶναι πάντοτε ἀμιγῆς ἐγωῦστικῶν συναισθημάτων. Οὔτω π. χ. συμπαθῶ πρὸς τὸν συμμα-

θηγήν μου Α, διότι μοῦ παρέχει βοηθείας εἰς τὰ μαθήματα, ἢ συμπαθῶ τὸν Β, διότι μὲ κολακεύει. Εἰς τὸ βάθος πολλῶν συμπαθειῶν θὰ εὗρωμεν τὰ ἐγωϊστικὰ συναισθήματα. Ἡ συμπάθεια τῶν παιδίων εἶναι συνήθως τοιαύτης φύσεως. Τοῦτο συμβαίνει, διότι εἰς τὸν ἄνθρωπον ὑπάρχουν ἔμφυτοι δύο τάσεις, ἡ πρὸς αὐτοσυντήρησιν καὶ πρὸς συντήρησιν τοῦ εἶδους. Φύσει δηλαδὴ τείνει ὁ ἄνθρωπος νὰ διατηρήσῃ καὶ προαγάγῃ τὴν σωματικὴν καὶ πνευματικὴν ζωὴν τὴν ἰδικήν του καὶ τὴν τῶν ἄλλων. Πᾶν λοιπὸν τὸ ὁποῖον συντείνει εἰς ταῦτα γίνεται δεκτὸν εὐχαρίστως· δυσαρέστως δὲ πᾶν τὸ ἐμποδίζον τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐγῶ καὶ τῶν ἄλλων. Ἡ αἰτία πολλῶν ἀντιπαθητικῶν συναισθημάτων εἶναι τὸ κακῶς ἐννοούμενον ἀτομικὸν συμφέρον, τὸ ὁποῖον δὲν ἕναρμονίζεται μετὰ τοῦ συμφέροντος τῶν ἄλλων, δηλ. τῆς κοινῆς ἢ τῆς πατρίδος.

8. *Εἶδη τῶν συμπαθητικῶν συναισθημάτων.*

Ἀναλόγως τῶν ἀτόμων ἢ τῶν ομάδων, πρὸς τὰς ὁποίας στρέφεται ἡ συμπάθεια ἡμῶν, διακρίνομεν πολλὰ εἶδη συμπαθητικῶν συναισθημάτων. Ἐὰν τὸ πρόσωπον εἶναι μέλος οἰκογενείας, τὰ συναισθήματα λέγονται *οἰκογενειακά*. Ἡ ἀγάπη τῶν συζύγων, ἡ ἀγάπη τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα, ἡ ἀγάπη, ἡ εὐγνωμοσύνη καὶ σεβασμὸς τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τέλος ἡ ἀγάπη τῶν ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν πρὸς ἀλλήλους εἶναι οἰκογενειακά συναισθήματα.

Τὰ οἰκογενειακά συναισθήματα εἶναι τὰ πρῶτα συμπαθητικὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα δοκιμάζει ὁ ἀναπτυσσόμενος ἄνθρωπος. Ἡ οἰκογένεια εἶναι ὁ πρῶτος μικρὸς κύκλος, μέχρι τοῦ ὁποίου ἐκτείνεται ἡ συμπάθεια τοῦ παιδίου. Ἐκ τούτου καταφαίνεται ἡ σημασία τὴν ὁποίαν ἔχουν ταῦτα διὰ τὴν ἐκδήλωσιν τῶν πρὸς ἄλλους, ἐκτὸς τῆς οἰκογενείας, συμπαθητικῶν συναισθημάτων. Ταῦτα εἶναι ἡ βάση, ἐφ' ἧς θὰ στηριχθῇ ἡ συμπάθεια πρὸς τὴν

κοινότητα, τὴν πατρίδα, τοὺς φίλους κλπ. Ἀπὸ τοῦ οἰκογενειακοῦ κύκλου ἡ συμπάθεια θὰ ἀκτινοβοληθῆ εἰς εὐρύτερους κύκλους. Ἡ οἰκογένεια εἶναι ἡ ἀληθῆς φωτοβόλος ἐστία τῆς συμπαθείας.

Ἡ συμπάθεια τοῦ μικροῦ παιδίου γεννᾶται ἐκ τῶν περιποιήσεων, τὰς ὁποίας λαμβάνει ἀπὸ τοὺς γονεῖς καὶ ἄλλους οἰκεῖους, δηλαδὴ ἔχει ἀφετηρίαν ἐγωϊστικὸν συναισθήμα, ἐκδηλοῦται δὲ ἐν ἀρχῇ ὡς συγκαίρειν. Τὸ μικρὸν παιδίον μειδιᾷ ἢ γελᾷ ἢ σκιριτᾷ εἰς τὰς συμπαθητικὰς ἐκδηλώσεις τῶν γονέων καὶ ἀδελφῶν. Δὲν λυπεῖται ὅμως ἐν ἀρχῇ, ὅταν αὐτοῖς λυποῦνται. Τὰ οἰκογενειακὰ συναισθήματα τῶν θηλέων εἰς πᾶσαν ἡλικίαν εἶναι ἰσχυρότερα ἀπὸ τὰ τῶν ἀρρένων. Ἡ γυνὴ εἶναι διὰ τοῦτο περισσότερον προσηλωμένη εἰς τὴν οἰκογένειαν ἀπὸ τὸν ἄνδρα. Πολλῶν ἀνθρώπων, ἰδίως δὲ γυναικῶν, τὰ οἰκογενειακὰ συναισθήματα κατέχουν, εἰς ὅλην τὴν ζωὴν, ἰσχυρὰ ἀνωτέραν πάντων τῶν ἄλλων συναισθημάτων. Οἱ τοιοῦτοι ἄνθρωποι ὑποτάσσουν εἰς τὸ συμφέρον τῆς οἰκογενείας τὰ συμφέροντα ὅλων τῶν ἄλλων ομάδων, π. χ. τῆς πατρίδος.

Μετὰ τὴν οἰκογένειαν ἡ συμπάθεια ἡμῶν στρέφεται πρὸς τοὺς φίλους. Τὰ *φιλικὰ* συναισθήματα παράγονται συνήθως μετὰ τὸν ὀμηλικὸν καὶ ἀποτελοῦν μετὰ τῶν οἰκογενειακῶν τὸν στενὸν κύκλον τῶν συναισθημάτων μας πρὸς συγκεκριμένα πρόσωπα τῆς συμπαθείας μας. Ταῦτα εἰς πολλοὺς εἶναι λίαν ἰσχυρὰ ὡς π. χ. εἰς τὸν Δάμωνα καὶ τὸν Φιντίαν.

Ἐὰν ἡ συμπάθεια ἡμῶν διευθύνεται πρὸς τοὺς πάσχοντας, συναισθανόμεθα τὰ *κυρίως συμπαθητικὰ* συναισθήματα. Ὁ ἐλεῆμων, ὁ βοηθῶν τοὺς πτωχοὺς, ὁ ἐπισκεπτόμενος ἀσθενεῖς, ὁ ἰδρύων νοσοκομεῖα, ὀρφανοτροφεῖα κλπ. ἐκδηλώνει μὲ ἐνεργητικὴν συμπάθειαν τὰ τοιαῦτα συναισθήματα.

Μετὰ τὴν οἰκογένειαν, τοὺς φίλους καὶ τοὺς πάσχοντας ἡ συμπάθεια ἡμῶν στρέφεται πρὸς ομάδας μᾶλλον εὐρείας καὶ μᾶλλον ἀκαθορίστους. Τοιαῦτα εἶναι π. χ. ἡ κοινότης, ἡ πατρις, ἡ κοινωνία καὶ τέλος ἡ ἀνθρωπότης. Οὕτω δὲ παράγονται τὰ κοι-

νωνικά, πατριωτικά και ανθρωπιστικά συναισθήματα. Τὰ συναισθήματα ταῦτα διεγείρονται μετὰ τὰ οἰκογενειακὰ καὶ τὰ φιλικὰ καὶ τὰ κυρίως συμπαθητικά, διότι αἱ ὀμάδες αὐταὶ ἔχουν κατὰ τὸ ἀφηρημένον καὶ ἔνεκα τούτου ἀπαιτεῖται ἀφαιρετικὴ ἱκανότης, ἵνα ἀποτελέσουν ζωνρὰς συνθέτους παραστάσεις εἰς τὸν νοοῦντα αὐτάς. Ἡ ζωνρὰ πραγματικὴ ἐκδήλωσις τοιούτων συναισθημάτων ἀποδεικνύει βαθμὸν ἀναπτύξεως ἀνώτερον, καὶ διὰ τοῦτο πολλοὶ ἄνθρωποι δὲν συναισθάνονται ζωνρῶς τὰ συναισθήματα ταῦτα.

Ἡ ἐνεργητικὴ πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν κοινωνίαν συμπάθεια (ὁ πατριωτισμὸς) ἐκδηλοῦται εἰς πᾶσαν στιγμὴν. Ἐν πρώτοις διὰ τῆς εἰλικρινοῦς ἐκτελέσεως τῶν ἐπαγγελματικῶν καθηκόντων, διότι τὸ ἐπάγγελμα πρέπει νὰ θεωρεῖται ὡς εἰλικρινῆς ὑπηρεσία, τὴν ὁποίαν προσφέρει τις εἰς τὴν κοινωνίαν. Ἐκδηλοῦται ἐπίσης ἐν τῇ ὑποταγῇ εἰς τοὺς νόμους, τὰ θεσπίσματα καὶ τὰς διαταγὰς τῆς πολιτείας καὶ διὰ τῆς εὐγενείας καὶ κοσμιότητος εἰς τὰς μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων συναντήσεις καὶ συναστροφάς. Ὁ ἀγενῆς στερεῖται κοινωνικοῦ συναισθήματος, διότι δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν ὅτι ζῆ μετ' ἄλλων, ἀλλὰ συμπεριφέρεται ὡς νὰ μὴ ὑπάρχουν οἱ ἄλλοι.

Ὁ πατριωτισμὸς τέλος ἐκδηλοῦται διὰ τοῦ ὑπερτάτου καθήκοντος τῆς θυσίας τῆς ζωῆς ὑπὲρ τῆς πατρίδος.

9. Ἄλλα συναισθήματα.

Πλὴν τῶν περιγραφέντων συναισθημάτων ὑπάρχουν καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα ὅμως ἔχουν ὀλιγωτέραν σπουδαιότητα. Τοιαῦτα εἶναι τὰ συναισθήματα* 1) τῆς ἐλπίδος, 2) τῆς προσδοκίας, 3) τῆς ἐργασίας, 4) τῆς ἀνίας, 5) τῆς ἀναπαύσεως, 6) τῆς κοπώσεως καὶ 7) τῆς διασκεδάσεως.

Τὸ συναισθημα τῆς προσδοκίας παρακολουθεῖ παραστάσεις μελλούσης καλυτέρας καταστάσεως, ἢ ὁποῖα ἀσφαλῶς θὰ ἔλθῃ

π. χ. Ὁ μικρὸς παῖς προσδοκᾷ νὰ φάγη τὸ ὑπεσχημένον γλύκισμα, ὁ χριστιανὸς προσδοκᾷ ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μαθηταὶ προσδοκῶσιν ἐκδρομὴν, τὴν ὁποίαν ὑπεσχέθη ὁ διδάσκαλος.

Τὸ συναίσθημα τῆς ἐλπίδος παρακολουθεῖ τὴν παράστασιν μελλούσης εὐτυχίας, ἥτις ὅμως δὲν εἶναι βεβαία. Π. χ. τὸ συναίσθημα τοῦ δοκιμάζει ὁ μαθητῆς, ὅταν ἐλπίζῃ νὰ προβιβασθῇ.

Τὸ συναίσθημα τῆς ἐργασίας παρακολουθεῖ πᾶσαν πνευματικὴν καὶ σωματικὴν ἐργασίαν.

Τὸ συναίσθημα τῆς ἀνίας παρακολουθεῖ γεγονότα ἀδιάφορα ἡμῖν, εἶναι δὲ δυσάρεστον. Π. χ. ἡ δυσάρεσκεια τοῦ αἰσθανόμεθα, ὅταν ἀκούωμεν φλυαρίας.

Τὸ συναίσθημα τῆς κοπώσεως ἐμφανίζεται, ὅταν κουρασθῇ ὁ σωματικὸς καὶ πνευματικὸς ὀργανισμὸς.

10. Διέγερσις καὶ μόρφωσις τῶν συναισθημάτων.

Δι' ὅλα τὰ συναισθήματα ὑπάρχουν ἐν ἡμῖν ἔμφυτοι προδιαθέσεις, αἵτινες ἀπαιτοῦν μόνον τὴν κατάλληλον τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν ἐποχὴν καὶ τὸν κατάλληλον ἐρεθισμὸν, ἵνα ἐκδηλωθοῦν ὡς συναισθήματα.

Πρὸς μόρφωσιν λοιπὸν τῶν συναισθημάτων δεόν νὰ ἀναμεινωμεν τὴν κατάλληλον στιγμήν. Κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, δηλ. ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ δωδεκάτου ἔτους, κυριαρχοῦν τὰ ἐγωϊστικὰ συναισθήματα, δηλ. τὸ αὐτοσυναίσθημα καὶ τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς, κατὰ δὲ τὴν ἐφηβικὴν, δηλ. ἀπὸ τοῦ 12—17 ἔτους, κυριαρχοῦν τὰ συμπαθητικά, τὸ θρησκευτικόν, τὸ διανοητικόν, τὸ ἠθικόν καὶ τὸ καλαισθητικόν συναίσθημα.

Συναίσθημά τι λέγομεν ὅτι εἶναι μορφωμένον, ὅταν ἐμφανίζεται μὲ τὸ πρὸς αὐτὸ ἀρμόζον ψυχικὸν σύμπλεγμα καὶ ἐκδηλοῦται μὲ τὴν ἀρμόζουσαν ποιότητα (εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον). Π. χ. μετὰ τῶν παραστάσεων τοῦ Θεοῦ δεόν νὰ συνδέεται πάντετε τὸ συναίσθημα εὐλαβείας· μετὰ τῆς ἀντιλήψεως τῆς δυστυχίας

τῶν ἄλλων τὸ γνωστὸν δυσάρεστον συμπαθητικὸν συναίσθημα, καὶ οὐχὶ γέλωσ καὶ χαιρεκακία. Εἰς τὴν συναυλίαν δὲν χασμαῖται διαρκῶς ὁ ἔχον καλαισθητικὸν συναίσθημα μορφωμένον, οὔτε χαίρει ὅταν ἀκούῃ ἄσχημα τραγούδια.

Διὰ τὰ μορφώσωμεν λοιπὸν τὰ συναισθήματα πρέπει πρῶτον νὰ μορφώσωμεν τοὺς ἀντιστοίχους κύκλους τῶν παραστάσεων μετὰ τῶν ὁποίων ἐμφανίζονται, π. χ. διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ πατριωτικοῦ συναισθήματος ἢ γνῶσις τῆς ἱστορίας τῆς πατρίδος εἶναι ἀπαραίτητος.

2. Ἀψικαρδία ἢ παθήματα.

Κατὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Σμύρνης τὰ γυναικόπαιδα ἦσαν συνηθισμένα εἰς τὴν παραλίαν, ἐν ᾧ οἱ Τοῦρκοι ὄπισθεν αὐτῶν κατέσφαζον ἄλλα. Ταῦτα ἀναμφιβόλως κατείχοντο ὑπὸ τῆς ἀγωνίας, τοῦ φόβου, τῆς φρίκης, καὶ τῆς ἀπελπισίας, μὴ δυνάμενα νὰ σκεφθοῦν οὔτε νὰ πράξουν τι πρὸς σωτηρίαν. Τὰ συναισθήματα ταῦτα λέγονται ἀψικαρδία ἢ παθήματα. Ἀψικαρδία εἶναι, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω, ὁ ἐνθουσιασμός ἢ ἔκστασις, ἢ χαρὰ, ἢ γοητεία, ὁ θυμός, ἢ ὀργή, ἢ λύσσα κλπ.

Αἱ ἀψικαρδία εἶναι ἰσχυρὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα παραλύουν τὴν συνείδησιν καὶ τὴν θέλησιν. Αἱ ἀψικαρδία εἶναι εὐάρεστοι καὶ δυσάρεστοι. Ὁ κατεχόμενος ὑπὸ τῆς ἀψικαρδίας δὲν δύναται νὰ σκεφθῇ ὀρθόν τι, οὔτε νὰ πράξῃ καλῶς.

Αἱ ἀψικαρδία προκαλοῦν ἐξωτερικὰς σωματικὰς ἐκδηλώσεις, αἵτινες ἐντείνουν αὐτάς. Π. χ. κατὰ τὴν ἀψικαρδίαν τοῦ θυμοῦ ἐπέρχεται ὠχρότης ἢ ἐρυθρότης τοῦ προσώπου, ἀγρίευμα τῶν ὀφθαλμῶν, ἐπιτάχυνσις τῆς ἀναπνοῆς καὶ τοῦ σφυγμοῦ, βίαιαι κινήσεις τῶν χειρῶν κλπ. Ἡ ἀπελπισία προκαλεῖ δάκρυα κλπ. Αἱ σωματικαὶ ἐκδηλώσεις τοῦ φόβου εἶναι, φυγὴ, χειρονομία πρὸς προστασίαν, ὠχρότης τοῦ προσώπου, διαστολὴ τῶν βλεφάρων, διαταραχὴ καὶ στάσις τῆς ἀναπνοῆς, ἰσχυροὶ κτύποι τῆς καρδίας, δάκρυα, ἀκίνησις καὶ ἐνίοτε ἀφασία ἢ συγκοπή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙΙ ΤΟ ΒΟΥΛΕΣΘΑΙ

Ι. Ἡ βούλησις.

Ὅταν πραγματοποιήσωμεν ληφθεῖσαν ἀπόφασιν π. χ. νὰ γράψωμεν ἔκθεσιν, νὰ βοηθήσωμεν πτωχὸν κλπ., λέγομεν, ὅτι τὸ ψυχικὸν γεγονός (ἡ ἀπόφασις) ἀπέληξεν εἰς κινήτικα ἀποτελέσματα ἀνάλογα πρὸς αὐτό.

Ἀντιληφθέντες ἐπίσης τὸν καθηγητὴν διερχόμενον χαιρετῶμεν αὐτόν.

Εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ ἐν τῷ σχολείῳ κωλύομεν τὴν τάσιν πρὸς ἐκδήλωσιν ἀκόσμων κινήσεων.

Εἰς τὰ ἄνω παραδείγματα ψυχικὸν τι γεγονός, ἡ ἀπόφασις ἢ ἡ ἀντίληψις τοῦ καθηγητοῦ προὐκάλεσεν ἀντίδρασιν ἢ ἀπέληξεν εἰς κίνησιν ἢ, ὡς συνέβη εἰς τὸ τελευταῖον παράδειγμα, ἐκώλυσε τὴν ἐκτέλεσιν κινήσεως. *Τὴν λειτουργίαν, ἢ ὅποια προκαλεῖ κίνησιν ἢ κωλύει κίνησιν ἢ παράγει τὰ κινήτικα ἀποτελέσματα τῶν ψυχικῶν γεγονότων, ὀνομάζομεν βούλησιν.* Τὰ δὲ κινήτικα ἀποτελέσματα, *βουλευτικὰς πράξεις ἢ καὶ ἀπλῶς πράξεις.*

Β. Μορφαὶ τῆς βουλήσεως.

Διὰ νὰ εὗρωμεν τὰς μορφὰς τῆς βουλήσεως, θὰ παρατηρήσωμεν τὰ συνειδητὰ ψυχικὰ γεγονότα, τὰ ὅποια προηγούνται τῆς πράξεως. Ἐὰν ταῦτα εἶναι αἴσθημα μετὰ συναισθήματος, ἢ μορφὴ τῆς βουλήσεως λέγεται *ὀρμὴ* ἢ *ὀρμήμεφυτον*, εἰάν εἶναι ἀντίληψις, *ἐπιθυμία*, εἰάν εἶναι ὁμὰς παραστάσεων μετὰ συναισθήματος, *κυρίως βούλησις*. Π. χ. τὸ παιδίον ἔχει ὀρμὴν πρὸς

τροφὴν· τί συμβαίνει ἐν αὐτῷ, ὅταν ἡ ὁρμὴ αὕτη ἐκδηλοῦται; Ἐν πρώτοις ἐμφανίζεται τὸ *ὄργανικὸν αἴσθημα τῆς πείνης*, τὸ ὁποῖον συνοδεύεται ὑπὸ *δυσαρέστων συναισθημάτων*. Συγχρόνως τὸ παιδίον ἐκτελεῖ μακρὰν σειρὰν κινήσεων, αὐτομάτων ἢ ἀνακλαστικῶν, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν *κινητικὰ αἰσθήματα*, κυλίεται ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, ἀσπαίρει, φέρει τοὺς δακτύλους εἰς τὸ στόμα, ξυνίξει τὸ πρόσωπόν του, κραυγάζει. Ἡ κατάστασις αὕτη διαρκεῖ, ἔφ' ὅσον ἡ μητέρα δὲν σπεύσῃ νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸ τροφήν. Τώρα ὁμως τὸ παιδίον αἰσθάνεται λίαν *εὐάρεστα συναισθήματα* καὶ συγχρόνως ἐκτελεῖ *νέας κινήσεις*. Στόμα καὶ οὐρανίσκος ἐνασχολοῦνται μὲ τὸ θήλασμα καὶ τὴν κατάποσιν, τὰ βλέφαρα εἶναι ὀρθάνοικτα, οἱ ὀφθαλμοὶ σταθερῶς ἐπὶ ἐνὸς ἀντικειμένου προσηλωμένοι, ὅτι δὲ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ παιδίου προσφέρεται κρατεῖται σταθερῶς.

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῆς πρὸς τροφήν ὁρμῆς συνάγομεν τὰ ἑξῆς: Πρῶτον ψυχικὸν γεγονός, δι' οὗ ἄρχεται ἡ λειτουργία αὐτῆς· εἶναι ἐν ὄργανικὸν αἴσθημα τῆς πείνης μετὰ τοῦ τόνου αὐτοῦ (συναισθήματος). Μετ' αὐτὸ ἐπονται ἀμέσως αἱ κινήσεις. Κατὰ τὴν πλήρωσιν τῆς ὁρμῆς πάλιν ἔχομεν αἴσθημα μετὰ εὐαρέστου συναισθήματος καὶ ἔπειτα κινήσεις.

Αἱ ἐκτελούμεναι κινήσεις φαίνονται ἀπὸ τὸν παρατηρητὴν ὡς σκόπιμοι, ἀλλὰ τὸ παιδίον δὲν ἔχει συνείδησιν σκοπιμότητος. Ἡ ὁρμὴ εἶναι τυφλή, δηλαδὴ ὁ καθ' ὁρμὴν ἐνεργῶν πρὸ τῆς πράξεως δὲν ἔχει γνῶσιν τοῦ τί θέλει.

Οὕτω συμβαίνει εἰς πάσας τὰς ὁρμάς.

Δευτέρα μορφή τῆς βουλήσεως εἶναι ἡ ἐπιθυμία. Ἀργότερον δηλαδὴ τὸ παιδίον, ἀφοῦ μεγαλώσῃ, ὁσάκις αἰσθανθῇ πείναν ἔννοεῖ τίνας ἔχει ἀνάγκην, δηλαδὴ ἔχει ἀντίληψιν τῆς ἀνάγκης, διότι λέγει ἀμέσως, εἰς τὴν μητέρα του *πεινῶ, δός μου ψωμί*· τὸ παιδίον λέγομεν ἔχει *ἐπιθυμίαν φαγητοῦ*. Εἰς τὴν ἐπιθυμίαν λοιπὸν τὸ παιδίον γνωρίζει τί ζητεῖ, ἔχει ἀντίληψιν τοῦ σκοποῦ τῆς πράξεως. Ἡ δὲ ἀντίληψις αὕτη συνδεδεμένη μετὰ συναισθή-

ματος είναι τὸ συνειδητὸν ἐλατήριον τῆς πράξεως. Αἱ ἐπιθυμίαι δὲν εἶναι, ὡς αἱ ὀρμαί, τυφλαί, ἀλλ' ἔχουν σαφῆ συνείδησιν ἐνὸς σκοποῦ. Ἡ λειτουργία ὅμως αὐτῶν ὁμοιάζει πρὸς τὴν ὀρμὴν, διότι καθορίζεται ἀπὸ ἓν ἐλατήριον, δηλ. τὴν ἀντίληψιν. Π. χ. παιδίον βλέπει μῆλον· τοῦ ἔρχεται ἡ ἰδέα νὰ τὸ κόψῃ καὶ προβαίνει εἰς τὴν πράξιν· ἄλλο παιδίον διερχόμενον ἀπὸ κινηματογράφον σπεύδει νὰ εἰσέλθῃ χωρὶς νὰ σκεφθῇ ἄλλο τι.

Τρίτη μορφή τῆς βουλήσεως εἶναι ἡ *ἀνωτέρα ἢ κυρίως βούλησις*. Π. χ. ἄλλο παιδίον βλέπει τὸν κινηματογράφον καὶ γεννάται παρ' αὐτῷ ἡ ἐπιθυμία νὰ εἰσέλθῃ· ἀμέσως ὅμως σκέπτεται, ὅτι πρέπει νὰ ἐρωτήσῃ τὸν πατέρα του, διὰ νὰ λάβῃ τὴν ἄδειαν καὶ τὰ χρήματα. Κωλύει λοιπὸν τὴν ἐπιθυμίαν καὶ ἀποφασίζει νὰ ὑπάγῃ πρὸς τὸν πατέρα του, ὅπερ καὶ πραγματοποιεῖ. Ἡ πράξις αὕτη ἀνήκει εἰς τὴν ἀνωτέραν βούλησιν, διότι πρὸ αὐτῆς ἐνεφανίσθησαν ἐν τῇ συνείδησει πολλαὶ παραστάσεις, σκέψεις καὶ μέσα πραγματοποιήσεως, ἅτινα φαίνονται ὡς συνειδητὰ ἐλατήρια πράξεως, ἐν ᾧ εἰς τὴν ἐπιθυμίαν ἐν μόνον ἦτο τὸ συνειδητὸν ἐλατήριον.

*Ἄλλο παράδειγμα. Ὁ μαθητὴς Γεώργιος παρακινεῖται ἀπὸ τοὺς συμμαθητάς του νὰ παίξῃ· καὶ αὐτὸς δὲ ἐπιθυμεῖ τοῦτο, ἀλλὰ σκέπτεται ὅτι ἔχει νὰ γράψῃ ἐκθεσιν καὶ νὰ λύσῃ προβλήματα. Αἱ τελευταῖαι αὗται παραστάσεις ὑπερνικοῦν, καὶ ἕνεκα τούτου ὁ Γεώργιος ἀρνεῖται καὶ μεταβαίνει πρὸς μελέτην. Καὶ ἡ πράξις αὕτη ἀνήκει εἰς τὴν κυρίως βούλησιν διότι πρὸ αὐτῆς παρουσιάσθη πλήθος ψυχικῶν γεγονότων.

Ἀνακεφαλαιοῦντες λέγομεν : Εἰς τὴν ὀρμὴν ἡ πράξις φαίνεται νὰ εἶναι τὸ κινητικὸν ἀποτέλεσμα ἐνὸς αἰσθήματος, εἰς τὴν ἐπιθυμίαν μιᾶς ἀντιλήψεως καὶ εἰς τὴν κυρίως βούλησιν πολλῶν ψυχικῶν γεγονότων. Ὀρμὴ εἶναι ἀντιδράσις ἔμφυτος, ἡ δὲ ἐπιθυμία καὶ ἡ κυρίως βούλησις ἀντιδράσεις ἐπίκτητοι ἐμβολιασθεῖσαι ἐπὶ μιᾶς ὀρμῆς. Ὀρμὴ καὶ ἐπιθυμία εἶναι *κατώτεραι μορφαί*

τῆς βουλήσεως ἐμφανιζόμεναι καὶ εἰς τὰ ζῶα, ἣ δὲ κυρίως βούλησις ἀνωτέρα μορφή.

Πλὴν τῶν τριῶν μορφῶν τῆς βουλήσεως ἐμφανίζονται παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ καὶ κινήσεις ἄνευ οὐδενὸς συνειδητοῦ περιεχομένου. Τοιαῦται εἶναι αἱ ἀνακλαστικαὶ κινήσεις, δηλ. τὸ πτερινί-ζεσθαι, τὸ βήχειν, τὸ κλείειν τὰ βλέφαρα εἰς τὸ φῶς κλπ. Ὁ ἔξωτερικὸς ἐρεθισμὸς ὁ προκαλῶν ταύτας δὲν γίνεται αἰσθητὸς πρὸ αὐτῶν, ἀλλὰ μετ' αὐτάς. Ἡ πορεία αὐτῶν εἶναι τοιαύτη, ὥστε ἡ νευρική διέγερσις δὲν φθάνει εἰς τὸν ἐγκέφαλον διὰ νὰ γείνη συνειδητή, ἀλλὰ εἰς τὸν νωτιαῖον μυελόν, ὅπου εἶναι ἡ ἕδρα τῶν ἀνακλαστικῶν κινήσεων.

Ἄλλα κινήσεις ἄνευ συνειδητοῦ περιεχομένου εἶναι αἱ αὐτόματοι. Τοιαῦται εἶναι, αἱ κινήσεις τοῦ βαδίσματος, τῆς γραφῆς, τῆς ἐνδύσεως, τοῦ χαιρετισμοῦ, τὰς ὁποίας ἐκτελοῦμεν ἄσυνειδήτως, χωρὶς δηλ. νὰ σκεφθῶμεν προηγουμένως περὶ αὐτῶν.

Αἱ αὐτόματοι κινήσεις πρὶν γίνουσι τοιαῦται ἦσαν συνειδηταῖ, ἀνήκον δηλ. εἰς τὴν κυρίως βούλησιν. Οὕτω π. χ. πρὶν μάθω νὰ γράφω μηχανικῶς, ἐδιδάχθην τοῦτο συνειδητῶς ἐπὶ πολὺν χρόνον, διὰ δὲ τῆς ἀσκήσεως κατέστησα τοῦτο μηχανικόν. Αἱ ἕξεις εἶναι σύνολον τοιούτων αὐτομάτων κινήσεων.

3. Ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ βούλησις.

Τὰ παραδείγματα, ἅπανα μέχρι τοῦδε ἀνεφέραμεν, ἀνήκουν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν βούλησιν, διότι αὕτη ἐκδηλοῦται σαφῶς ἔξωτερικῶς διὰ τῆς πράξεως, δηλ. διὰ σωματικῶν ἐκδηλώσεων· ὑπάρχει ὅμως καὶ ἐσωτερικὴ βούλησις, ἣτις τελεῖται χωρὶς νὰ φαίνεται σαφῆς ἐξωτερικῆ πράξις. Τοῦτο συμβαίνει π. χ. κατὰ τὴν προσοχήν, ὅπου, ὡς εἶδομεν, ὁμᾶς συνειδητῶν γεγονότων ἀσκεῖ κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς ῥοῆς τῆς συνειδήσεως κανονίζουσα τὴν ἀνάπλασιν τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ἡ κυριαρχία αὕτη ἀποδί-

δεται εἰς τὴν βούλησιν, ἣτις τότε ὀνομάζεται *ἐσωτερικὴ*, διὰ τὴν διευθύνεται ὑπὸ καὶ ἐπὶ τῆς πορείας τῶν παραστάσεων.

4. Περὶ ὁρμῶν ἢ ὁρμεμφύτων.

Ἔχομεν πολλὰ εἶδη ὁρμῶν, τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ περιλάβωμεν εἰς δύο μεγάλας ομάδας. Πρῶτον ὁρμὰς πρὸς *αὐτοσυντήρησιν* καὶ δευτέρον ὁρμὰς πρὸς *διατήρησιν τοῦ γένους*: εἰς τὰς πρώτας ἀνήκουν αἱ ἕξις ὁρμαί: ὁρμὴ πρὸς τροφήν, πρὸς κίνησιν, πρὸς αἰσθησιν ἀνικειμένων, πρὸς κτήσιν, πρὸς ἀγῶνα, πρὸς γνῶσιν κλπ. Εἰς τὴν δευτέραν ομάδα, ὁρμὴ πρὸς κοινωνίαν, ὁρμὴ πρὸς ἀνακοίνωσιν, ὁρμὴ πρὸς μίμησιν, πρὸς ὑπακοήν, κλπ.

Αἱ ὁρμαὶ ἐμφανίζονται οὐχὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν τῆς ζωῆς, ἀλλὰ κατὰ διαφόρους. Π. χ. αἱ πρὸς κίνησιν καὶ αἰσθησιν τῶν ἀνικειμένων ὁρμαί, αἱ πρὸς τροφήν καὶ ἐν γένει πρὸς αὐτοσυντήρησιν, ἐμφανίζονται πρῶται κυριαρχοῦσαι κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, ἡ δὲ ὁρμὴ πρὸς κοινωνίαν μετὰ τῶν ἄλλων, ἐμφανίζεται κατὰ τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν.

Κατὰ τὴν ἐκδήλωσιν ἐκάστης ὁρμῆς ἐμφανίζεται καὶ τὸ ἀντίστοιχον πρὸς αὐτὴν διαφέρον. Π. χ. ὅταν τὸ παιδίον ἔχει ὁρμὴν πρὸς κίνησιν, ἔχει καὶ διαφέρον διὰ τὰς παιδιάς. Αἱ ὁρμαὶ ἔχουν μεγάλην χρησιμότητα διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, διότι εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν δὲν ἔχει ὁ ἀνθρώπος γνῶσιν τοῦ ὠφελίμου καὶ τοῦ βλαβεροῦ, ἡ ὁρμὴ τυφλῶς ὀδηγεῖ αὐτὸν νὰ ἐκτελέῃ πράξεις ὠφελίμους καὶ νὰ ἀποφεύγῃ πράξεις βλαβεράς. Αἱ ὁρμαὶ ἀφ' ἑτέρου εἶναι τὸ ἄγριον δένδρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀργότερον θὰ ἐμβολιασθῇ ἐπικτητός τις ἀντίδρασις, δηλαδὴ ἡ κυρίως βούλησις. Οὕτω π. χ. ἐπὶ τῆς ὁρμῆς πρὸς κτήσιν, θὰ ἐμβολιασθῇ ἡ ἕξις τῆς ἐργασίας πρὸς ἀπόκτησιν χρημάτων.

Σὺν τῇ ἡλικίᾳ ὁ ἀνθρώπος, μολονότι θὰ διατηρήσῃ πολλὰς

τῶν ὁρμῶν, πρέπει ὅμως νὰ ἐθισθῆ νὰ κυριαρχῆ αὐτῶν διὰ τῆς βουλήσεως, νὰ μὴ ἀφίνη δηλαδὴ τὰ αἰσθήματα τὰ προκαλοῦνται ταύτας νὰ ἀπολήγουν εἰς κινήσεις (πράξεις), τὰς ὁποίας θεωροῦμεν ἀκόσμους καὶ ἀνηθικούς. Οὕτως ἐνωρίς τὸ παιδίον συνειθίζει νὰ συγκρατῆ τὴν ὁρμὴν πρὸς τροφήν καὶ πρὸς κίνησιν, διότι, ὅταν πεινᾷ, δὲν κραυγάζει πλέον, οὔτε κλαίει, ἀλλ' ἀναμένει ἡσυχῶς νὰ ἔλθῃ ἡ ὥρα νὰ λάβῃ τὴν τροφήν, ἐπίσης, ὅταν εὐρίσκεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν, δὲν κινεῖται, οὔτε συνομιλεῖ, ἀλλὰ παραμένει ἥσυχον.

Β. Ἐπιθυμία.

Εἶδομεν εἰς τὴν ἐπιθυμίαν, ὅτι πρὸ τῆς κινήσεως παρίσταται εἰς τὴν συνείδησιν ἡ ἀντίληψις ἢ παράστασις ἐνὸς σκοποῦ συνδεμένη μετὰ συναισθήματος· ἵνα ἡ πράξις τελεσθῆ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν πρέπει τὸν σκοπὸν αὐτὸν νὰ ἀκολουθήσῃ ἢ κινήσῃ πρὸς ἐκτέλεσιν, ἄνευ παρεμβολῆς ἄλλων συνειδητῶν ψυχικῶν γεγονότων, οὕτως ὥστε ἡ πράξις νὰ φαίνεται ὅτι ἔχει ἐλατήριον ἢ καθορίζεται ὑπὸ τοῦ σκοποῦ. Π. χ. Παιδίον συνήνητησε καθ' ὁδὸν θέατρον τοῦ καραγκιόζη καὶ ἐστάθη νὰ ἴδῃ χωρὶς νὰ σκεφθῆ, ὅτι εἰς τὸ σπῆτι τὸ περιμένουν.

Δυνατὸν ὅμως νὰ συμβῆ, ὥστε μετὰ τὴν γνῶσιν τοῦ σκοποῦ, νὰ ἐπικουθήσῃ ἢ συνειδητῆ ἐξέτασις τῶν μέσων πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς ἐπιθυμίας· Π. χ. τὸ παιδίον ἔχει ἐπιθυμίαν νὰ φάγῃ· ἀλλὰ διὰ νὰ κατορθώσῃ τοῦτο σκέπτεται πῶς νὰ ἀνοίξῃ τὸ κλειστό ἔρμαρι, πῶς νὰ εὔρη τὸ μαχαίρι νὰ κόψῃ τὸ ψωμὶ κλπ. Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας λέγομεν ἄλλιν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν, ἢ λέγομεν, ὅτι ἡ κυρίως βούλησις ὑπετάγη εἰς τὴν ἐπιθυμίαν, εἶναι ἔρμαιον τῶν ἐπιθυμιῶν. Ἔχομεν πολλὰ παραδείγματα ἀνθρώπων τοιούτων.

6. Μορφαι τῆς ἐπιθυμίας.

Διάφοροι μορφαι τῆς ἐπιθυμίας εἶναι ἡ κλίσις, ἡ ῥοπή, καὶ τὸ πάθος· π. χ. λέγομεν ὅτι ὁ Α. ἔχει κλίσειν εἰς τὴν μουσικὴν, εἰς τὴν ζωγραφικὴν, εἰς τὰ μαθηματικά, ἔχει ῥοπήν εἰς τὸ κλέπτειν, εἰς τὸ πίνειν, ἔχει πάθος εἰς τὸν καπνόν, εἰς τὸ κρασί, εἰς τὸ χαρτοπαίζειν κλπ.

Ἡ κλίσις εἶναι ἐπιθυμία ἰσχυροτέρα σχετικῶς πρὸς ἄλλας ἐπιθυμίας, ὑπαρχούσας ἐν τῷ ἀτόμῳ. Ἡ ἔντασις αὕτη ἐν τῇ κλίσει δυνατὸν νὰ ὀφείλεται εἰς τὴν ἔντασιν συγγενοῦς ἐμφύτου ὁρμῆς ἢ νὰ ὀφείλεται εἰς ἐπίκτητον ἄσκησιν ἢ καὶ εἰς ἀμφοτέρα. Π. χ. ἡ ὁρμὴ πρὸς κτήσιν, διὰ τῆς κακῆς ἱκανοποιήσεως αὐτῆς δύναται νὰ καταντήσῃ εἰς κλίσειν πρὸς κλοπὴν· τοιοῦτοτρόπος ἢ μητέρα, ποῦ ἐδέχθη χωρὶς διαμαρτυρίαν τὰ πρῶτα κλοπιμαῖα τοῦ παιδιοῦ της παρήγαγε παρ' αὐτῷ τὴν πρὸς κλοπὴν κλίσειν. Ἐπίσης ἡ ὁρμὴ πρὸς πόσιν διὰ τῆς ἀλόγου ἱκανοποιήσεως καταντᾷ εἰς κλίσειν. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἐκ φύσεως ἄνθρωποι κλεπτομανεῖς καὶ ἀλκοολικοί.

Ἡ ῥοπή εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς κλίσεως. Ἀμφοτέραι ὅμως εἶναι δυνατὸν νὰ περιορίζωνται διὰ τῆς ἀνωτέρας βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτω π. χ. τὴν κλίσειν πρὸς τὴν μουσικὴν δύναται νὰ μετατρέψῃ εἰς ἀδιαφορίαν, ὅστις παύει νὰ ἀσχολῆται μὲ τὰς καλὰς τέχνας, ἐπίσης τὴν κλίσειν πρὸς κλοπὴν περιορίζει ὁ καλῶς παιδαγωγούμενος παῖς.

Εἰς τὸ πάθος εἶναι τοιαύτη ἡ ἔντασις τῆς ἐπιθυμίας, ὥστε καθίσταται, ἂν μὴ ἀδύνατον, τοῦλάχιστον δυσκολώτατον ἔργον ἢ κυριαρχία τῆς ἀνωτέρας βουλήσεως ἐπ' αὐτοῦ. Τὴν ἰσχὴν τὸ πάθος ἀποκτᾷ διὰ τῆς συχνῆς ἱκανοποιήσεως μιᾶς ἐπιθυμίας. Π. χ. τὸ πάθος τοῦ καπνίσματος καὶ τοῦ χαρτοπαίζειν ἀποκτᾶται διὰ τῆς πολλῆς ἱκανοποιήσεως τῆς ἐπιθυμίας αὐτῶν. Ὁ κατεχόμενος ὑπὸ τοῦ πάθους θυσιάζει τὰ πάντα πρὸς ἱκανοποίησιν

αὐτοῦ· ἡ τιμή, ἡ ἀξιοπρέπεια, οἱ ἠθικοὶ κανόνες, τοὺς ὁποίους προβάλλει εἰς αὐτὸν ἡ ἀνωτέρα βούλησις οὐδεμίαν ἰσχὺν ἔχουν πρὸς περιορισμὸν τοῦ πάθους.

7. Κυρίως ἡ ἀνωτέρα βούλησις.

Εἰς τὴν ἀνωτέραν βούλησιν διακρίνομεν δύο στάδια. Τὸ πρῶτον ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ σκοποῦ μέχρι τῆς ἐκτελέσεως τῆς πράξεως, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει πάντα τὰ συνειδητὰ καὶ μὴ ψυχικὰ γεγονότα τὰ προηγούμενα τῆς πράξεως καὶ ἀποτελεῖ τὸ *διασκευπτικὸν* μέρος τῆς βουλευτικῆς πράξεως. Τὸ δεύτερον μέρος εἶναι αὕτη ἡ πράξις.

Ἐξετάσωμεν τὸ περιεχόμενον τοῦ πρώτου σταδίου ἐπὶ ἑνὸς συγκεκριμένου παραδείγματος. Ὁ Α. ἀνέγνωσεν ἡμέραν τινὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς ἐπιτροπῆς πρὸς συλλογὴν ἐράνων ὑπὲρ τῶν προσφύγων. Ἡ βούλησις διὰ τῆς προσοχῆς συγκρατεῖ τὴν ἰδέαν τῆς βοηθείας καὶ θέτει τὸν σκοπὸν, ἃν πρέπη καὶ αὐτὸς νὰ βοηθήσῃ. Ἡ *βοήθεια* εἶναι ὁ σκοπός, περὶ τοῦ ὁποίου νῦν ὁμως πρέπει νὰ λάβῃ μίαν *ἀπόφασιν*.

Εἰς τὴν συνείδησιν του ἀναπλάττονται διάφοροι παραστάσεις καὶ κρίσεις ὑπὲρ καὶ κατὰ τοῦ σκοποῦ, διάσκεψις πραγματικῆ τελείται. Σκέπεται π. χ., ὅτι τοῦτο εἶναι ἔργον ἐθνικὸν καὶ φιλανθρωπικόν, ἐνθυμεῖται τὴν ἀδλιότητα τῶν προσφύγων, τὴν ὅποιαν ἀντελήφθη μὲ τὰ μάτια του, παριστᾷ ἐν ἑαυτῷ τὴν θέσιν αὐτῶν ἐκδιωχθέντων ἐκ τῆς πατρικῆς ἐστίας ἄνευ πόρου ζωῆς. Ἀφ' ἑτέρου ἀναπλάττονται σκέψεις ἐγωϊστικαί, μήπως στερηθῇ τινος αὐτὸς ἢ ἡ οἰκογένειά του. Ἐπακολουθεῖ ὀληθῆς πάλῃ μεταξὺ αὐτῶν ὑπὲρ ἐπικρατήσεως. Τέλος ἐξάγει τὴν *ἀπόφασιν* νὰ βοηθήσῃ· οὕτω τὸ ἐγὼ δίδει τὴν συναίνεσιν πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως. Παρομοία διάσκεψις γίνεται, ὅταν πολλὰ ἄτομα εἰς συμβούλιον πρόκειται νὰ λάβουν ἀπόφασιν τινα.

Μετὰ τὴν ἀπόφασιν ἔπεται ἡ ἐξεύρεσις τῶν μέσων πρὸς

ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως. Οὕτω ὁ Α. θὰ σκεφθῆ πῶς θὰ ἐξοικονομήσῃ τὰ χρήματα ἢ τὰ πράγματα, ποίαν ἡμέραν νὰ μεταβῆ, εἰς ποῖον τόπον κ.λ.π.

Ἔως ἐδῶ λήγει τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ἀνωτέρας βουλήσεως. Εἰς αὐτὸ διεκρίναμεν 1) τὴν θέσιν τοῦ σκοποῦ, 2) τὴν διάσκεψιν, 3) τὴν ἀπόφασιν καὶ 4) τὴν ἐξεύρεσιν τῶν μέσων.

Μετ' αὐτὸ τὸ στάδιον ἔπεται ἡ πρᾶξις. Αὕτη δὲν ἐπακολουθεῖ πάντοτε μετὰ τὴν ἀπόφασιν· ἄλλοτε ἐλλείπει ὀλοτελῶς, ἄλλοτε ἐκτελεῖται μετὰ μακρὸν χρόνον καὶ ἄλλοτε ταχέως καὶ εὐκόλως. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν, ὅτι διὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀποφασισθέντος δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ ληφθεῖσα ἀπόφασις. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτοῦνται τὰ λεγόμενα *ἐλατήρια* τῆς βουλήσεως, ἅτινα εἶναι ψυχικὰ γεγονότα συνειδητὰ ἢ μὴ συνδεδεμένα μὲ συναίσθημα, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε ἀπέληξαν εἰς πρᾶξιν ὁμοίας φύσεως. Τοιαῦτα ἐλατήρια ὑπάρχουν εἰς ἡμᾶς, ἂν ἄλλοτε ἐκάμαμεν πρᾶξιν φιλάνθρωπικήν, ἂν ἠλέησαμεν πτωχόν τινα γείτονα, ἂν ἀνεκουφίσασμεν πάσχοντά τινα, ἂν ἔχωμεν συνειθίσει νὰ ἐκτελῶμεν τὰς ἀποφάσεις μας, ἂν ἔχωμεν ἀποκτήσει ἐλευθερίαν διαθέσεως χρημάτων ἢ πραγμάτων κλπ.

Τὰ ἐλατήρια ταῦτα δυνατὸν νὰ εἶναι καὶ ἔμφυτα, ὁπότε εἶναι τάσεις ἰσχυραὶ πρὸς τοιαύτας πράξεις. Οὕτω ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρέπει νὰ ἔχωμεν κληρονομήσει ἰσχυρὰν τάσιν πρὸς συμπάθειαν. Ἐν γένει εἰς τὴν πρᾶξιν ἐπιδρᾷ ἅπαν τὸ παρελθὸν τὸ πρὸ τῆς γεννήσεως καὶ μετὰ τὴν γέννησιν, εἴτε ὡς παρόρμησις ἐπὶ τὴν πρᾶξιν, εἴτε ὡς κώλυσις, χωρὶς ἡμεῖς νὰ ἔχωμεν γνῶσιν τῆς τοιαύτης ἐπιδράσεως. *Ὁ,τι ἔζησε τὸ ἄτομον καὶ οἱ πρόγονοι αὐτοῦ ὑφίσταται ὑποσυνειδήτως παρ' αὐτῷ ἀποτελοῦν τὸ σκοτεινὸν βάθος, ὅπερ εἰς ἐκάστην στιγμὴν ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν νέων ψυχικῶν γεγονότων. Ἡ πρᾶξις εἰς ἐκάστην στιγμὴν εἶναι ἡ συνισταμένη τῆς κοινῆς ἐνεργείας πασῶν τῶν παρορμήσεων καὶ τῶν κωλύσεων τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος.*

Εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως δύναται νὰ ἐπέμβῃ ἐνεργότερον ἢ βούλησις διὰ συχνῆς ἐπαναφορᾶς εἰς τὸ πεδῖον τῆς συνειδήσεως τῆς ἀποφάσεως, ὡς δὲ ἐμάθομεν ἐν τῇ προσοχῇ ἢ ἀποφασίαι ἀποκτᾶ κυριαρχίαν ἐπὶ τοῦ συνειρμοῦ τῶν ψυχικῶν γεγονότων, κανονίζονσα τὴν ἀνάπλασιν αὐτῶν καὶ ἀποτελοῦσα τρόπον τινὰ συγκεντρωτικὸν σημεῖον τῶν πρὸς τὴν ἀπόφασιν συγγενῶν ψυχικῶν γεγονότων, ἅπανα ὑποβοηθοῦν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως. Οὕτω ἡ βούλησις κυριαρχεῖ τοῦ συνειρμικοῦ μηχανισμοῦ.

Ἡ κυριαρχία αὕτη δύναται νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ διὰ τῆς δημιουργίας νέων συνδέσεων μεταξὺ τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς πράξεως. Οὕτω π. χ. εἰς τὸ ἄνω παράδειγμα θὰ συνδέσῃ τὸν σκοπὸν πρὸς βοήθειαν τῶν προσφύγων, μὲ τὸ πρῶτον βῆμα τῆς πράξεως, ὅπερ ὑποθέσωμεν ὅτι εἶναι ἡ μετάβασις εἰς τὴν τράπεζαν πρὸς ἀνάληψιν χρημάτων. Ἐγένοντο ἐπιτυχῶς πειράματα ἐπὶ τοιούτων συνδέσεων. Π. χ. θέλω νὰ ἐγερθῶ τὴν ἕκτην πρωϊνήν, ἐκτελῶ τὴν ἕξῃς σύνδεσιν. Ἀπὸ βραδύς, πρὶν κοιμηθῶ, παρατηρῶν τὴν ἕκτην ὥραν τοῦ ὄρολογίου μου παριστῶ ζωηρῶς καὶ ὅσον τὸ δυνατόν σαφῶς ἑμαυτὸν ἐγερθέντα τῆς κλίνης. Ἡ σύνδεσις αὕτη ἀρκεῖ ὅπως ὄντως ἐγερθῶ κατὰ τὴν ἕκτην ὥραν. Ἄλλη σύνδεσις εἶναι ἡ ἕξῃς. Θέλω νὰ μὴ λησιμονήσω νὰ ῥίψω ἐπιστολὴν εἰς τὸ γραμματοκιβώτιον ἕκαμνον τὸ ἕξῃς. Κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀναχωρήσεως ἐκ τῆς οἰκίας παρατηρῶν τὰς ἐπιστολάς παρίστανον ὅσον τὸ δυνατόν σαφῶς τὸ γραμματοκιβώτιον ὄρισμένης ὁδοῦ, ὅταν δὲ ἔφθανον πρὸ τοῦ κιβωτίου, μολονότι ἐν τῷ μεταξὺ πολλὰ ἄλλα εἶχον ἐκτελέσει, ἀμέσως ἔσυρον ἐκ τοῦ θυλακίου μου τὴν ἐπιστολὴν. Ἐν γένει δὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ συχνὴ καὶ σαφὴς παράστασις τῆς ἀποφάσεως καὶ τῶν ἐκτελεστέων μερικῶν πράξεων ὑποβοηθεῖ ταύτας.

Ἰδίως διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως ἐπικαλούμεθα ἐλατήρια ἰσχυρὰ δι' ἡμᾶς. Π. χ. γνωρίζοντες, ὅτι τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς ἔχει παρ' ἡμῖν ιδιάζουσαν ἰσχύν, προσπαθοῦμεν νὰ συνδέ-

σωμεν τὴν ἀπόφασιν μὲ αὐτό, δηλ. σκεπτόμεθα, τί θὰ εἴπουν οἱ ἄλλοι περὶ ἡμῶν, ἐὰν ἐκτελέσωμεν τὴν ἀπόφασιν. Ἐπίσης δυνάμεθα νὰ ἐπικαλεσθῶμεν καὶ ἄλλα *ιδεώδη* δι' ἡμᾶς, π. χ. τὸ πατριωτικόν, τὸ καλαισθητικόν, τὸ ἠθικόν κλπ. Ἀπασαὶ οὗται αἱ συνδέσεις ἀπαιτοῦν μόνον ἰκανότητα πρὸς συγκέντρωσιν τῆς προσοχῆς.

8. Περὶ ἔξεως.

Ἐὰν ἐπρόκειτο διὰ πᾶσαν πρᾶξιν νὰ λαμβάνῃ χώραν ἡ ἄνω πορεία τῆς βουλήσεως, ὁ πρακτικὸς βίος θὰ ἦτο ἀδύνατος, διότι θὰ ἐχρειάζετο πολὺς χρόνος καὶ πολὺς κόπος πρὸς ἐκτελεσιν μικρᾶς τινος πράξεως, διὰ νὰ χαιρείσωμεν π. χ. φίλον τινά· ἔχομεν δὲ τόσας ἄλλας ἐκάστην ἡμέραν νὰ ἐκτελέσωμεν.

Τὰ δύο ἄνω στάδια τῆς ἀνωτέρας βουλήσεως ὑφίστανται σὺν τῷ χρόνῳ μεταβολίς. Ἐν πρώτοις τὸ πρῶτον στάδιον, τὸ ὅπῳ τοῦ σκοποῦ μέχρι τῆς πράξεως, συντομίζεται, οὕτως ὥστε ἡ ἀπόφασις νὰ ἐξάγῃται ἀμέσως. Τοῦτο κατορθοῦται, διότι ἕναστος μερικὸς σκοπὸς πράξεώς τινος ὑπάγεται εἰς γενικώτερον, οὗτω δὲ σχηματίζεται ἐν λογικὸν σύστημα κανόνων διαγωγῆς. Π. χ. πολιτῆς ἔχων τὴν ἀρχὴν, ὅτι ὑπακούειν εἰς τοὺς νόμους εἶναι καθήκον, δὲν σκέπτεται πολὺ τί πρέπει νὰ πράξῃ, ὅταν ἡ πατρις τὸν καλεῖ εἰς τὰ ὄπλα. Ἐπίσης ὁ ὑπάλληλος ἐκτελεῖ χωρὶς δισταγμοὺς καὶ σκέψεις τὴν ἐντολὴν τοῦ προϊσταμένου. Τοιοῦτον σύστημα κανόνων διαγωγῆς δέον πᾶς τις νὰ σχηματίσῃ καὶ νὰ τηρῇ ἀδιστακτως.

Διὰ τοῦ συστήματος τούτου ἀπλοποιεῖται τὸ πρῶτον μέρος τῆς βουλευτικῆς πράξεως, διότι εἰς ἐκάστην πρῶταξιν σκοποῦ τινος ὑπάγομεν αὐτὸν εἰς ἓνα τῶν γνωστῶν καὶ ἀνεγνωρισμένων ὑφ' ἡμῶν κανόνων διαγωγῆς. Οὕτω π. χ. τοὺς μερικὸς σκοποὺς — 1) πρέπει νὰ ἀποκαλύψω τὸ σφάλμα μου; 2) πρέπει νὰ ἀπατήσω τὸν συμμαθητὴν μου; 3) πρέπει νὰ εἴπω τὴν ἀλήθειαν

εις τὸ δικαστήριον; ὑπάγω εἰς τὸν κανόνα «λέγε τὴν ἀλήθειαν».

Πλὴν τῆς συντομίας ταύτης γίνεται καὶ ἄλλη, ἀλλ' εἰς τὸ δεύτερον στάδιον. Διὰ τῆς ἐπαναλήψεως μιᾶς πράξεως, παύουν τὰ ἐλατήρια νὰ συγκρούωνται καὶ νὰ παλαίουν πρὸς ἐπικράτησιν. Ἐν μόνον συνειδητὸν ἐλατήριοιον παρίσταται, ὁ σκοπὸς τῆς πράξεως, καὶ μετ' αὐτὸν ἐπακολουθεῖ ἡ πρᾶξις. Ἡ πρᾶξις τότε λαμβάνει τὴν μορφήν τῆς ἔξεως.

Ἐξίς λοιπὸν εἶναι ἐπίκτητος ἀντίδρασις κτηθεῖσα διὰ τῆς ἐπαναλήψεως. Ἡ ἔξις διαφέρει τῆς ὁρμῆς μόνον ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴν ἢ, ἐν ᾧ ὁμοιάζει πρὸς αὐτὴν ὡς πρὸς τὴν ταχύτητα καὶ εὐκολίαν τῆς ἐκτελέσεως τῆς πράξεως.

Ἡ σπουδαιότης τῆς ἔξεως διὰ τὴν ζωὴν φαίνεται ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως αὐτῆς· ὄντως ἀπὸ τῆς ἐγέρσεως ἡμῶν μέχρι τῆς κατακλίσεως αἱ πλείους τῶν πράξεών μας γίνονται καθ' ἔξιν. Οἱ τρόποι καθ' οὓς ἐνδυσόμεθα, τρώγομεν, περιπατοῦμεν, ὀμιλοῦμεν, χαιρετίζομεν κλπ. εἶναι ἀποτελέσματα ἔξεων. Πρὸς πᾶσαν ἐντύπωσιν ἔχομεν ἐτοιμὴν ἀπάντησιν αὐτόματοι. Εἴμεθα ἀληθῶς δέσμη ἔξεων. Ἐνεκα τῆς ἐπικρατήσεως τῆς ἔξεως ὀνομάζομεν αὐτὴν δευτέραν φύσιν.

Ἡ ἔξις ἔχει τὰς ἑξῆς ιδιότητας: 1) ἐν πρώτοις ἔχει τὴν ιδιότητα τῆς ταχύτητος καὶ εὐκολίας πρὸς ἐκτέλεσιν πολλῶν πράξεων. Ἐπίσης ἡ ἔξις ἔχει τὴν ιδιότητα νὰ μετατρέπη τὴν ποιότητα τοῦ συναισθήματος, τὸ ὁποῖον παρακολουθεῖ κατ' ἀρχὰς πρᾶξιν τινα. Π. χ. σιγὰ σιγὰ διὰ τῆς ἔξεως καθιστῶμεν εὐχάριστον ἀνιαρὰν ἐργασίαν, ὁ φυλακισμένος, λέγομεν, συνειθίζει εἰς τὴν φυλακὴν του, πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἦτο εἰς ἡμᾶς ἐν ἀρχῇ δυσάρεστον, διὰ τῆς ἔξεως, δηλ. τῆς συχνῆς πρὸς αὐτὸ συναναστροφῆς, φαίνεται εἰς ἡμᾶς εὐχάριστον, ἡ ἀντίληψις τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, ἡ ὁποία ἐν ἀρχῇ διήγειρῶ καλαισθητικὸν συναισθημα, μετὰ συχνὴν παρατήρησιν ἀφίνει ἡμᾶς ἀδιαφόρους.

Ἡ ἔξις ἐλευθερῶνει τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὴν ἀπασχόλησιν μὲ

ταπεινὰς ἐνεργείας, ἐπιτρέπουσα εἰς αὐτὸ τὴν ἔρευναν καὶ λύσιν νέων προβλημάτων, τὴν ἐνασχόλησιν μὲ ἰδεώδη ἀνώτερα. Οὕτω δὲ καθιστᾷ δυνατὴν τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν. Ἡ ἕξις τρόπον τινὰ δύναται νὰ παρομοιωθῇ πρὸς ὑπηρετρίαν, πρὸς ἣν ἦν τὸ πνεῦμα παραδίδει πᾶσαν διδαχθεῖσαν ἐργασίαν.

Ἐκ πάντων τούτων ἔπεται, ὅτι λίαν ἐγκαίρως πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀποκτήσῃ καλὰς ἕξεις, πρὶν ἀκόμη κατανοήσῃ τὴν σημασίαν αὐτῶν. Ἡ μόρφωσις ἠθικοῦ χαρακτῆρος θεμελιώνεται ἐπὶ τῶν ἕξεων τῆς κοσμιότητος, τῆς τάξεως, καθαριότητος, ἀκριβείας, εὐγενείας, εὐπειθείας κλπ. Ἦθος καὶ ἔθος ἔχουν συγγένειαν.

Ἄλλ' ἡ ἕξις δὲν πρέπει νὰ καταστῇ τόσον ἰσχυρὰ ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ περιορισθῇ ὑπὸ τῆς ἀνωτέρας βουλήσεως, διότι ἄλλως ὁ ἄνθρωπος θὰ καταντήσῃ ὡς αὐτόματον. Οὕτω π. χ. πρέπει νὰ δύναμαι νὰ ἀλλάξω τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι, ὅταν λόγοι ὀρθοὶ τὸ ἐπιβάλλουν, ἐπίσης νὰ δύναμαι νὰ ἀλλάξω τρόπον τοῦ ζῆν ἀκόπως, ὅταν ἡ ἀνάγκη τὸ ἐπιβάλλῃ. Τὸ ἄτομον τὸ ὑποτασσόμενον εἰς τὰς ἕξεις τοῦ εἶναι ἄνθρωπος τῆς ρουτίνας, εἰς τὸν ὅποιον οὐδεὶς νεωτερισμός, οὐδεμία πρωτοτυπία, οὐδεμία μεταβολὴ τῶν συνηθειῶν τοῦ εἶναι δεκτὴ, σκέπτεται καὶ πράττει πάντοτε μηχανικῶς, ἀπαραλλάκτως ὡς ἐοικέτετο καὶ ἔπρατε πρὸ ἐτῶν.

9. Ἰδιότητες τῆς βουλήσεως.

Ἡ ἐξέτασις τῆς βουλήσεως ἐκάστου ἀτόμου ἀπέδειξεν, ὅτι ὑπάρχουν πολλαὶ ποικιλίαι ἀτόμων, ἕνεκα διαφόρων ἰδιοτήτων αὐτῆς· θὰ ἀναφέρωμεν κατωτέρω χαρακτηριστικὰς τινὰς ἰδιότητας τῆς βουλήσεως.

Ὁ Α. διὰ νὰ ἐκτελέσῃ πράξιν τινὰ σκέπτεται ἐπὶ ὥρας, σταθμίζει τοὺς ὑπὲρ καὶ κατὰ λόγους, σκέπτεται τὰς συνεπείας τῆς πράξεως, ἐν γένει διστάζει νὰ ἀποφασίσῃ. Ὁ Β. ὅμως μετὰ

τὴν γνώσιν τοῦ σκοποῦ διὰ ταχείας λογικῆς ἐρεῦνης ἀποφασίζει, τί πρέπει νὰ πράξῃ. Ἡ βούλησις τοῦ Β. λέγομεν ἔχει *ἀποφασιστικότητα*, ἐν ᾧ τοῦ Α. δὲν ἔχει. Ἡ ἀποφασιστικότης εἶναι ἡ πρώτη ιδιότης τῆς βουλήσεως.

Ὁ Α. μετὰ τὴν ἀπόφασιν προβαίνει ἐπὶ τέλους εἰς πράξιν, ἀλλ' ἐμπόδιον ἰσχυρότερον τοῦ συνήθους ἢ ἀπροσδόκητον ἀποθαρρύνει αὐτὸν καὶ ἐγκαταλείπει τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως. Ὁ Β. ὅμως, μολονότι πολλὰ ἐμπόδια παρουσιάσθησαν κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν, δὲν ὑποχωρεῖ, οὔτε ἀποθαρρύνεται, ἀλλ' ἀναπτύσσει μεγαλυτέραν δύναμιν καὶ κατορθώνει νὰ ὑπερνικήσῃ τὰ ἐμπόδια. Ἡ βούλησις τοῦ Β. λέγομεν ἔχει *ἐντασιν ἢ ἐνεργητικότητα*, ἐν ᾧ ἡ τοῦ Α. εἶναι ἀσθενής. Ἡ ἐντασις εἶναι δευτέρα ιδιότης τῆς βουλήσεως.

Ὁ Α. μολονότι δὲν παρουσιάσθη ἰσχυρὸν κώλυμα κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως, ἐν ἰούτοις μετὰ τινα χρόνον κουράζεται, βαρύνεται καὶ ἐγκαταλείπει τὴν πράξιν, ἐν ᾧ ὁ Β. ἐπιμένει μέχρι τέλους ἀκούραστος. Ἡ βούλησις τοῦ Β. λέγομεν ἔχει *ἐπιμονὴν ἢ σταθερότητα*. Ἡ ἐπιμονὴ ἢ ἡ σταθερότης εἶναι ἡ τρίτη ιδιότης τῆς βουλήσεως.

Ὁ Α. ἐπιχειρεῖ συγχρόνως πολλὰς ἀνομοίας ἐργασίας π. χ. ἐν ᾧ εἶναι μαθητῆς ἀσχολεῖται μὲ τὴν πολιτικὴν, μὲ τὸ κυνήγι, μὲ τὴν ἀνάγνωσιν μυθιστορημάτων, μὲ τὴν ζωγραφικὴν, μὲ τὰς παιδιὰς κλπ. διὰ τοῦτο οὔδεμίαν ἐργασίαν ἐκτελεῖ καλῶς. Τοῦναντίον ὁ Β. διευθύνει τὴν βούλησίν του πρὸς ἓνα *κύριον σκοπόν*, ἐπὶ τοῦ ὁποίου συγκεντρώνει πᾶσαν τὴν ἐντασιν τῆς βουλήσεώς του, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐπιτυγχάνει αὐτόν. Ὁ Β. λέγομεν ἔχει *συγκέντρωσιν τῆς βουλήσεως*, ὁ δὲ Α. *διασκορπισμόν*. Ἡ συγκέντρωσις εἶναι τετάρτη ιδιότης τῆς βουλήσεως.

Ὁ Α. ἄλλοτε δεικνύεται ἐπιμελής, ἄλλοτε ἀμελής, ἐνίοτε λέγει τὸν ἀλήθειαν, ἐνίοτε τὴν κρύπτει. Ὁ Β. ὅμως εἰς τὰς ὁμοίας περιστάσεις φέρεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ἡ βούλησις τοῦ Β. ἔχει *ὁμαλότητα*, ἐν ᾧ ἡ τοῦ Α. εἶναι *ἀνώμαλος*.

Διεκρίναμεν λοιπὸν πέντε θετικὰς ιδιότητες, ἀποφασιστικότητα, ἐνεργητικότητα, σταθερότητα, συγκέντρωσιν καὶ ὁμαλότητα, καὶ πέντε ἀντιθέτους τούτων ἀρνητικὰς.

Αἱ δέκα αὗται ιδιότητες δὲν παρουσιάζονται συγκεντρωμέναι εἰς ἓν ἄτομον, ὡς εἰς τὰ ἄνω παραδείγματα ἐξεθέσαμεν, ἀλλὰ συντίθενται ποικιλοτρόπως θετικαὶ καὶ ἀρνητικαὶ ὁμοῦ. Οὕτω π. χ. εἰς ἓν ἄτομον δύναται νὰ ὑπάρχη ἡ ἀποφασιστικότης καὶ ἡ ἐνεργητικότης καὶ νὰ ἔλλείπουν αἱ τρεῖς ἄλλαι θετικαὶ ιδιότητες.

10. Σώφρων ἢ ἠθικὴ βούλησις.

Ἀναλόγως τῶν συνειδητῶν ἐλατηρίων, τὰ ὁποῖα κινοῦν τὴν βούλησιν, διακρίνομεν τὴν *σώφρονα ἢ ἠθικὴν βούλησιν*. Π. χ. ὁ Β. ἔχων πάντοτε εἰς τὴν συνείδησίν του τὸν ἠθικὸν κανόνα «πρέπει νὰ εἶμεθα τίμιοι» πράττει συμφώνως πρὸς αὐτόν. Ὁ Α. ὅμως καθοδηγούμενος ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας τῆς στιγμῆς δὲν ἀκολουθεῖ πάντοτε αὐτόν. Ὁ Β. λέγομεν ἔχει σώφρονα ἢ ἠθικὴν βούλησιν.

Σώφρων ἢ ἠθικὴ βούλησις λέγεται ἡ καθοριζομένη ὑπὸ λογικῶς διατεταγμένου συστήματος ἠθικῶν ἀρχῶν, ἡ ἐνεργοῦσα πάντοτε κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον δηλ. συμφώνως πρὸς τὸ καλῶς ἐννοούμενον συμφέρον τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας, ἡ κυριαρχοῦσα ἐπὶ τῶν ὀρμῶν καὶ ἐπιθυμιῶν τῆς στιγμῆς.

Ἡ σώφρων ἢ ἡ ἠθικὴ βούλησις εἶναι καὶ *ἐλευθέρα*, διότι *ἐλευθερίαν βουλήσεως* ἐννοοῦμεν οὐχὶ τὴν ἄνευ ἐλατηρίου ἢ ἄνευ κωλύματος βούλησιν, ἀλλὰ τὴν ἔχουσαν ὡς ἐλατήριον τὰς ἠθικὰς ἀρχάς, ἡ ἐλευθερία δηλ. ἔγκειται ἐν τῇ κυριαρχίᾳ τῶν ἠθικῶν ἐλατηρίων. *Ἐλεύθερος ὁ ἑαυτοῦ κρατῶν*, ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, δηλ. ὁ κυριαρχῶν ἐπὶ τῶν ὀρμῶν καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν του καὶ ὑποτασσόμενος εἰς τὰς ἠθικὰς ἀρχάς.

10. Σημασία τῆς βουλῆσεως.

Ἐκ τῶν τριῶν κυρίων λειτουργιῶν τῆς ψυχῆς, τοῦ παριστά-
ναι, τοῦ συναισθάνεσθαι καὶ τοῦ βούλεσθαι, ἡ βούλησις θεω-
ρεῖται τὸ ἐπικρατέστερον καὶ θεμελιωδέστερον γεγονός, διότι
ἐμφανίζεται ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς γεννήσεως ὡς τυφλὴ ὁρμὴ
καθοδηγοῦσα πρὸς πᾶν ὅ,τι ὠφελεῖ τὸ ἄιομον καὶ τὸ γένος,
πρὶν ἢ αἱ ἄλλαι δυνάμεις καταστοῦν ἱκαναὶ πρὸς ὠφέλειαν τοῦ
ατόμου. Ἐκτὸς τούτου ἡ βούλησις παρατηρεῖται εἰς ὅλα τὰ ζῶα
ὑπὸ τὴν γενικὴν μορφήν, ἱκανότης πρὸς ἀντίδρασιν.

Πολὺ ὀρθῶς λοιπὸν πιστεύομεν, ὅτι ἡ βούλησις ἀποτελεῖ
τὴν οὐσίαν τοῦ ατόμου.

11. Περὶ χαρακτηῆρος.

Εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον ὁ συνδυασμὸς τῶν σωματικῶν καὶ
πνευματικῶν ἱκανοτήτων ἢ δυνάμεων γίνεται κατὰ τοιοῦτον τρό-
πον, ὥστε ἕκαστος νὰ διακρίνηται σαφῶς τῶν ἄλλων ἀνθρώπων,
καὶ νὰ λέγεται, ὅτι ἀποτελεῖ *ἀτομικότητα* διαφέρονσαν πάντων
τῶν ἄλλων ατόμων. Οὕτω τὰ σωματικὰ καὶ πνευματικὰ χαρα-
κτηριστικὰ ἐκάστου ατόμου εἶναι *ιδιάζοντα* αὐτῷ μόνον. Π. χ.
ἡ αἰσθησις, ἡ ἀντίληψις, ἡ φαντασία, ἡ προσοχή, ἡ μνήμη, ἡ
νόησις, ἡ συναίσθησις καὶ ἡ βούλησις ἐκδηλώνονται *ιδιάζοντως*.

Τὰ στοιχεῖα μορφωμένης ἀτομικότητος προέρχονται ἐκ δύο
πηγῶν. Πρῶτον ἐκ *κληρονομικότητος*, δηλ. μεταδίδονται εἰς
αὐτὴν ὑπὸ τῶν προγόνων, συνεπῶς ἔχει αὐτὰ ἐμφύτως· καὶ δεύ-
τερον ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος, ἧτοι ἀποκτᾷ αὐτὰ
διὰ τῆς *ἀσκήσεως* τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν λειτουρ-
γιῶν. Τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐκάστη ἀτομικότης λαμβάνει διὰ τῆς
κληρονομικότητος λέγονται *ἐμφυτοὶ προδιαθέσεις*. Ἡ ἀσκη-
σις δὲ τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν γίνεται διὰ τῆς ἐπιδράσεως
τῶν ἐρεθισμῶν τῶν προερχομένων ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος.